

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 2

Кафедра соціальних та економічних дисциплін

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

з навчальної дисципліни «ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ»

*обов'язкових компонент освітньої програми
першого рівня вищої освіти*

071 «Облік і оподаткування (Облікова аналітика)»

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 26.08.2021 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
Протокол від 25.08.2021 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 26.08.2021 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціальних та економічних дисциплін
(протокол від 25.08.2021 р. № 10).

Розробники:

1. Доц. кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2, к.е.н.,
доц. Павленко Н.В.

Рецензенти:

1. Декан факультету економічних відносин та фінансів Державного
біотехнологічного університету, д.е.н., проф. Ларіна Т.Ф.
2. Завідувач кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2
ХНУВС, к.е.н., доц. Ткаченко С.О.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 1							
Тема № 1. Предмет економічної теорії.	10	2	2			6	
Тема № 2. Економічна система суспільства.	10	2	2			6	
Тема № 3. Власність в системі економічних відносин.	10	2	2			6	
Тема № 4. Загальні основи суспільного виробництва.	13	4	4			5	
Тема № 5. Ринок та механізм його функціонування.	11	2	4			5	
Тема № 6. Ринок товарів та ресурсів. Факторні доходи.	13	4	4			5	
Тема № 7. Підприємство як суб'єкт економічної діяльності.	10	2	2			6	
Тема № 8. Національна економіка. Основні макроекономічні показники.	10	2	2			6	
Тема № 9. Макроекономічна рівновага та економічне зростання.	10	2	2			6	
Тема № 10. Макроекономічна нестабільність.	10	2	2			6	
Тема № 11. Грошово-кредитна система.	10	2	2			6	
Тема № 12. Фінанси і фінансова система.	10	2	2			6	
Тема № 13. Державне регулювання економіки.	10	2	2			6	
Тема № 14. Світове господарство та тенденції його розвитку.	13	4	4			5	
Всього за семестр № 1:	150	34	36			80	екзамен

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1: Предмет економічної теорії.

Семінарське заняття: Предмет економічної теорії.

Навчальна мета заняття: з'ясувати, що вивчає економічна теорія, яке значення вона має для підготовки спеціаліста з обліку та оподаткування, ознайомитися з історією розвитку економічної теорії.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Економіка як об'єкт вивчення економічної теорії.
2. Предмет і функції економічної теорії.
3. Зародження, основні етапи й напрямки розвитку економічної теорії.

1. Економіка як об'єкт вивчення економічної теорії.

Економіка – сфера життєдіяльності людини, в рамках якої вирішується проблема виробництва, розподілу, обміну і споживання різноманітних товарів і послуг, що необхідні для задоволення потреб людей.

Існує декілька *рівнів вивчення економіки*: *мікро-* – рівень економічного суб'єкта - індивіда, фірми, держави; *мезо-* – рівень регіону країни, галузі господарства; *макро-* – рівень національного господарства; *мега-* – рівень світового господарства.

Кожний з цих рівнів вивчає окремий розділ економічної теорії (мікроекономіка, регіональна та галузева економіка, макроекономіка, міжнародна економіка).

2. Предмет і функції економічної теорії.

Економіку вивчають також і інші економічні науки (економічна історія, фінанси, статистика, бухгалтерський облік, банківська справа, економічна кібернетика, економічна соціологія та ін). Чим же відрізняється від них економічна теорія? Вона відрізняється специфічним предметом вивчення.

Предметом економічної теорії є економічні відносини між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання, закони їх розвитку, поведінка економічних суб'єктів (індивід, фірма, держава) в процесі

вибору способів оптимального використання обмежених ресурсів з метою задоволення потреб індивідів і суспільства.

До основних функцій економічної теорії можна віднести пізнавальну, методологічну, практичну, виховну.

3. Зародження, основні етапи й напрямки розвитку економічної теорії.

Перша економічна школа виникла у XV ст. в Європі і мала назву *меркантилізм*.

У другій половині XVII ст. починає формуватися *класична школа* політичної економії, яка стала теоретичною базою для всіх сучасних економічних шкіл.

Критикуючи класиків за їх антиісторизм (розгляд економічних явищ як постійних, незмінних, однакових для всіх часів і народів), сформувалася *історична школа*.

Класики надмірно ідеалізували ринкову систему, вважаючи її досконалою, попри те, що насправді вона породжувала вражаючу нерівність у розподілі благ. Критика соціальної нерівності породила *соціалістичну ідею*. Серед багатьох шкіл, що її розвивали, найбільш фундаментальною став *марксизм*.

У XX ст. на перший план наукових досліджень вийшла *проблема економічної рівноваги*, оскільки світова економіка пережила декілька руйнівних економічних криз, і виникла нагальна необхідність з'ясування їх причин та знаходження шляхів подолання подібних явищ. В ряду *сучасних економічних шкіл* можна виділити три основні напрямки.

Неокласичний напрям в економічній теорії (продовжує розвивати ідеї економічного лібералізму і мінімізації державного втручання в економіку, започатковані класичною школою. У межах неокласичного методу дослідження формується кілька напрямів:

- *консервативний*, що аналізує проблеми економічної рівноваги, циклічності розвитку та економічного зростання (*теорія економіки пропозиції* (Артур Лаффер – США), *теорія раціональних очікувань* (Роберт Лукас – США));

- *неолібералізм*, представники якого (Фрідріх фон Хайєк (Австрія–Англія–США), Жак Рюєфф (Франція), Вальтер Ойкен, Людвіг Ерхард (ФРН), Мілтон Фрідмен (США)), наполягаючи на принципі саморегулювання ринкової економіки, визначають межі, рівень і напрями впливу держави на суспільно-економічний розвиток;

- *неокласичний синтез*, що захищає необхідність гнучкого поєднання принципу невтручання в економіку з кейнсіанськими методами державного регулювання залежно від конкретної економічної ситуації. Найбільш видатним представником цього напрямку є Поль Самуельсон (США).

Кейнсіанський напрям, на відміну від неокласичної теорії, вирішальну роль у стабілізації національної економіки і боротьбі з безробіттям відводив не ринку, а державному регулюванню шляхом стимулювання сукупного попиту і використанню методів економіко-математичного моделювання (Джордж Мейнард Кейнс – Велика Британія). Однією з практичних інтерпретацій кейнсіанства став *диригізм* у Франції (Франсуа Перру та ін.). Він оснований на провідній ролі державного планування, безпосередній участі держави в виробництві товарів та послуг.

Інституціоналізм (Торстейн Веблен, Джон Коммонс, Уеслі Мітчелл, Джон Гелбрейт) аналізує не тільки економічні відносини, а і увесь комплекс умов і чинників, які впливають на господарське життя. Мова йде про такі суспільні інститути, як форми господарської організації, норми поведінки соціальних груп, юридичні закони, стереотипи мислення, звичаї і традиції. Тому дослідження інституціоналістів мають міждисциплінарний характер. Інституціоналісти пропонують вивчати не функціонування, а розвиток та зміни капіталістичного суспільства.

Важливим напрямками інституціоналізму стали *економічна теорія права* (Рональд Коуз, Гвідо Калабрезі, Річард Познер, Олівер Ітон Уільямсон, Ернандо де Сото та ін.) та *економічна теорія злочинності* (Гері Беккер, Джордж Стіглер, Ісаак Ерліх), які вивчали вплив правових норм на економічні процеси, причини виникнення тіньової економіки, особливості поведінки суб'єктів тіньової економіки, економічну ефективність правоохоронної системи.

Теми цільових виступів:

1. Вплив економічної теорії на економічну практику.
2. Ролі, які виконують економічні суб'єкти.
3. Економічна теорія злочинності як напрямок сучасних інституційних досліджень.

Теми рефератів:

1. Роль людини у сучасній економіці.
2. Виникнення і розвиток економічної теорії.
3. Основні напрями сучасної економічної теорії.

Література

1 (с. 5-32), 7 (с. 5-11), 43, 82, 104.

Тема № 2: Економічна система суспільства.

Семінарське заняття: Економічна система суспільства.

Навчальна мета заняття: з'ясувати сутність та структуру економічної системи, розглянути сучасну типологію економічних систем, визначити роль інститутів у функціонуванні економіки, проаналізувати структуру тіньової економіки та її вплив на офіційний сектор економіки.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Економічні системи: сутність, структура, типи.
2. Інститути економічної системи.
3. Тіньова складова економічної системи.

1. Економічні системи: сутність, структура, типи.

Економіка є складною системою, «живим» організмом, який постійно еволюціонує. Кожній стадії розвитку економіки притаманна специфічна економічна система.

Економічна система – сукупність взаємопов'язаних і упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства, яка має загальну мету.

Структуру економічної системи складають такі *елементи: продуктивні сили; економічні відносини; господарський механізм.*

Кожний з цих елементів може бути покладений в основу *класифікації* економічних систем:

за *рівнем розвитку продуктивних сил* (технологічного розвитку) виділяють доіндустріальну, індустріальну, постіндустріальну економічну систему;

за *типом привласнення* (економічними відносинами) виділяють первісну формацію (первіснообщинний лад), вторинну формацію (рабовласництво, феодалізм, капіталізм), третинну формацію (комунізм);

за *типом господарського механізму* виділяють: *традиційну економічну систему, адміністративно-командну економіку, ринкову економіку, змішану економічну систему.*

2. Інститути економічної системи.

Інститути — це правила та механізми, що забезпечують їх виконання, а також норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми.

Розрізняють три основні *види інститутів: інститути-діяльності; інститути-норми; інститути-організації.*

Інститути можуть бути *формальними*, тобто свідомо розробленими людьми (конституції, закони, нормативні акти), і *неформальними*, «неписаними», які знаходять свій вияв у загальноприйнятих умовностях, традиціях, звичках, етичних нормах, релігійних поглядах.

Функції інститутів: функція інформаційного інструментарію; зниження рівня невизначеності зовнішнього середовища; економія часу на здійснення сумісних дій; координаційна функція; стимулююча функція; регулююча функція.

3. Тіньова економіка.

Будь-яка економічна система має легальну і тіньову складову.

Офіційний (легальний) сектор економіки – складова економічної системи, суб'єкти якої зареєстровані, займаються незабороненими видами діяльності та повністю відображають результати своєї діяльності у фінансовій та статистичній звітності.

З іншого боку, у будь-якій економіці існує також *тіньовий сектор*, який складається з: *неофіційного сектора; кримінального сектора; напівлегального (прихованого) сектора; фіктивного сектора.*

Тіньова економіка породжує значні *економічні та соціальні проблеми: скорочує податкові надходження*, що призводить до бюджетного дефіциту і неможливості забезпечити реалізацію соціально-економічних програм і розвиток економіки в цілому; *ускладнює запровадження фінансово-кредитних важелів* регулювання економіки через відсутність контролю за готівковою грошовою масою в неофіційному секторі; веде до зростання кількості фальшивих грошей; *підриває конкурентоспроможність фірм*, які працюють легально, бо вони, на відміну від нелегальних, сплачують податки, що збільшує їх витрати; *сприяє розширюванню населення* за рівнем доходів, пропонуючи працівникові привабливіші умови винагороди, ніж офіційна економіка; *стимулює розклад господарських структур*, корумпованість, проникнення криміналітету в структури державної влади.

У той же час треба зауважити, що тіньова економіка *створює велику кількість робочих місць*, які дають можливість отримувати кошти для існування значній кількості населення. Розвиток тіньової економіки *сприяє реструктуризації економіки*, розвиваються ті види підприємництва, яких потребує ринок; збільшується платоспроможність населення; прискорюється обіг товарів та послуг.

Теми цільових виступів:

1. Взаємозв'язок між продуктивними силами та економічними відносинами.
2. Національні моделі змішаної економіки.
3. Сутність і структура тіньової економіки.

Теми рефератів:

1. Особливості адміністративно-командної системи господарювання.
2. Переваги і недоліки ринкової системи господарювання.

3. Роль людини у сучасній економіці.

Література

1 (с. 64-81), 7 (с. 11-16), 28, 30, 32, 36, 44, 47, 100.

Тема №3: Власність в системі економічних відносин.

Семінарське заняття: Власність в системі економічних відносин.

Навчальна мета заняття: з'ясувати економічну сутність відносин власності, розглянути сучасні типи і форми власності, проаналізувати сучасні тенденції розвитку відносин власності в Україні.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Економічний зміст власності. Право власності.
2. Еволюція відносин власності. Багатоманітність сучасних форм власності.
3. Сучасні тенденції розвитку відносин власності в Україні.

1. Економічний зміст власності. Право власності.

Основою будь-якої економічної системи виступають відносини власності. Без розкриття її сутності і форм не можна зрозуміти зміст ринкової економіки і, тим більше, виробити ефективну політику формування ринкової економіки в Україні.

Власність - складне явище, яке включає багаторівневу та багато об'єктну систему відносин, які вивчаються економічною наукою і юриспруденцією. *Власність в економічному розумінні* означає відносини між людьми з приводу привласнення матеріальних благ та послуг. *Власність у юридичному плані* показує, як оформлюються та закріплюються у правових нормах і законах економічні відносини власності, які склалися на практиці.

Об'єктами власності можуть бути всі матеріально-речові умови, здібності та інформація, необхідні для того, щоб здійснювати господарсько-економічну діяльність. Суб'єкти - громадяни, підприємства, держава, громадські організації.

Система економічних відносин власності включає відносини привласнення; відносини господарського користування певними благами; відносини економічної реалізації власності.

Таким чином, власність як система економічних відносин дозволяє з'ясувати, хто має економічну владу, які економічні зв'язки сприяють кращому використанню факторів виробництва, хто отримує дохід від господарської діяльності.

Привласнення - це економічний зв'язок між людьми, який встановлює їх відношення до речей як до своїх. Через цей зв'язок суб'єкт представляє як свої особисті, існуючі для нього, умови господарювання.

Відносини господарського користування виникають тоді, коли власник сам може ефективно використовувати засоби виробництва або передає їх іншому суб'єкту господарювання, який отримує можливість тимчасово володіти і користуватися об'єктом чужої власності. Прикладом останніх відносин може служити оренда як форма ефективного господарювання.

Власність економічно реалізується тоді, коли ці відносини починають бути ефективними, тобто приносити власнику дохід. Цей дохід може набувати різних форм, але по суті є заново створеною вартістю.

Реалізація відносин власності здійснюється за допомогою всієї сукупності економічних відносин: виробництва, розподілення, обміну та споживання. Ці відносини породжують економічний, матеріальний інтерес, який регулюється законодавчими актами, котрі визначають права власника і його відповідальність.

Право власника включає в себе: володіння, користування, розпорядження (Конституція України, ст.41). Володіння - це фактична приналежність майна індивіду, без чого всі інші права не можуть бути реалізовані. Користування означає процес видобування корисних якостей майна. Розпорядження - дії, пов'язані з відчуженням майна від його власника (продаж, дарування, обмін, передача в спадок, здача в оренду, заставу і т.п.).

Вказані права можуть перерозподілятися між різними суб'єктами. Так, орендар володіє і користується орендованим майном, але не може його відчужувати. При цьому користування, в свою чергу, може бути обумовлено певною спрямованістю. Так, земля здається в оренду виключно для ведення сільського господарства; договір оренди може передбачати право орендаря здавати орендоване майно в суборенду, що означає надання орендарю певних прав розпорядження орендованим майном і т.д.

2. Еволюція відносин власності. Багатоманітність сучасних форм власності.

Світовий досвід показує, що економічні відносини власності, так само, як і право власності, для забезпечення ефективного функціонування економіки повинні перебувати у постійному розвитку. Основу цього процесу складають продуктивні сили, суспільний розподіл праці, інтелектуалізація, інформатизація виробництва та інше.

Розвиваючись більш динамічно (під впливом потреб, економічних інтересів і т.д.), продуктивні сили вступають у протиріччя з відносинами власності, які поступово втрачають свою прогресивність, перетворюючись на гальмо економічного розвитку. Вирішення цього протиріччя знаходить прояв в еволюції власності.

Аналіз економічного розвитку країн свідчить про наявність трьох типів власності: спільної неподільної, приватної та спільно-часткової. Визначальну роль при цьому відіграє власність на об'єктивні умови виробництва - засоби виробництва. Кожний тип власності в залежності від способів своєї внутрішньої організації, способу реалізації має певні форми.

Спільна неподільна власність набуває форми общинної, сімейної, державної. Її особливостями є те, що об'єкти власності спільні і нікому окремо не належать; відбувається спільне привласнення результатів праці та зрівняльний розподіл створених благ.

Приватна власність - відносини власності, при яких економічна особа відокремлено і незалежно від інших здійснює функції привласнення і користування. Всі права власника сконцентровані у руках цієї особи.

Класичними формами прояву приватної власності є індивідуально-трудова (власник засобів виробництва і працівник – одна особа) та приватна власність з використанням чужої найманої праці.

Якщо у XV - XIX ст. головною економічною фігурою був одноосібний власник порівняно невеликого підприємства, на якому він був і господарем і управляючим, то швидкий розвиток техніки, технології наприкінці XIX – початку XX ст., який викликав концентрацію і централізацію капіталів і виробництва, спричинив появу нового типу власності – спільно-часткової. Основними формами цього типу власності є акціонерна, кооперативна, власність товариств. У спільно-частковій власності поєднані основні принципи спільного і приватного привласнення: утворюється вона шляхом поєднання внесків, які вкладаються всіма засновниками підприємства; використовується власність у спільних цілях і під єдиним управлінням; при цьому передбачається певна участь кожного співвласника в управлінні; кінцеві результати господарської діяльності підприємства розподіляються відповідно до внеску кожного співвласника.

У сучасній західній економіці одночасно співіснують всі три типи привласнення з їх різноманітними формами, але переважають одноосібна приватна власність; спільно-часткова (товариства, корпорації, акціонерні товариства); державна власність.

Характерною особливістю сучасного економічного розвитку є наявність державного сектора національної економіки, до складу якого входять підприємства базових галузей, ВПК, банки, виробнича (транспорт, електромережа і т.д.) і соціальна (охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення та ін.) інфраструктура.

Значні зміни у рівні розвитку продуктивних сил сучасної економіки привели до змін в об'єктах власності. Крім традиційних, з'явилися нові: наукові розробки й інформація, які викликали до життя інтелектуальну власність (ідеї, публікації, патенти, ліцензії, ноу-хау, наукові і конструкторські розробки та ін.).

Одночасно з еволюцією об'єктів власності відбуваються зміни в суб'єктах власності. Це виявляється в тому, що з одного боку, йде процес деперсоніфікації, тобто зменшення частки власності у руках окремих осіб і перехід її до спільно-часткових власників (корпорацій, банків та ін.); з іншого боку, відбувається персоніфікація власності через механізм купівлі акцій; виникає трудова колективна власність у результаті викупу підприємства у його попереднього власника, що призводить до подолання відчуження робітника від власності на засоби виробництва і результати праці.

Враховуючи світовий досвід розвитку відносин власності і специфіку економічного розвитку України, Цивільним кодексом України передбачено існування таких її форм як власність Українського народу; приватна; державна; комунальна. Крім названих основних форм власності, існують ще колективна, державно-приватна, спільна з іноземним капіталом та інші. Джерелом їх формування виступають вищезгадані базові форми в різних сполученнях. В Конституції України йдеться про багатоманітність форм власності. Вона передбачає, що суб'єкти господарювання мають свободу вибору форм власності, які є юридично рівноправними (Конституція України, стаття 13). Наявність різних форм господарювання передбачає також створення рівних економічних умов для розвитку всіх форм власності та їх правового захисту, а це можливо через кардинальні зміни відносин власності.

3. Сучасні тенденції розвитку відносин власності в Україні.

Докорінні зміни в соціально-економічній структурі в Україні, пов'язані з формуванням ринкових відносин, здійснюються на базі трансформації попередньої системи відносин власності. Все це означає не "покращання", "виправлення", а руйнування сутності попередньої системи відносин власності - бюрократичного відчуження робітника від засобів виробництва і продукту праці через здійснення процесів роздержавлення і приватизації.

Роздержавлення - це комплекс заходів, спрямованих на усунення монополії держави на власність і утворення багатоукладної економіки, посилення процесів її саморегулювання. На стадії роздержавлення здійснюється демонополізація виробництва, лібералізація цін, перебудова фінансово-кредитної системи, утворюється ринкова інфраструктура, тобто формуються економічні, організаційні і правові основи, необхідні для здійснення процесу приватизації.

Приватизація - це перетворення державної власності у різноманітні форми привласнення. Згідно з законом про приватизацію це - відчуження майна, яке знаходиться у загальнодержавній та комунальній власності на користь фізичних і недержавних юридичних осіб.

Розпочата в Україні у 1992 р. приватизація спрямована на створення класу ефективних власників і конкурентного середовища, що складає основу багатоукладної ринкової економіки.

Ефективність функціонування економіки потребує певного співвідношення між державною і приватною формами власності. Залишається державною власністю, тобто не підлягає приватизації: майно

органів державної влади і управління, армії, правопорядку, держбезпеки, золотий і валютний фонд, державні матеріальні резерви, об'єкти медицини, культури, освіти, унікальні природні об'єкти та інше. Таким чином, держава і в нашій країні залишається суб'єктом власності, однак монопольне становище (а їй належало більше 90% об'єктів власності) буде втрачено.

Державну політику в сфері приватизації проводить Фонд держмайна України і його регіональні відділення. Він же є і продавцем держмайна, що приватизується.

В 2000 році закінчився етап масової приватизації, коли здійснювався обмін приватизаційних майнових сертифікатів на акції підприємств, практично завершено малу приватизацію. Основний недолік цього етапу - відсутність реального власника у приватизованих підприємств, оскільки приблизно 70% акціонованих промислових підприємств знаходяться у власності трудових колективів, які володіють контрольним пакетом акцій; значну кількість акцій придбали за ПМС дрібні власники, які не мають грошових коштів для інвестування; через збитковість і малу рентабельність певної частини приватизованих підприємств вони є мало привабливими для великих інвесторів.

З появою на приватизаційному ринку великих промислових об'єктів почався другий етап приватизації, коли на перший план виходить індивідуальна приватизація.

Одночасно з приватизацією держпідприємств здійснювалася приватизація державного житлового фонду, яка дала можливість безкоштовної передачі громадянам квартир із розрахунку санітарної норми 21 м² загальної площі на квартирунаймача і кожного члена його сім'ї і додатково 10 м² на сім'ю, викупу громадянами надлишків загальної площі. Здійснення цього виду приватизації сприяло формуванню і розвитку ринку житла як однієї зі складових частин ринкових перетворень в Україні.

Процес приватизації розповсюджується і на землю, оскільки Земельним кодексом України передбачена не тільки державна власність на землю, але і колективна, і приватна. При цьому одна частина землі передається безкоштовно, інша - за плату. Реформовані колгоспи, які перетворені в колективні сільськогосподарські підприємства (КСП). В них здійснено паювання землі. Переважна більшість КСП функціонує з правом власності кожного члена на свою частку майна (пай). Радгоспи перетворюються в недержавні сільськогосподарські колективні підприємства.

Розглянутий процес роздержавлення та приватизації має і негативні форми прояву. До них належить тіньова приватизація, яка являє собою деформації самих приватизаційних процесів, що не знаходять відображення у чинному законодавстві та відповідно не визнаються за правопорушення, за них не передбачаються юридичні санкції. Існує і кримінальна приватизація, яка знаходить свій прояв у таких діях у економічній сфері, що підпадають під певні статті законодавства, виступають економічними правопорушеннями та злочинами.

Здійснення приватизації в Україні та інших країнах світу свідчить, що найбільш розповсюдженими формами тіньової та кримінальної приватизації є заниження вартості підприємства (за конкурсним продажем) для "свого" покупця під приводом, що його пропозиція будімо найкращим чином відповідала критеріям, які були встановлені продавцем; порушення самих умов проведення конкурсів та аукціонів шляхом: несвоєчасного друкування інформації щодо часу та об'єкта приватизації; психологічного, а іноді й фізичного, впливу на учасників конкурсів та аукціонів з метою примушення їх відмовитися від укладання угоди купівлі-продажу об'єктів, що приватизуються; навмисне доведення підприємства до банкрутства з метою наступного заниження його реальної вартості напередодні процесу приватизації; приватизація підприємств торгівлі та побутових послуг за їх остаточною, а не відновлювальною вартістю, а також шляхом зарахування орендної плати за викуплене у власність майно та перересстрації умов оренди пізнішим терміном; приховування майна, набутого до приватизації у підприємств іншого профілю та галузевої належності, шляхом різних фінансових махінацій (підписання угод на фіктивне виконання робіт, послуг і т. ін.); різні порушення у сфері приватизації житла.

Названі вище процеси викликали появу нового виду злочинності - "приватизаційної" злочинності, яка у свою чергу сприяла збільшенню вбивств на "замовлення" та відмиванню кримінальних коштів.

Теми цільових виступів:

1. Досвід функціонування системи власності робітників підприємства (ESOP).
2. Економічні та соціальні наслідки приватизації в Україні.
3. Сучасні тенденції розвитку відносин власності в умовах постіндустріальної економіки.

Теми рефератів:

1. Теорія прав власності.
2. Реформа власності в Україні.
3. Багатоманітність сучасних форм власності.

Література

- 1 (с. 153-63), 7 (с. 20-32), 66, 102.

Тема № 4: Загальні основи суспільного виробництва.

Семінарське заняття: Суспільне виробництво: сутність, фактори, результат.

Навчальна мета заняття: розглянути сутність суспільного виробництва, особистий та речові фактори суспільного виробництва, економічну та соціальну ефективність суспільного виробництва.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Фактори суспільного виробництва.
2. Відтворення суспільного виробництва.
3. Ефективність суспільного виробництва.

1. Фактори суспільного виробництва.

Вихідним пунктом процесу виробництва та його *спонукальним мотивом* є інтереси та потреби людей.

Але для того, щоб розпочати процес виробництва, треба поєднати *фактори виробництва* (*елементи продуктивних сил*), необхідні для виготовлення того чи іншого продукту. Фактори виробництва поділяють на *особисті* та *речові*. У сучасній економічній теорії існує дві класифікації факторів виробництва.

Перша класифікація робить акцент на ролі фактора у процесі виробництва. Відповідно до неї до особистих факторів виробництва відносять робочу силу, а до речових (які мають назву *засоби виробництва*) – предмети праці та засоби праці. Робоча сила є активним фактором виробництва, предмет праці – пасивним фактором виробництва, а засіб праці – посередником між ними.

Друга класифікація факторів виробництва бере до уваги їх походження. Відповідно до неї до особистих факторів виробництва відносять *труд* та *підприємницьку здібність*, а до речових – *капітал* та *землю*.

В умовах постіндустріального суспільства самостійними стають такі фактори виробництва як менеджмент (організація і управління виробництвом), наукові знання, інформація, екологія.

Виробничі ресурси, що використовуються в процесі виробництва товарів та послуг, є *обмеженими* (*рідкісними*).

Під *обмеженістю* розуміють не тільки можливість повного вичерпання якогось ресурсу, а й наявність його необхідної величини (кількості) в даний момент і в даному місці.

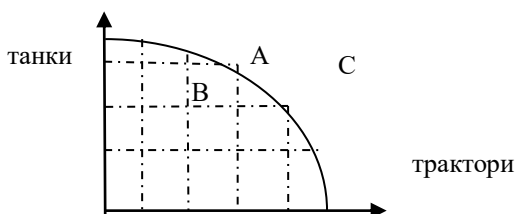
Слід зазначити, що обмеженість ресурсів має абсолютний і відносний характер.

Абсолютна обмеженість означає, що ресурси обмежені самою природою. Так, існують невідтворювані ресурси: земля, корисні копалини (вугілля, нафта, газ та інші).

Відносна обмеженість означає, що ресурси обмежені відносно масштабів зростання потреб, які випереджають можливості виробництва щодо їх задоволення.

Отже, виробничі ресурси — обмежені, а потреби людини безмежні. Тому в економіці існує протиріччя між постійним зростанням людських потреб та обмеженістю виробничих ресурсів, яке породжує проблему вибору способу використання цих ресурсів для задоволення потреб: які саме товари виробляти з обмежених ресурсів у першу чергу, в якій кількості і за допомогою яких технологій.

Проблема вибору наочно ілюструє *крива виробничих можливостей* - сукупність різних варіантів комбінацій виробництва двох товарів при повному використанні наявних ресурсів.

В т. А економіка використовує всі наявні ресурси, в т. В – ресурси недовикористовуються, т. С (якщо вона дійсно існує) свідчить про наявність тінювого виробництва.

Вона показує, що економіка повної зайнятості і повного обсягу виробництва вимушена жертвувати випуском одних видів товарів та послуг, щоб досягти збільшення виробництва інших. Обмеженість ресурсів вимагає прийняття рішення щодо вибору способу їх використання як на індивідуальному рівні, так і на рівні державної політики.

Проблема обмеженості потребує не лише економії ресурсів і зростання їхньої віддачі, але також: 1) оптимізації процесу споживання; 2) збереження й охорони навколишнього середовища.

2. Відтворення суспільного виробництва.

Відтворення – це процес виробництва, що постійно відновлюється. *Фазами* відтворення є виробництво, розподіл обмін і споживання. *Складовими* цього процесу є відтворення матеріальних благ, робочої сили та економічних відносин. *Типи відтворення*: просте, звужене, розширене.

Поєднання особистого та речових факторів виробництва складає зміст *процесу виробництва*. *Суспільне виробництво* – це сукупність окремих виробництв в їхньому взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності.

До *матеріальної сфери* суспільного виробництва належать ті галузі виробництва, в яких створюються *матеріальні блага* (паливно-енергетичний комплекс, промисловість, сільське і лісне господарство, будівництво), і підприємства, що надають *матеріальні послуги* (вантажний транспорт, обслуговування і ремонт

техніки, оптова торгівля, громадське харчування, кредитно-фінансові послуги, спеціалізовані галузі ділових послуг (інформаційних, рекламних, консультаційних), прикладна наука).

До *сфери нематеріального* виробництва відносяться галузі, що виробляють *нематеріальні послуги* (роздрібна торгівля, пасажирський транспорт, зв'язок, що обслуговує населення, побутове обслуговування, житлово-комунальне господарство, охорона здоров'я, фундаментальна наука) та заклади, що створюють *духовні цінності* (освіта, культура, мистецтво тощо).

Виробництво матеріальних і нематеріальних послуг становить сферу послуг. Галузі цієї сфери не створюють матеріального продукту, але їх послуги необхідні для організації виробництва та для задоволення безпосередніх потреб людини.

Результати виробництва втілюються у життєвих благах – продуктах виробництва.

Благо – це будь-яка корисність (предмет, явище, процес), яка задовольняє людську потребу. Існують різні *види благ*: *не уречевлені* та *уречевлені*; *неекономічні* та *економічні*.

Економічні блага — це товари і послуги, обсяг яких:

- недостатній для задоволення потреб людей;
- може бути збільшений лише шляхом витрати праці й інших ресурсів;
- розподіляється між тими, хто здатний сплатити сформовану на даний момент ціну цих благ.

Результатом суспільного виробництва є *сукупний суспільний продукт* – сукупність усіх матеріальних і духовних благ, що вироблені у національному господарстві за певний період часу (рік, місяць, день). Сукупний суспільний продукт має наступну натурально-речову *структуру*: предмети споживання, засоби виробництва, послуги, воєнна продукція.

Товари та послуги кримінальної економіки мають свою специфіку. *Товар кримінальної економіки* – це специфічний продукт праці, призначений для задоволення асоціальних (протизаконних) потреб, який приносить його виробнику надвисокі і суспільно необліковані прибутки.

3. Ефективність суспільного виробництва.

Важливою характеристикою суспільного виробництва є його *ефективність*. Виробництво є ефективним, якщо вартість створеного продукту перевищує витрати на його виробництво. Поняття ефективності виробництва стосується як окремого підприємства, так і національного господарства у цілому.

Для вимірювання ефективності виробництва розраховують показники віддачі і ємності. *Показник віддачі* характеризує результат, який припадає на одиницю використаних ресурсів, і розраховується як відношення результатів виробництва до витрат, пов'язаних з ним. *Показник ємності* показує, які витрати потрібно зробити, щоб отримати одиницю результату, і розраховується як відношення витрат ресурсів до результатів виробництва. Таким чином, показники віддачі і ємності є оберненими один до іншого.

Показники віддачі і ємності розраховуються окремо за кожним фактором виробництва. Вони мають специфічні назви в залежності від аналізованого фактора виробництва, але методика розрахунку однакова.

Показники ефективності виробництва

Фактор виробництва	Показники ефективності виробництва	
	Показник віддачі	Показник ємності
Робоча сила	Продуктивність праці	Трудоємність
Предмет праці	Матеріаловіддача	Матеріалоемність
Засіб праці	Фондовіддача	Фондоемність

Вказані показники характеризують *економічну ефективність*. Однак не менше значення має також і *соціальна ефективність*. Її характеризують такі показники як умови праці, характер і змістовність праці, співвідношення робочого та вільного часу, вплив виробництва на навколишнє середовище тощо. Досвід світової економіки показує, що часом підвищення економічної ефективності супроводжується погіршенням показників соціальної ефективності: надмірною інтенсифікацією праці, фактичним зменшенням вільного від роботи часу, забрудненням навколишнього середовища.

Теми цільових виступів:

- Потреби людини, їх класифікація, закон зростання потреб.
- Праця як джерело добробуту та багатства людини.
- Фази відтворення суспільного виробництва.

Теми рефератів:

- Ефективність виробництва - основа досягнення високого рівня життя в Україні.
- Соціальна ефективність суспільного виробництва.
- Вплив науково-технічної революції на структуру потреб людини та на розвиток факторів виробництва.

Література

- 1 (с. 33-48), 7 (с. 36-40), 11, 103, 111.

Семінарське заняття: Форми суспільного виробництва.

Навчальна мета заняття: розглянути особливості натурального та товарного виробництва, з'ясувати сутність товару та його властивості, розкрити закон товарного виробництва, визначити сутність грошей та їх функції, розглянути склад грошової системи.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Форми суспільного виробництва.
2. Товар та його властивості.
3. Гроші та їх функції. Грошова система.

1. Форми суспільного виробництва.

Існують дві основні *форми суспільного виробництва* – натуральне і товарне. Історично першим виникло натуральне виробництво.

Натуральне виробництво – це така форма організації виробництва, при якій процес створення матеріальних благ спрямований безпосередньо на задоволення власних потреб виробника. В таких умовах створений продукт (його називають *натуральний продукт*) не набуває товарної форми, а утворює фонд життєвих коштів самого виробника. Натуральне виробництво можливе за умови незначних за обсягом і одноманітних за складом потреб.

Натуральне виробництво існувало у первісних народів, у рабовласницьких державах, у феодальну епоху. Ця форма господарювання характерна для традиційної економічної системи. В сучасних умовах натуральне виробництво існує у слаборозвинених державах, де переважає доіндустріальна економіка. На індустріальній стадії розвитку натуральне господарство змінює товарне виробництво.

Товарне виробництво – це така форма організації виробництва, при якій продукт виробляється не для власного споживання, а для обміну (продажу). В умовах товарного виробництва економічні відносини між людьми проявляються через ринок, через купівлю-продаж продуктів їхньої праці, а сам продукт праці стає товаром.

Умовами виникнення товарного виробництва є:

1) розвинений суспільний поділ праці, який створює об'єктивну необхідність обміну між людьми продуктами різних видів праці: внаслідок спеціалізації виробника на виготовленні певного виду продукції він змушений відмовитися від виготовлення інших потрібних йому товарів і купує їх на ринку у інших виробників;

2) індивідуальне привласнення результатів праці: приватна власність виокремлює товаровиробників у самостійні господарські одиниці, і єдиною формою економічного зв'язку між ними стає обмін через ринок.

Життєздатність товарного виробництва пояснюється тим, що йому притаманний ефективний механізм економічного змагання виробників, який забезпечує могутні стимули до економічного зростання; товарне виробництво має унікальну здатність адаптуватися до різноманітних форм власності; в умовах товарного виробництва виробники достатньо гнучко реагують на швидкозмінні потреби споживачів, забезпечують більш повне їх задоволення і цим реалізують стратегічну мету суспільного розвитку.

2. Товар та його властивості.

Найважливішою категорією товарного виробництва є *товар* – продукт праці, призначений для обміну шляхом купівлі-продажу. В свою чергу, обмінюватися може лише те, що потрібно людям, що має певну корисність. Ця властивість товару задовольняти певну потребу людини називається *споживна вартість товару*. Споживну вартість має будь-який товар, але він може її втратити, якщо втратить свої корисні властивості або зникне сама потреба у цьому товарі.

Для того, щоб стати товаром, продукт повинен мати ще одну властивість – спроможність обмінюватися на інші товари. Ця властивість товару обмінюватися на інші товари у певних кількісних пропорціях називається *мінова вартість товару*.

Отже, товар має дві властивості – споживну вартість і мінову вартість. Ці властивості є результатом *двоїстого характеру людської праці*, що міститься в товарі. З одного боку – праця завжди є *конкретною*, тобто являє собою цілеспрямовану специфічну виробничу діяльність людини (наприклад, пекаря, столяра, будівельника), результатом якої є певна споживна вартість (наприклад, хліб, меблі, дім відповідно). З іншого боку, праця є *абстрактною*, тобто будь-який вид роботи вимагає затрат людської енергії (фізичної або інтелектуальної). Результатом абстрактної праці є *вартість* – втілений в товарі суспільний труд, необхідний для його виготовлення. Саме вартість є тим спільним, що є в кожному товарі і дає можливість порівнювати різні за споживною вартістю товари і визначати пропорцію обміну. Вартість в процесі обміну набуває форми мінової вартості.

Чим же визначається вартість товару? Згідно із *законом вартості*, вартість товару вимірюється суспільно необхідними витратами на його виробництво. Ці витрати відображають середні умови виробництва товару в країні, тому вартість є своєрідним нормативом, який формується на ринку і в який виробники мають «вкладатися». Саме вартість лежить в основі цін на товари.

Закон вартості має велике *значення* для функціонування товарного виробництва:

- є стихійним регулятором товарного виробництва - визначає величину витрат, ціни, розмір прибутку;
- стимулює підвищення ефективності виробництва через необхідність «вкладатися» у суспільно необхідні витрати;

– сприяє перерозподілу ресурсів від неефективних виробників до ефективних через механізм банкрутства.

Вартість та споживна вартість є *об'єктивними* категоріями. Одночасно з ними товар характеризують такі *суб'єктивні* категорії як корисність і цінність.

Корисність – це суб'єктивне сприйняття споживачем здатності товару задовольнити певну людську потребу. Один і той самий товар з однаковою споживною вартістю може мати зовсім різний ступінь корисності для окремих споживачів. Люди, купуючи ті чи інші товари, тим самим ніби оцінюють ступінь їхньої корисності конкретно для себе. Ступінь корисності товару для конкретного індивіда називається *цінністю*. Цінність має лише те, що є цінним в очах покупця.

Отже споживна вартість і вартість є об'єктивними характеристиками товару, а корисність і цінність – суб'єктивними характеристиками. З іншої сторони, споживна вартість і корисність відображають якісну сторону властивостей товару, а мінова вартість та цінність – кількісну сторону.

3. Гроші та їх функції. Грошова система.

Процес поступового еволюційного розвитку обміну породжує появу особливого товару, який стихійно виділяється з поміж усіх інших товарів для виконання функції загального еквіваленту обміну. Цей товар отримав назву гроші. Отже, *гроші* – це особливий товар, який виконує роль загального еквівалента обміну. З появою грошей виникла і *ціна* – грошовий вираз вартості товару.

Сутність грошей проявляється у їх *функціях*: *міра вартості*; *засіб обігу*; *засіб платежу*; *засіб накопичення*; *світові гроші*.

Гроші мають надзвичайно велике значення у функціонуванні ринкової економіки, оскільки вони опосередковують усі економічні відносини людей з приводу купівлі-продажу результатів їхньої діяльності. Свої функції гроші виконують у результаті безперервного руху в сфері обігу. Рух грошей здійснюється в рамках *грошової системи*.

Хоча гроші виникають ще у IV-III тис. до н.е., грошові системи формуються лише із зародженням ринкової економіки, тобто у XVI-XVII ст. У зв'язку з переходом від натурального до товарного господарства збільшився товарообіг та потреба у грошах для його обслуговування. Формування єдиного національного ринку вимагало також уніфікації форм грошового обігу і централізації емісії грошей. Таким чином, грошові системи виникають внаслідок об'єктивних потреб розвитку ринкової економіки та становлення централізованих держав.

Грошова система – це встановлена державою форма організації грошового обороту в країні.

Грошова система складається історично, її зміст і структурні елементи відображають досягнутий соціально-економічний рівень розвитку країни. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою. Грошова система є важливим елементом суверенітету країни.

Грошова система містить наступні *елементи*: грошова одиниця; масштаб цін; державні грошові знаки; валютний курс; організація емісії та обігу грошових знаків; організація міжнародних розрахунків; суб'єкт грошово-кредитного і валютного регулювання.

Грошовий обіг – це рух грошових коштів в готівковій та безготівковій формах, що обслуговують реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в національній економіці.

Виділяють наступні *форми грошового обігу*: *готівковий обіг*; *безготівковий обіг*.

Між готівково-грошовим та безготівковим оборотом існує тісна взаємозалежність: гроші постійно переходять із однієї сфери в іншу, змінюючи форму готівкових грошових знаків на депозит в банку, та навпаки. Тому безготівковий платіжний оборот невід'ємний від обігу готівкових грошей і створює разом з ними єдиний грошовий обіг країни.

Важливою умовою стабільного функціонування грошової системи є відповідність між вартістю товарів, створених в країні, і кількістю грошей, які знаходяться в обігу та опосередковують реалізацію товарів. Ця відповідність складає суть **закону грошового обігу**. Він визначає, що кількість грошей, необхідних для обігу (з урахуванням швидкості обігу грошової одиниці), має відповідати обсягу товарної маси, призначеної для реалізації на ринку.

$$P \times Q = M \times V,$$

де: *M* – грошова маса;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Q – обсяг виробництва;

P × *Q* – товарна маса;

M × *V* – грошова маса.

Відповідно: $M = P \times Q / V$.

Порушення пропорції між товарною та грошовою масою призводить до інфляції. Оскільки внаслідок інфляційних процесів гроші знецінюються, з метою стабілізації грошового обігу можуть поводитися *грошові реформи* – повна або часткова структурна перебудова державою наявної в країні грошової системи. В рамках грошової реформи можуть здійснюватися наступні *заходи*: *деномінація*; *нуліфікація*; *девальвація*; *ревальвація*.

З 2 по 16 вересня 1996 року в Україні було проведено грошову реформу з деномінацією грошової одиниці. В результаті проведення грошової реформи наша держава отримала нову грошову одиницю – гривню. Внаслідок обміну українських карбованців (купонів) (які були нуліфіковані) на гривні замінено діючий масштаб

цін. У ході проведення реформи діяв єдиний порядок обміну грошових купюр. Упродовж двох тижнів старі грошові знаки були вилучені з обігу та обміняні без будь-яких обмежень у пропорції 100000:1. Відповідно до цього було змінено ціни всіх товарів і послуг, розміри тарифів, заробітної плати, пенсій, платіжних зобов'язань тощо. Всі операції з перерахування у гривню залишків коштів, які знаходилися у безготівковому обігу було проведено в перший же день реформи. Грошова реформа в Україні базувалася на принципах повної прозорості і неконфіскаційності.

Теми цільових виступів:

1. Еволюція товарного виробництва.
2. Об'єктивні та суб'єктивні властивості товару.
3. Закон грошового обігу.

Теми рефератів:

1. Закон товарного виробництва.
3. Еволюція грошей.
4. Фальшивомонетництво та його наслідки для економіки країни.

Література

- 1 (с. 82-94), 7 (с. 44-49), 31, 33, 88.

Тема № 5: Ринок та механізм його функціонування.

Семінарське заняття: Ринковий механізм.

Навчальна мета заняття: з'ясувати економічну сутність ринку та механізм його функціонування, розглянути сутність та фактори попиту та пропозиції.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Сутність і функції ринку.
2. Попит та пропозиція.
3. Ринкова рівновага.

1. Сутність і функції ринку.

Ринок є дуже широким поняттям, тому існує декілька його визначень, кожне з яких відображає певний аспект ринку. Так, наприклад, *ринок* можна розглядати як *форму суспільних зв'язків між людьми в процесі купівлі-продажу товарів і послуг*. Або як *інститут чи механізм, що узгоджує інтереси покупців і продавців товарів та послуг*.

Сутність ринку найбільш повно розкривається через його *функції*: *регулююча; інформаційна; стимулююча; сануюча; інтегруюча*.

Формування ринкової економіки в Україні розпочалося на початку 90-х років 20 ст. і продовжується досі. Існують декілька суттєвих *умов*, за яких відбувається *становлення ринкової системи господарювання*: економічна свобода; економічна відокремленість суб'єктів господарювання; вільний обмін ресурсами.

Якщо всі названі вище умови витримуються, то суспільство має головний результат ринкової економічної системи — виробляється достатня кількість необхідних споживачам товарів за прийнятними цінами.

2. Попит та пропозиція.

Ринок має складну багатоаспектну структуру. *Структура ринку* — це сукупність елементів, з яких він складається і які взаємодіють між собою.

Ринки можна *класифікувати* за різними критеріями:

- за *об'єктами обміну*: ринок факторів виробництва (праці, капіталу, землі, нерухомості); товарний ринок (споживчих товарів, послуг); фінансовий ринок (грошовий, цінних паперів, валюти);
- за *територіальною ознакою*: місцевий; регіональний; національний; світовий;
- за *законністю операцій*: легальний; тіньовий.

Кожен з цих ринків має свою специфіку, але всім їм притаманний загальний механізм функціонування, який складається з чотирьох *елементів*: попит, пропозиція, ціна, конкуренція.

Попит — це така кількість продукції, яку споживачі хочуть і можуть купити за певною ціною протягом певного періоду часу. В основі попиту лежить потреба, яку намагається задовольнити покупець. Але не всяка потреба стає попитом. Попитом є тільки *платоспроможна* потреба, тобто потреба, підкріплена грошовими коштами, які можуть бути спрямовані на купівлю відповідних товарів.

Попит покупця залежить від багатьох факторів, насамперед від ціни. Цю залежність характеризує *закон попиту*: зниження ціни веде до зростання попиту, і навпаки. Така залежність пояснюється тим, що покупець (за рівних інших умов) зацікавлений у зниженні ціни на товар і реагує на здешевлення товару збільшенням свого попиту.

Існують також *нецінові фактори попиту*: доходи споживачів (пряма залежність); смаки споживачів; ефективність реклами; сезонність споживання; очікування споживачів (інфляційні очікування можуть

провокувати ажіотажний попит); ціни на інші товари (якщо товар має *замінник* (мандарини-апельсини, чай-кава, вершкове масло-олія), то здешевлення замінника знизить попит на цей товар; якщо товар споживається *разом з іншим* (автомобіль-бензин, змінні фільтри-пилосос, спеціальний миючий засіб-посудомийка), збільшення ціни на супутній товар може негативно вплинути на попит на основний товар) тощо.

Пропозиція – це така кількість продукції, яку виробник хоче і може виробити і запропонувати для продажу за певною ціною протягом певного часу.

Пропозиція виробника залежить від багатьох факторів, насамперед від ціни. Цю залежність характеризує *закон пропозиції*: зниження ціни веде до скорочення пропозиції, і навпаки. Така залежність пояснюється тим, що виробник (за рівних інших умов) не зацікавлений у зниженні ціни на товар і реагує на здешевлення товару зменшенням своєї пропозиції.

Існують також *нецінові фактори пропозиції*: ціни на ресурси (обернена залежність); розмір податків (обернена залежність); розмір дотацій (державної допомоги) (пряма залежність); чисельність виробників (пряма залежність); очікування виробників (негативні прогнози розвитку економіки провокують скорочення обсягів виробництва, і навпаки) тощо.

3. Ринкова рівновага.

Функціонування ринкового механізму відбувається так: на ринку зустрічаються попит (покупець) і пропозиція (продавець); між ними виникають відносини конкуренції (покупець намагається знизити ціну, а продавець – підвищити), внаслідок чого формується ринкова рівноважна ціна (на яку згодні обидва ринкові суб'єкти). Таким чином, результатом взаємодії попиту і пропозиції стає компроміс у вигляді «ринкової ціни» товару, за якою товар купується і продається.

Стан ринку, при якому попит дорівнює пропозиції, називають *ринковою рівновагою*. Коли розмір попиту перевищує розмір пропозиції ($D > S$), виникає нестача товару, тобто дефіцит. При перевиробництві розмір пропозиції товару перевищує розмір попиту ($S > D$). Таким чином, на ринку можливі *відхилення* від рівноважного стану. Що проявляються у вигляді або дефіциту, або надлишку товарів.

Попит і пропозиція постійно коливаються під впливом багатьох факторів, які ми розглянули вище. Ринкова рівновага увесь час змінюється. Хоча попит і пропозиція не завжди врівноважені на ринку, ціна має тенденцію до рівноваги. Взаємодія попиту і пропозиції здійснюється на основі цінового механізму, але велике значення у цьому процесі відіграє також конкуренція.

Теми цільових виступів:

1. Модель переходу України до ринкових відносин.
2. Фактори попиту.
3. Фактори пропозиції.

Теми рефератів:

1. Еластичність попиту та пропозиції.
2. Механізм ринкової рівноваги.
3. Моделі переходу до ринку постсоціалістичних держав.

Література

1 (с. 95-109), 7 (с. 52-62), 14, 58, 67, 110.

Семінарське заняття: Ринкові структури.

Навчальна мета заняття: з'ясувати економічну сутність конкуренції, визначити особливості ринкових структур, розглянути сутність монополії, її види та вплив на економіку.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Сутність та види конкуренції.
2. Характеристика ринкових структур.
3. Антимонопольна політика держави.

1. Сутність та види конкуренції.

Конкуренція – економічне суперництво, боротьба між економічними суб'єктами за кращі, економічно вигідніші умови виробництва та реалізації товару.

Конкуренція – це потужний інструмент ринкової економіки, рушійна сила, яка змушує товаровиробників підвищувати ефективність виробництва, знижувати виробничі витрати, підвищувати якість продукції, прискорювати впровадження новітніх досягнень науки і техніки, проводити організаційні та структурні зміни підприємств. Ступінь розвитку економічної конкуренції є одним з вирішальних критеріїв розвиненості й цивілізованості ринкових відносин.

Існує декілька *видів конкуренції*:

- за галузево-територіальною ознакою: внутрішньогалузева (між підприємствами однієї галузі за виробничі ресурси та доходи споживачів); міжгалузева (між підприємствами різних галузей за доходи споживачів, а також універсальні виробничі ресурси); міжнародна (між підприємствами різних країн);

- за методами конкурентної боротьби: цінова (зниження цін, дисконтні знижки, маркетингові акції, що зводяться до зниження цін); нецінова (підвищення якості продукції, розширення асортименту, міжнародна сертифікація продукції, гарантійне обслуговування, наявність сервісного обслуговування, реклама тощо); недобросовісна (неправомірне використання позначень товару іншого виробника, дезінформація споживачів про товар; компрометація товарів конкурентів, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, технологічне піратство, демпінг);

- за *типом конкурентного середовища* розрізняють наступні *ринкові структури*: досконала (чиста) конкуренція, олігополія, монополія, монополістична конкуренція.

2. Характеристика ринкових структур.

Вільна конкуренція як одна з рушійних сил ринкової економіки існувала до кінця 19 ст. Однак на початку 20 ст. відбулася природна еволюція від вільної конкуренції до панування монополій. Впродовж 20 ст. процес монополізації набув значних масштабів і монополійні утворення стали основою господарського життя розвинених країн світу.

Монополія – виключне право держави, підприємства, фізичної особи на володіння будь-чим або на здійснення певного виду діяльності.

В залежності від характеру і причин виникнення розрізняють наступні *види монополій*: *природна; легальна (закрита); штучна (економічна).*

Монополізація має *негативні наслідки* для економіки: завищення цін і створення штучного дефіциту;

- розорення малого та середнього бізнесу; гальмування технологічного розвитку внаслідок відсутності сильного конкурентного тону; хижацьке використання природних ресурсів та забруднення довкілля; тиск на уряд у пошуках неправомірних пільг.

Сучасна економіка неможлива без монополій, але вони не повинні зловживати своїм монополістичним становищем. З метою запобігання зловживанню монополістами своїм монополістичним становищем на ринку держава здійснює *антимонопольну політику*, яка містить заходи адміністративного регулювання їх діяльності: обмеження монополізації ринку; заборона злиття конкуруючих компаній; збереження і підтримка конкуренції; заборона завищення цін монополістами; заборона недобросовісних методів конкуренції.

Олігополія – ринок, що характеризується невеликою кількістю великих за розміром фірм, які виробляють однорідну або різнорідну продукцію.

Причинами, що обмежують кількість фірм у галузі є:

- ефект масштабу (задана величина ефективного обсягу випуску продукції та обмежений попит визначають ситуацію, коли фірми, що не досягли оптимальних масштабів виробництва не можуть забезпечити отримання прибутку);

- технології, які захищені патентами, використання унікальної сировини. Це робить витрати вступу в галузь надзвичайно високими;

- діяльність фірм-олігополістів, які використовують стратегію зменшення кількості конкурентів шляхом злиття та поглинання.

Особливістю олігопольного ринку є те, що фірма при визначенні цінової стратегії повинна брати до уваги ціни та можливу реакцію конкурентів.

Учасниками олігопольних структур використовуються наступні *види цінових угод*: *картельні угоди; лідерство в цінах.*

Монополістична конкуренція – ринок, що передбачає велику кількість продавців, які пропонують численним покупцям різнорідну (диференційовану) продукцію. Вхід на такий ринок відносно нескладний, фірма може впливати на ціну свого товару.

Ознаки монополістичної конкуренції:

- товар кожної фірми є недосконалим замінником товару, що реалізується іншими фірмами. Продукт кожного продавця має унікальні якості або характеристики, які надають йому переваги над іншими конкурентами. Диференціація може бути побудована як на реальних (якість, місце продажу, додаткове після продажне обслуговування тощо), так і на удаваних відмінностях. Останнє досягається за допомогою активної реклами, використання відомих торгових знаків або торгових марок, іміджу фірми.

- на ринку існує відносно велика кількість продавців, кожен з яких задовольняє незначну частку ринкового попиту. Частка кожного з виробників коливається від 1% до 10% продажу на ринку.

- продавці, встановлюючи ціни на свої товари або визначаючи обсяги продажу, не враховують реакцію своїх конкурентів.

- на ринку є умови для вільного входу і виходу. Вхід на ринок нових підприємств не заблокований, але більш складний, ніж за умов досконалої конкуренції, оскільки треба мати відповідний розмір капіталу, технології та певний запас часу та фінансових ресурсів для визнання покупцями товарів нових торгових марок.

Позитивним наслідком монополістичної конкуренції є те, що вона націлює фірму на постійний пошук варіантів виділення свого продукту серед аналогічних товарів галузі, найповніше враховуючи при цьому різноманітність потреб споживачів. Це досягається шляхом застосування методів нецінової конкуренції.

3. Антимонопольна політика держави.

Сучасна економіка неможлива без монополій, але вони не повинні зловживати своїм монопольним становищем. З метою запобігання зловживанню монополістами своїм монопольним становищем на ринку держава здійснює *антимонопольну політику*, яка містить заходи адміністративного регулювання їх діяльності:

- обмеження монополізації ринку;
- заборона злиття конкуруючих компаній;
- збереження і підтримка конкуренції;
- заборона завищення цін монополістами;
- заборона недобросовісних методів конкуренції.

В Україні було прийнято низку законів та державних програм щодо обмеження монополізації та розвитку конкуренції. Органом державної влади, який здійснює контроль за дотриманням антимонопольного законодавства, є Антимонопольний комітет України. В антимонопольному законодавстві України визначено:

- кількісні параметри монопольного становища: частка на ринку одного суб'єкта господарювання, яка перевищує 35%, трьох – 50%, п'яти – 70%;
- види зловживання монопольним становищем (нав'язування умов договорів, навмисне створення дефіциту, створення перешкод для входу на ринок, дискримінаційні ціни);
- неправомірні угоди (встановлення монопольно високих цін, поділ ринків);
- недобросовісна конкуренція;
- санкції за порушення законодавства (примусовий поділ монопольних утворень, штрафи, відшкодування завданої шкоди).

Теми цільових виступів:

1. Значення конкуренції для розвитку ринкової економіки.
2. Методи конкурентної боротьби в сучасних умовах.
3. Антимонопольна політика держави в Україні.

Теми рефератів:

1. Типи ринкових структур.
2. Переваги та недоліки монополій.
3. Державне регулювання природних монополій.

Література

- 1 (с. 110-120), 7 (с. 63-71), 14, 58, 67, 110.

Тема № 6: Ринок товарів і послуг.

Семінарське заняття: Ринок товарів і послуг. Ринок капіталу.

Навчальна мета заняття: з'ясувати сутність та структуру ринку товарів і послуг, розглянути сутність та структуру ринку капіталу, визначити сутність, види та принципи кредиту, ознайомитися з видами цінних паперів.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Ринок товарів та послуг.
2. Ринок позичкового капіталу.
3. Ринок цінних паперів.

1. Ринок товарів та послуг.

Ринок товарів і послуг – специфічна організаційно-економічна форма ринку, яка містить процеси, пов'язані з купівлею-продажем товарів і послуг як фізичними, так і юридичними суб'єктами господарювання. Сучасна номенклатура товарів складається з близько 24 млн. найменувань продукції, десята частина яких відновлюється щорічно.

Ринок товарів і послуг складається з декількох *секторів: споживчий ринок; ринок засобів виробництва; ринок послуг; ринок воєнної продукції.*

Купівля-продаж товарів як самостійна економічна діяльність людей і галузь народного господарства утворює *торгівлю*. Остання існує в різноманітних формах.

Розрізняють *внутрішню і зовнішню торгівлю*. Внутрішня торгівля здійснюється у *формах: оптова (посередницька) торгівля; роздрібна торгівля.*

Роздрібна торгівля здійснюється через різноманітні заклади торгівлі: велетенські супермаркети (гіпермаркети), універсаги (універсами), спеціалізовані та фірмові магазини, крамниці, лотки та інші. Досі збереглися і базари (одна із стародавніх форм). На *аукціонах* (періодичні публічні торги) продаються ексклюзивні товари (предмети розкоші, мистецтва, антикваріат тощо).

Оптова торгівля здійснюється через: торгові дом; ярмарки; *товарну біржу.*

У механізмі біржової торгівлі важливе місце займають *посередники: брокери, дилери (маклери, джобери).* Брокери укладають угоди від імені клієнтів і за їхній рахунок, отримуючи винагороду у вигляді

комісійних. *Дилери* укладають угоди від свого імені за свій рахунок; їх дохід формує різниця між продажною і купівельною ціною.

Хоча на товарній біржі припадає менша частина товарообороту, проте вони відіграють важливу економічну роль, оскільки саме на товарній біржі формуються обґрунтовані товарні ціни, що застосовуються і у позабіржовій торгівлі.

2. Ринок позичкового капіталу.

Капітал – це будь-яка цінність, яка приносить дохід. Капіталом можуть бути засоби виробництва, гроші, нерухомість, природні ресурси, цінні папери, об'єкти інтелектуальної власності. В сучасних умовах до нього відносять і нематеріальні цінності, приміром, знання людини (людський капітал), соціальні зв'язки і відносини, засновані на довірі (соціальний капітал). Але все зазначене стає капіталом лише тільки тоді, коли починає приносити дохід.

Види капіталу:

– за сферами застосування: *продуктивний; торгівельний; позичковий.*

– за напрямками інвестування: матеріально-речовий, грошовий, людський, інтелектуальний, соціальний;

– за значенням у створенні та перерозподілі доходу: *реальний капітал; фіктивний капітал.*

Ринок капіталу виконує дві *функції*:

– акумуляційну – мобілізує тимчасово вільні кошти широкого кола осіб;

– перерозподільну – забезпечує перерозподіл коштів між галузями, населенням і підприємствами.

Позика означає купівлю-продаж права подальшого використання грошей у формі реальних виробничих ресурсів.

Суб'єкт попиту на ринку позичкового капіталу називається *позичальником* (боржником) (ним може бути фірма, фізична особа, держава). Суб'єкт пропозиції – *кредитор* (як правило, це спеціалізовані установи – банки, страхові компанії, інвестиційні фонди, але у деяких видах кредиту це може бути некредитна установа, держава або навіть фізична особа).

Попит на позичковий капітал залежить від рівня інвестування, а *пропозиція* – від рівня заощаджень.

Ціна, яка сплачується за використання позичкового капіталу, називається ставкою (нормою) процента. Вона визначається як процент від кількості грошей, взятих у позику на рік. Потрібно розрізняти *номінальну і реальну* ставку процента. Остання враховує рівень інфляції. Наприклад, якщо номінальна ставка процента (зафіксовано у кредитній угоді) дорівнює 19%, а рівень інфляції – 12%, то реальна ставка процента – 7%. (Увага! Це стосується не тільки кредитних, але і депозитних ставок процента).

Абсолютна кількість грошей, яку потрібно сплатити за використання позичкового капіталу протягом року, називається позичковий відсоток. Він складає *дохід* власника позичкового капіталу.

Формою руху позичкового капіталу є кредит.

Кредит – це система економічних відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових коштів на умовах обов'язкового повернення їх у певний строк з оплатою у вигляді відсотка.

Найкраще суть кредиту проявляється у *принципах кредитування: строковість; поворотність; платність; цільовий характер; матеріальна забезпеченість.*

Кредитні відносини є дуже різноманітні. Розрізняють такі *форми кредиту.*

Банківський кредит надається банками й іншими кредитними установами підприємцям у вигляді грошових позик.

Комерційний кредит надається одними фірмами іншим у товарній формі, тобто у вигляді продажу товару з відстрочкою платежу. Інструментом комерційного кредиту є вексель.

Споживчий кредит надається фізичним особам на придбання товарів тривалого використання (меблі, автомашини, побутова техніка).

Державний кредит надається населенням країни своєму уряду (державі) шляхом купівлі державних цінних паперів (облігації внутрішньої державної позики України та казначейські зобов'язання України).

Міжнародний кредит надається міжнародними фінансовими організаціями, урядами чи підприємцями інших держав в грошовій або товарній формах.

Іпотечний кредит надається банками у вигляді довгострокових позик під заставу нерухомості.

Ломбардний кредит надається ломбардами у вигляді короткострокової позики під заставу рухомого майна.

3. Ринок цінних паперів.

Ринок цінних паперів (фондовий ринок) – сукупність економічних відносин між його учасниками з приводу випуску і обертання цінних паперів.

Суб'єктами ринку цінних паперів є: *емітент; інвестор; професійні учасники ринку.*

На фондовому ринку продаються цінні папери. Сутність цінного паперу як економічної категорії полягає в тому, що він одночасно є представником капіталу, який реально функціонує в економіці, та фіктивним капіталом. Цінні папери – це не гроші і не матеріальний товар. Їх цінність полягає у правах, що надаються їх власникові.

Цінний папір як єдність титулу капіталу та самого капіталу має *номінальну вартість та ринкову*. Номінальна вартість – вартість, яку цінний папір має при обміні на реальний капітал на стадіях випуску і

погашення. Ринкова вартість (курс) утворюється у результаті капіталізації майнових прав у процесі обігу цінного паперу на ринку. Курс цінного паперу визначається як відношення доходу на цінний папір до ставки (норми) позичкового процента. Курс цінного паперу залежить від фінансово-економічного стану, перспектив, репутації емітента, виду і якості (*ліквідність, ризикованість, доходність*) цінного паперу, а також від політичних та психологічних факторів.

Основні види цінних паперів, які обертаються на фондовому ринку України згідно Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»: акція, облігація, облігація внутрішньої державної позики України, казначейське зобов'язання України, інвестиційний сертифікат, ощадний (депозитний) сертифікат, вексель.

Ринок цінних паперів підрозділяється на первинний та вторинний. Первинний ринок обслуговує випуск (емісію) і *первинне* розміщення цінних паперів. Основна функція первинного ринку – мобілізація нових капіталів.

На вторинному ринку відбувається *перепродаж* цінних паперів (перехід прав власності на них). Основна функція вторинного ринку – перерозподіл акумульованих через первинний ринок коштів. Вторинний ринок поділяється на *біржовий і позабіржовий* оборот.

Фондова біржа – це особлива інституціонально організована частина ринку цінних паперів, де обертаються цінні папери *високої якості*, а операції здійснюють *професійні учасники ринку*.

Головна відмінність фондової біржі від позабіржових торговельних систем полягає у застосуванні жорстких процедур відбору емітентів, цінних паперів, операторів ринку.

Теми цільових виступів:

1. Значення кредиту для розвитку ринкової економіки.
2. Види цінних паперів, що обертаються в Україні.
3. Принципи кредитування.

Теми рефератів:

1. Капітал як економічна категорія.
2. Механізм функціонування фондової біржі.
3. Механізм функціонування товарної біржі.

Література

- 1 (с. 197-212, 316-331), 7 (с. 74-80), 34, 45, 48, 54, 76, 79, 107.

Семінарське заняття: Ринок праці. Ринок землі. Доходи.

Навчальна мета заняття: з'ясувати сутність та особливості ринку праці, розглянути сутність та особливості ринку землі, ознайомитися з видами доходів, що отримують суб'єкти ринкової економіки.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Ринок праці.
2. Ринок землі.
3. Доходи та їх класифікація.

1. Ринок праці.

Ринок праці – особливий тип ринку, на якому укладаються угоди про наймання працівників.

Основними *суб'єктами* цього ринку є роботодавці та наймані працівники, *об'єктом* купівлі-продажу – товар-робоча сила. Під час найму працівник, *не втрачаючи права власності* на свою робочу силу, передає роботодавцю право користування професійними здібностями (трудовими послугами) протягом певного часу відповідно до чинного законодавства. Передавання права користування робочою силою оформлюється за допомогою трудового контракту (договору).

Попит на працю залежить від попиту на продукцію фірми, якості праці (освіта, професіоналізм, продуктивність), особливостей виробничого процесу (трудомісткі або трудозберігаючі технології, методи організації праці), розміру фонду оплати праці.

Пропозиція праці залежить від заробітної плати, умов праці, престижності конкретного виду праці і фірми-роботодавця.

Ціна праці за одиницю часу називається заробітна плата. Одночасно заробітна плата є доходом працівника.

Функції заробітної плати: відтворювальна; мотиваційна.

На *розмір заробітної плати* впливають кількість і якість праці, умови праці, вартість життя в країні, фінансовий стан фірми, встановлений державою рівень мінімальної зарплати.

Потрібно розрізняти *номінальну і реальну* заробітну плату.

Номінальна заробітна плата – це сума грошей, яку працівник отримує за свою працю протягом певного часу. Реальна заробітна плата – це кількість товарів і послуг, яку можна придбати за номінальну заробітну плату. *Рівень життя* визначається реальною, а не номінальною зарплатою.

Форми оплати праці: відрядна; почасова.

В Україні існує державне і договірне регулювання оплати праці. *Державне регулювання* здійснюється за допомогою наступних *інструментів*:

- встановлення розміру мінімальної зарплати, розмірів зарплати працівників бюджетного сектору економіки (лікарі, вчителі, військовослужбовці, працівники держапарату тощо);
- регулювання фондів оплати праці працівників підприємств-монополістів;
- оподаткування доходів працівників (базова ставка – 15%);
- індексація трудових доходів з метою захисту від інфляції (коли рівень інфляції перевищує 5%);
- компенсації працюючим втрати частини зарплати через затримку її виплати.

Договірне регулювання оплати праці здійснюється через систему соціального партнерства працюючих і роботодавців і укладання колективних угод.

2. Ринок землі.

Ринок землі – це сукупність економічних механізмів, що забезпечують встановлення, зміну та припинення прав на земельні ділянки.

Об'єкт продажу – земельні ресурси – має особливості: обмеженість; неоднорідність земельних ділянок;

- неможливість швидко змінити функціональне призначення ділянки; імовірність (непереміщуваність).

Попит на землю сільськогосподарського призначення є похідним від попиту на продовольство, залежить від родючості ґрунтів, розташування ділянки (віддалення від центрів споживання і переробки сільськогосподарської продукції).

Попит на землю несільськогосподарського призначення має стійку тенденцію до зростання і залежить від місця розташування ділянки.

Пропозиція землі в короткостроковому періоді є незмінною і обмеженою.

На відміну від інших товарів, земля – особливий товар, продукт природи, а не праці, ціна якого ґрунтується не на вартості, а на тому доході, який вона приносить своєму власникові – *ренті*.

Рента – дохід, не пов'язаний з підприємницькою діяльністю, що отримує власник ресурсів, пропозиція яких є обмеженою. Розмір земельної ренти залежить від якості та розташування земель, особливих кліматичних умов, що присутні на ділянці, і дають можливість виробляти ексклюзивну сільськогосподарську продукцію.

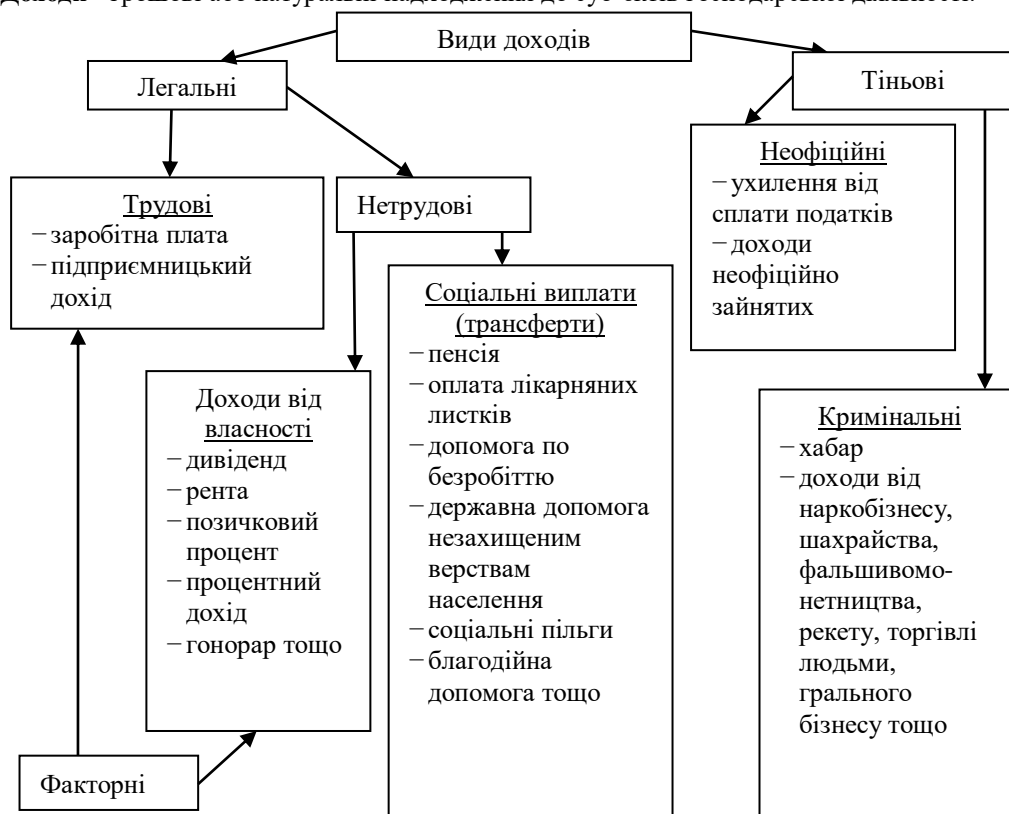
Ціна землі визначається як відношення земельної ренти до ставки позичкового процента.

Крім ринку землі, на якому здійснюється купівля-продаж землі як товару у повну власність, існує ринок оренди землі – форма землекористування, за якої власник землі передає земельну ділянку на якийсь термін за певну винагороду (орендну плату) на основі договору оренди іншій особі (орендарю) для ведення господарства.

Орендна плата включає, окрім земельної ренти, процент на капітал, який був вкладений у процесі господарювання у землю (поліпшення ґрунтів, будівництво доріг, поливних споруд тощо), та амортизаційні відрахування по об'єктах, збудованих на земельній ділянці.

3. Доходи та їх класифікація.

Доходи - грошові або натуральні надходження до суб'єктів господарської діяльності.

На кожному з розглянутих нами ринків формується специфічний вид доходу, який власники відповідного фактору виробництва отримують від його продажу. Тому такі доходи отримали назву *факторних*. До факторних доходів відносять *трудові доходи* (тобто доходи від продажу робочої сили) та *доходи від власності* (тобто доходи від продажу інших факторів виробництва).

Трудовими вважаються заробітна плата (дохід від фактору виробництва «труд») та підприємницький дохід (дохід від фактору виробництва «підприємницька здібність»).

Підприємницький дохід – частина прибутку, яка залишається у підприємця після сплати ним відсотків за взятий у позику капітал. Підприємець отримує цей дохід за свою організаційну і управлінську діяльність, новаторство і ризик.

Доходи від власності отримують власники *нетрудових* факторів виробництва: дивіденд – власник акціонерного капіталу, рента – власник природних ресурсів, позичковий процент – власник позичкового капіталу, процентний дохід – власник облігацій або банківських депозитів, гонорар – власник інтелектуального капіталу.

До *нетрудових доходів*, окрім доходів від власності, відносять соціальні виплати (трансфертні доходи) – платежі, які держава або громадські організації безоплатно здійснюють на користь громадян, що мають особливий соціальний статус і потребують матеріальної допомоги.

Всі розглянуті види доходів формуються у *легальному секторі* економіки. У *тіньовій економіці* формуються неофіційні та кримінальні доходи.

Неофіційні доходи отримують зайняті у неофіційному та напівлегальному (прихованому) секторах тіньової економіки.

Джерелами виникнення *кримінальних доходів* є різні види кримінальної діяльності. Сьогодні наряду із традиційними видами економічних злочинів (крадіжками, грабіжництвом, розбоям, вимаганням) з'являються *нові джерела* злочинних доходів: торгівля людьми, людськими органами чи тканинами; наркобізнес; контрабанда; випуск фальшивих цінних паперів у вигляді акцій, векселів, чеків, грошових знаків іноземних держав; шахрайство шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки; корупційна діяльність; гральний бізнес; фіктивне підприємництво; незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва; незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення; шахрайство з фінансовими ресурсами; маніпулювання на фондовому ринку; незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю тощо.

Отримання кримінальних доходів далі має своє продовження у процесі *відмивання «брудних» грошей*, яке ставить за мету їх легалізацію, виведення з тіньового обороту.

Потрібно зауважити, що не всі кримінальні доходи вважаються «брудними» грошима згідно законодавства України. У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» (28.10.2002 р.) до «брудних» грошей відносять *доходи від суспільно небезпечних протиправних діянь*, які за Кримінальним кодексом України (ККУ) передбачають *покарання у вигляді позбавлення волі на строк три і більше років* або які визнаються злочином за кримінальним законом іншої держави, і за таке ж саме діяння передбачає відповідальність ККУ (наприклад, торгівля людьми, незаконна торгівля органами або тканинами людини, розбій, вимагання, шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, контрабанда, наркобізнес тощо).

Відмивання «брудних» грошей являє собою складний, досить тривалий процес, що включає безліч різноманітних операцій. Найбільш розповсюдженою є *трьохфазова модель: розміщення; розширення; інтеграція*.

Велику роль у відмиванні «брудних» грошей відіграють *офшорні зони* й інші країни з м'яким податковим режимом і слабою системою фінансового контролю, наприклад, у Європі – Андорра, Гібралтар, Монако, о. Мен, о. Джерсі; у Карибському регіоні – Багамські Острови, Барбадос, Бермуди, Віргінські Острови (США), Гренада, Кайманові Острови; Африка – Лівія, Сейшельські Острови тощо.

Теми цільових виступів:

1. Регулювання оплати праці в Україні.
2. Форми і системи заробітної плати в сучасних умовах.
3. Механізм відмивання брудних грошей.

Теми рефератів:

1. Проблеми пенсійного забезпечення в Україні.
2. Причини тінізації оплати праці в Україні.
3. Форми землекористування в Україні.

Література

- 1 (с. 178-195, 214-230), 7 (с. 80-87), 34, 45, 48, 54, 76, 79, 107.

Тема № 7: Підприємство як суб'єкт економічної діяльності.

Семінарське заняття: Підприємство як суб'єкт економічної діяльності.

Навчальна мета заняття: з'ясувати сутність, функції підприємства, структуру його капіталу, механізм формування витрат, доходів та прибутків, а також ціноутворення.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Сутність, функції та капітал підприємства.
2. Витрати, доходи і прибуток підприємства.
3. Сутність, функції і структура ціни.
4. Трансакційні витрати: сутність, структура та вплив на діяльність підприємства.

2. Сутність, функції та капітал підприємства.

Підприємство - це самостійний суб'єкт господарювання, який має права юридичної особи і здійснює діяльність, спрямовану на виробництво продукції, виконання робіт або надання послуг з метою задоволення суспільних потреб та одержання прибутку.

Значення підприємства для функціонування економіки розкривається у його функціях: *виробнича; соціальна; інноваційна; макроекономічна.*

Для виконання виробничої функції підприємству потрібні певні ресурси, які можуть бути матеріальними, нематеріальними, грошовими, трудовими тощо.

Ресурси підприємства, використання яких забезпечує створення нової вартості, складають *капітал підприємства*.

Капітал підприємства перебуває у постійному русі. Основними *стадіями* кругообігу капіталу є:

- 1) *стадія обігу*, на якій капітал виступає у грошовій формі і виконує функцію забезпечення підприємства виробничими ресурсами шляхом купівлі засобів виробництва та найму працівників ($G \rightarrow T$);
- 2) *стадія виробництва товарів* (В), коли капітал виступає у виробничій, або продуктивній, формі і виконує функцію створення товарів;
- 3) *стадія обігу*, на якій капітал набуває товарної форми, а його функцією стає реалізація створеної продукції та одержання прибутку ($T' \rightarrow G'$).

Отже, *кругообіг капіталу* – це послідовний рух капіталу, протягом якого він проходить три стадії (обігу, виробництва, обігу), набуває трьох функціональних форм (грошової, виробничої, товарної) і виконує певні функції.

При цьому рух капіталу забезпечує зростання вартості: авансований капітал (Г) зріс до Г'.

Рух капіталу підприємства з моменту його авансування до повного повернення підприємцю авансованої вартості – це *оборот капіталу*. Швидкість обороту капіталу вимірюється кількістю оборотів, що здійснює капітал за рік.

В залежності від того, яку роль відіграють окремі елементи капіталу у його обігу, в *структурі капіталу* підприємства розрізняють основний та оборотний капітал.

Основний капітал (переважно засоби праці) функціонує у виробничому процесі тривалий час (більше року), переносячи свою вартість на вартість новоствореного продукту частинами, в міру зношування (наприклад, будівлі, споруди, машини, обладнання, транспортні засоби тощо).

Оборотний капітал виробництва (переважно предмети праці) повністю переносить свою вартість на вартість новоствореного продукту протягом одного циклу виробництва (наприклад, сировина, матеріали, комплектуючі тощо).

Оборотний капітал обігу (обіговий капітал) не бере участь у процесі виробництва, а лише обслуговує його (наприклад, готова продукція, грошові кошти тощо).

Оборот оборотного капіталу підприємства дорівнює одному циклу кругообігу.

Оборот основного капіталу підприємства охоплює кілька виробничих циклів (кругообігів), протягом яких він зношується фізично і морально, поступово втрачаючи свою вартість.

Фізичний знос – зменшення вартості основного капіталу або її втрата, що обумовлено матеріальним зношуванням засобів праці внаслідок їх використання або зберігання.

Моральний знос основного капіталу пов'язаний із втратою економічної ефективності та доцільності використання засобів праці до моменту їх повного фізичного зношування (через зниження цін на аналогічні засоби праці або появу більш продуктивних засобів праці).

Відновлення вартості основного капіталу відбувається за рахунок *амортизації*, яка означає процес поступового перенесення вартості основного капіталу на новостворену продукцію в міру його зношування і використання цієї вартості для подальшого відтворення (заміщення, відновлення) засобів праці.

Вартість основного капіталу переноситься на готову продукцію у вигляді *амортизаційних відрахувань*. Вони утворюють *амортизаційний фонд*, що є джерелом відшкодування зношування основного капіталу шляхом закупівлі нових засобів праці, а також їх капремонту.

2. Витрати, доходи і прибуток підприємства.

Виробництво товарів вимагає здійснення певних витрат економічних ресурсів. Існують бухгалтерський та економічний підходи до визначення витрат підприємства.

За бухгалтерським підходом витрати – це фактичні видатки факторів виробництва для виготовлення певної кількості продукції у грошовому вираженні. Витрати підприємства у бухгалтерській та статистичній звітності виступають у вигляді *собівартості продукції*.

Бухгалтерські витрати включають *прямі витрати* (на сировину, матеріали, напівфабрикати, витрати на паливо і енергоресурси, зарплату робітникам тощо) і *непрямі витрати* (адміністративні витрати, амортизація, заробітна плата управлінському персоналу, витрати на дослідження та розробки тощо).

Економічне розуміння витрат виробництва базується на факті рідкісності ресурсів і можливості їх альтернативного використання.

Економічні (альтернативні) витрати – це ті витрати, які підприємство має здійснити, щоб дістати можливості використовувати ресурси у своїх виробничих цілях і не допустити їх використання в альтернативних виробництвах іншими підприємствами.

Необхідні підприємству ресурси можуть належати як їх власникам, так і незалежним постачальникам ресурсів. Тому економічні витрати поділяють на наступні *види*:

зовнішні (явні) – витрати на залучення ресурсів, що не належать підприємству, оплачуються і відображаються у бухгалтерському обліку (наприклад, платежі постачальникам сировини, палива, матеріалів, орендна плата, заробітна плата тощо);

внутрішні (неявні) – витрати власних, внутрішніх, неоплачуваних ресурсів. До них належать використання власної праці, власних приміщень, транспорту, кормів для худоби тощо. З точки зору підприємства ці внутрішні витрати рівнозначні грошовим видаткам, які довелося б зробити, купуючи відповідні ресурси. Підприємець порівнює ці витрати з альтернативними можливостями їх використання: грошовий капітал — з процентним доходом на нього в банку, використання приміщень — з доходом від здавання їх в оренду, особисту працю — з заробітною платою, що можна отримати, найнявшись на інше підприємство. Одним з елементів внутрішніх витрат є *нормальний прибуток* підприємця як винагорода за підприємницькі функції, які він виконує. Нормальний прибуток — це плата, необхідна для того, щоб утримати підприємницький талант на даному підприємстві.

Різні елементи витрат по-різному пов'язані з обсягами виробництва. Тому *витрати поділяють* також на: *постійні*, розмір яких не залежить від зміни обсягу виробництва (наприклад, орендна плата, амортизаційні відрахування, страхові платежі, оплата відсотків за кредит, оплата праці управлінського персоналу тощо); *змінні*, розмір яких змінюється залежно від змін обсягу виробництва (оплата сировини, палива, матеріалів, заробітної плати виробничого персоналу тощо). Сукупність постійних та змінних витрат складає *валові (загальні) витрати*.

В результаті своєї діяльності підприємство отримує *валовий дохід*, під яким розуміють загальну суму доходів від усіх видів діяльності підприємства (виручка від реалізації товарів та послуг, доходи від корпоративних прав, від володіння борговими вимогами, операцій оренди тощо).

Прибуток – це надлишок доходу над витратами підприємства. *Економічний зміст* прибутку можна визначити як плату підприємцю за використання ним своїх підприємницьких здібностей, ризик, конкурентоспроможність, інноваційність або монополні переваги.

Враховуючи неоднорідність витрат, розрізняють бухгалтерський та економічний прибуток.

Бухгалтерський прибуток – це залишок валового доходу після відшкодування зовнішніх витрат.

Економічний прибуток – залишок валового доходу після віднімання зовнішніх та внутрішніх витрат.

Бухгалтерський прибуток називають ще *валовим*, на відміну від *чистого* прибутку, який залишається після сплати податків.

Абсолютна сума прибутку, отримана підприємством, є дуже важливим показником його діяльності, однак він не відбиває рівень ефективності господарювання.

Для характеристики рівня прибутковості використовують показник *рентабельності*, який розраховується як відсоткове відношення прибутку підприємства до його витрат. У широкому сенсі рентабельність може означати як прибутковість виробництва й реалізації всієї продукції, товарів, робіт, послуг або окремих її видів, так і прибутковість підприємства в цілому як суб'єкта господарської діяльності, прибутковість окремих галузей економіки.

3. Сутність, функції і структура ціни.

Обсяг доходів підприємства залежить, перш за все, від цін на вироблену продукцію.

Ціна – це кількість грошей, що сплачується або отримується за одиницю товару або послуги.

Сутність та економічне значення ціни розкривається через її *функції*: *облікова*; *розподільча*; *стимулююча*; *регулююча*.

У загальному вигляді *структура ціни* може бути представлена наступним чином. Роздрібна ціна, за якою кінцеві споживачі купують товар у роздрібній мережі, має покрити витрати, пов'язані з купівлею цього товару у оптових посередників, а також за рахунок роздрібною націнці власні витрати обігу (реалізації) та сформувати прибуток роздрібного торговельного підприємства. Відпускна ціна оптових посередників формується аналогічно. Відпускна ціна виробника має покрити витрати виробництва та сформувати прибуток, а також містить непрямі податки (в Україні – податок на додану вартість, акцизний податок, мито), що сплачуються у державний бюджет.

4. Трансакційні витрати: сутність, структура та вплив на діяльність підприємства.

Окрім продуктивних витрат, пов'язаних з виробництвом та реалізацією товарів і послуг, економічна діяльність вимагає ще і здійснення специфічних трансакційних витрат.

Трансакційні витрати – це витрати на встановлення, захист та обмін прав власності. Вони можуть вимірюватися як у грошовому виразі, так і витратою часу на виконання тих чи інших офіційно передбачених процедур.

Для дослідження причин виникнення тіньової економіки найбільш прийнятною є класифікація трансакційних витрат, запропонована перуанським економістом Едмондо де Сото, який поділяє їх на дві *групи*: ціна підпорядкування закону; ціна позалегалності.

За *підпорядкування закону* потрібно платити певну «ціну», яка складається із *витрат доступу до закону* та *витрат продовження діяльності в рамках закону*.

Перехід у «тінь» дозволяє повністю або частково уникнути вказаних витрат, але натомість з'являється необхідність платити *ціну позалегалності*. Існують наступні *елементи* ціни позалегалності:

- витрати, пов'язані з ухиленням від покарання, – оплата послуг юридичних консультантів та «лобістів», вартість хабарів, витрати на ведення подвійної бухгалтерії, втрати у зв'язку з стримуванням зростання масштабів виробництва, втрати через неможливість використання реклами тощо;

- витрати, пов'язані з трансфертом доходів. Навіть при позалегалних обмінах економічні суб'єкти змушені сплачувати непрямі податки та «інфляційний податок» (через використання для розрахунків переважно готівки). Але ці трансферти мають однобічний характер – позалегалні суб'єкти не можуть розраховувати на будь-яку допомогу з боку держави;

- витрати, пов'язані з ухиленням від сплати податків і нарахувань на зарплату. Вони не тільки вимагають оплати послуг податкових та фінансових консультантів, але і знижують стимули до заміщення праці капіталом і технічного переозброєння, бо дешева праця «розбещує» підприємство. Крім того, вираш від несплати податку на додану вартість обмежує сферу позалегалної діяльності тільки крайніми ланками виробничого ланцюга – роздрібною торгівлею і початковими етапами обробки сировини;

- витрати, пов'язані з відсутністю легально зафіксованих прав власності. Передати право власності можна тільки обмеженій кількості осіб, серед яких не обов'язково буде покупець, готовий сплатити найвищу ціну. До того ж цей капітал неможливо використовувати як заставу, інвестувати в нього, вільно продати, а іноді навіть просто передати у спадок;

- витрати, пов'язані з неможливістю використання контрактної системи. Позалегална процедура укладання контрактів перешкоджає реалізації довгострокових угод, у яких бере участь велика кількість економічних суб'єктів. Адже стимулом для вкладання коштів у довгостроковий проект є впевненість у тому, що за будь-яких обставин права інвесторів будуть захищені;

- витрати доступу до позалегалних процедур розв'язання конфліктів. Легальна судово-правова система має низку субститутів – родинні та мафіозні механізми вирішення конфліктів. Використання цих альтернатив пов'язане з витратами на підтримання доброзичливих стосунків з численними родичами, земляками та іншими «своїми» людьми, що потребує часу та коштів для надання знаків уваги і обміну послугами. Звернення за послугами до виконуючої функції судових і силових структур мафії, зумовлене необхідністю сплати своєрідного податку.

Таким чином, приймаючи рішення про вибір інституційного середовища щодо функціонування свого бізнесу (легального чи позалегалного), суб'єкт господарювання буде порівнювати ціну підпорядкування закону із ціною позалегалності, оскільки він виконує законодавчі норми не стільки тому, що є законослухняним, скільки тому, що очікує вигоди від дотримання закону. А отже стимули до добровільного підпорядкування закону з'являються лише за умови спроможності держави сприяти зниженню трансакційних витрат у легальному секторі економіки.

Теми цільових виступів:

1. Механізм розподілу прибутку підприємства.
2. Структура капіталу фірми.
3. Види цін в сучасній економіці.

Теми рефератів:

1. Рівень трансакційних витрат в економіці України.
2. Амортизаційна політика в Україні.
3. Особливості кримінальної діяльності фірми: сутність, форми і шляхи протидії їм.

Література

- 1 (с. 136-148, 159-177), 7 (с. 91-107), 50, 51, 56, 61.

Тема № 8: Національна економіка. Основні макроекономічні показники.

Семінарське заняття: Національна економіка. Основні макроекономічні показники.

Навчальна мета заняття: з'ясувати сутність національної економіки, розглянути основні макроекономічні показники системи національних рахунків, ознайомитися з методами підрахунку ВВП, розкрити механізм розподілу ВВП.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Система національних рахунків як нормативна база макроекономічного рахівництва.
2. Основні макроекономічні показники.
3. Розрахунок ВВП.
4. Розподіл і перерозподіл ВВП.

1. Система національних рахунків як нормативна база макроекономічного рахівництва.

Національна економіка – це економічно й організаційно єдина система взаємозалежних галузей і сфер діяльності людей, яким властива відповідна пропорційність, взаємообумовлене розміщення на території, обмежених державними кордонами.

Як цілісна система національна економіка характеризується такими ознаками: загальним економічним середовищем; наявністю тісних економічних зв'язків між господарюючими суб'єктами країни, обумовлених суспільним поділом праці; територіальною визначеністю із загальним політичним та економічним центром (державою), який виконує регулюючу та координуючу роль, тобто контролює діяльність господарюючих суб'єктів; спільною системою національного захисту.

Для аналізу макроекономічних процесів використовується низка макроекономічних показників, що утворюють систему національних рахунків (СНР).

СНР – це система взаємопов'язаних макроекономічних показників, класифікацій та групувань, які характеризують всі основні економічні процеси, умови, результати відтворення ринкової економіки. При підрахунку макроекономічних показників на основі СНР не вирізняють сфери матеріального та нематеріального виробництва, в них враховуються всі оплачені товари та послуги.

2. Основні макроекономічні показники.

Структуру СНР складають наступні макроекономічні показники:

1. *Валовий національний дохід (ВНД)* – ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених за певний проміжок часу за допомогою факторів виробництва, що належать резидентам певної країни.

У цьому визначенні треба підкреслити декілька важливих моментів. По-перше, **кінцеві товари** – це ті, що призначені для кінцевого, а не проміжного споживання (тобто виробництва інших благ). Наприклад, автомобіль, олівець, пальто тощо. Деякі товари можуть бути як кінцевими, так і проміжними. Наприклад, борошно, тканина, фарба тощо.

До ВНД включають вартість тільки кінцевих товарів, щоб уникнути проблеми *подвійного рахунку* вартості сировини і матеріалів на кожній наступній стадії їх переробки. Наприклад, зерно→борошно→хліб, деревина→папір→книга, залізна руда→сталь→машина.

По-друге, *резиденти* – це фізичні особи, які мешкають на території країни більше року, незалежно від громадянства, та юридичні особи, що створені відповідно до законодавства даної країни і здійснюють свою виробничу діяльність на території цієї країни, незалежно від того, хто є їх власником.

2. *Валовий внутрішній продукт (ВВП)* – ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у межах економічної території країни протягом певного періоду часу.

Треба зазначити, що під економічною територією розуміють територію, на яку поширюються повноваження уряду країни і в межах якої фактори виробництва можуть вільно переміщуватися. На відміну від географічної території економічна територія не охоплює територіальні анклавів інших країн (посольства, військові бази тощо), проте в економічну територію об'єкти даної країни, розміщені на території інших країн. Між показниками ВНД та ВВП існує зв'язок:

$$\text{ВНД} = \text{ВВП} + \text{находження за фактори виробництва з-за кордону} - \text{платежі за фактори виробництва решті світу}$$

Якщо надходження в країну за фактори виробництва від решти світу переважають над платежами за фактори решті світу, то ВНД країни перевищує її ВВП. І навпаки. Для більшості країн різниця між ВВП і ВНД незначна. У Кувейті ВНД перевищує ВВП приблизно на 1/3. А ВНД Ірландії та Данії менший, ніж їх ВВП.

3. *Чистий національний дохід (ЧНацД)* та *чистий внутрішній продукт (ЧВП)* – вартість кінцевих товарів і послуг, що залишилася для споживання після заміни списаного обладнання. ЧВП допомагає визначити річний обсяг виробництва товарів і послуг, який національна економіка зможе спожити, не скорочуючи виробничі можливості майбутніх періодів.

$$\text{ЧНацД} = \text{ВНД} - \text{Амортизація}$$

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - \text{Амортизація}$$

4. *Чистий наявний дохід (ЧНД)* – частина грошового доходу, якою домогосподарства остаточно володіють і можуть розпоряджатися на свій розсуд.

$$\text{ЧНД} = \text{ЧНД} - \text{непрямі податки на бізнес} - \text{податок на прибуток корпорацій} - \text{внески на соціальне страхування} + \text{трансфертні платежі} - \text{особисті податки}$$

$$\text{ЧНД} = \text{споживання} + \text{заощадження}$$

3. Розрахунок ВВП.

Методи обчислення ВВП (ВНД):

- 1) *метод кінцевого використання (за видатками)*. ВВП (ВНД) розраховується як сума видатків покупців на придбання товарів і послуг;
- 2) *розподільний метод (за доходами)* ВВП (ВНД) обчислюється як сума грошових доходів, отриманих від виробництва продукції;

3) *виробничий метод* (за галузями) ВВП (ВНД) включає суму доданої вартості, створеної на всіх стадіях виробництва.

Якщо розглядати структуру ВВП (ВНД) *за видатками*, побачимо, що він складається з наступних елементів:

$Y = C + I + G + NE$, де

Y – ВВП;

C – особисті споживчі витрати;

I – інвестиційні витрати фірм;

G – державні закупівлі;

NE – чистий експорт.

Особисті споживчі витрати охоплюють витрати домашніх господарств на товари тривалого користування, на предмети поточного вжитку та послуги.

Інвестиційні витрати фірм складаються з витрат на

- 1) закупівлю засобів праці;
- 2) будівництво (виробничі будівлі та житлові будинки);
- 3) зміни в запасах (вироблені, але не продані в цьому році інвестиційні, а також споживчі товари).

Приріст запасів додають до ВВП, а зменшення - віднімають.

Інвестиції поділяють на валові і чисті. *Валові інвестиції* дорівнюють сумі амортизації та чистих інвестицій. *Чисті інвестиції* – це додаткові інвестиції, тобто їх приріст понад зношенням капіталу в цьому році.

Державні закупівлі товарів і послуг охоплюють усі державні витрати на кінцеві продукти підприємств і на наймання працівників в державний сектор. Вони не враховують трансфертних платежів, які є лише результатом перерозподілу факторних доходів.

Чистий експорт – це сума, на яку іноземні витрати на вітчизняні товари і послуги (тобто експорт) перевищують вітчизняні витрати на іноземні товари і послуги (тобто імпорт). Чистий експорт може бути від'ємною величиною, якщо імпорт країни перевищує її експорт.

Структура ВВП (ВНД) *за доходами*: заробітна плата найманих працівників; рента; процент; прибуток.

В структурі ВВП за методом доходів містяться ще два види надходжень, що не є доходами: *непрямі податки*; *амортизаційні відрахування*.

При підрахунку ВВП *виробничим методом* підсумовується вартість, додана на кожній стадії виробництва кінцевого продукту.

Додана вартість – це різниця між *виторгом фірм* та *вартістю сировини і матеріалів*, які вона придбала у постачальників.

Виробничий метод дає можливість врахувати внесок різних фірм та галузей у створення ВВП. Виключення проміжної продукції дозволяє вирішити вже відому нам проблему подвійного рахунку.

Усі методи дають однаковий результат, бо те, що витрачено на купівлю продукту (видатки), є доходом для тих, хто вклав людські та матеріальні ресурси у виробництво цього продукту та продаж його на ринку, а вартість кінцевих товарів і послуг дорівнює сумі доданих вартостей, створених у всіх галузях економіки.

Обрахування ВВП (ВНД) має свої особливості. Так, показник ВВП (ВНД) не враховує: ту частину кінцевих товарів та послуг, що не має товарної форми (послуги судів, правоохоронних органів, чиновників держструктур); вартість домашніх послуг; продаж уживаних речей; невиробничі фінансові операції; якість товару (наприклад, випуск більш ефективного, але більш дешевого лікарського засобу знижує обсяг ВВП); вигоди, що отримує людина від збільшення вільного часу. Середня тривалість робочого тижня в країнах з розвинутою ринковою економікою зменшилась з 53 годин на початку сторіччя до 40 годин після другої світової війни, зараз же вона складає 35 годин, що позитивно вплинуло на добробут громадян; склад і розподіл сукупного випуску продукту; шкоду навколишньому середовищу, пов'язану з виробничою діяльністю людини і з її споживацькою поведінкою; результати діяльності тіньової економіки.

Показник ВВП (ВНП) є вартісним і може розраховуватися як у поточних ринкових цінах, так і у постійних цінах (цінах базового періоду).

Для спостережень за економічною динамікою важливо мати можливість порівняння значень показника ВВП за різні періоди часу за умови нестабільності цін. З цієї метою розраховується не лише номінальний, а й реальний ВВП.

Номінальний ВВП – обсяг продукції в поточному році, виміряний в фактичних цінах даного року.

Реальний ВВП – обсяг продукції в поточному році, виміряний в цінах року, взятого за базисний.

Для нейтралізації впливу інфляції на величину ВВП використовують показник, що дає кількісну оцінку зміни рівня середніх цін на товари і послуги за певний період. Цей показник називається **дефлятором ВВП** (індекс Пааше).

$$I_{\Pi} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} = \frac{\text{вартість виробленого продукту у поточних цінах}}{\text{вартість виробленого продукту у цінах базисного періоду}}$$

$$I_{\Pi} = \frac{\text{номінальний ВВП}}{\text{реальний ВВП}}$$

де p_1 – поточні ціни,

p_0 – ціни базового періоду,
 q_1 – обсяг виробництва у розрахунковому році.

$$\text{реальний ВВП} = \frac{\text{номінальний ВВП}}{\text{дефлятор ВВП}}$$

Зведення номінального ВВП до реального відбувається шляхом інфлювання та дефлювання.

Якщо $I_{\pi} > 1$, то зведення номінального ВВП до реального називається дефлюванням. *Дефлювання* – зменшення номінального ВВП до розмірів реального.

Якщо $I_{\pi} < 1$, то зведення номінального ВВП до реального називають інфлюванням. *Інфлювання* – збільшення номінального ВВП до розмірів реального.

У базовому році номінальний та реальний ВВП дорівнюють один одному, бо дефлятор ВВП=1. Оскільки, починаючи з другої половини XX сторіччя, ціни щорічно зростали, то для років, що йдуть після базового, дефлятор ВВП більше 1, а для років, що передують базовому, – менший за 1.

Достовірність розрахованого показника ВВП має велике значення при плануванні всіх аспектів діяльності держави. Проте до офіційного ВВП не потрапляють обсяги тіньової економіки.

Вимірювання масштабів тіньової економіки є складним завданням. Це пов'язано з тим, що тіньова економіка носить прихований характер і прагне уникнути вимірювання. Проте оцінка розмірів тіньової діяльності важлива для аналізу економічного розвитку і формування державної економічної політики.

Сучасними економістами розроблені численні *непрямі методи вимірювання обсягів тіньової економіки*, засновані переважно на макроекономічних показниках офіційної статистики, даних податкових і фінансових органів. Основними серед них є наступні:

1. *Метод розбіжностей* заснований на порівнянні джерел даних і статистичних документів, що містять інформацію про одні і ті ж економічні показники. Прикладами використання даного методу є:

– *порівняння доходів і витрат* шляхом зіставлення всіх доходів домашніх господарств зі всіма витратами. Як правило, виявляється, що доходів значно менше, ніж витрат, що свідчить про існування тіньових доходів;

– *альтернативна оцінка макроекономічних показників* здійснюється шляхом порівняння обсягу ВВП, отриманого з використанням непрямих даних, з даними офіційної статистики;

2. *Метод, заснований на розрахунках показників зайнятості («італійський» метод)*, особливо ефективний у економіках з великою питомою вагою малих підприємств. Оскільки зібрати достовірні дані про виробництво (особливо в малому бізнесі і сфері послуг) дуже важко через свідоме заниження показників виробництва з метою ухилення від сплати податків, італійські статистики основний акцент зробили на обстеженні витрат робочої сили. Перевага такого підходу полягає в тому, що людям, яких не питають про доходи, немає сенсу приховувати або спотворювати інформацію про їх робочий час. Потім інформація перераховується в середній відпрацьований людиною-день. Далі аналізують розбіжності між фактичним і офіційно зареєстрованим рівнем зайнятості та розбіжності між величинами фактично відпрацьованого за тиждень робочого часу і офіційно зареєстрованого.

3. *Монетарний метод* заснований на одній важливій особливості тіньової економіки: якщо в легальній економіці вже давно майже всі розрахунки проводять безготівковим шляхом, то в тіньовій економіці при здійсненні операцій перевага віддається готівці. Тому розмір і динаміка тіньової економіки можуть оцінюватися за допомогою спостереження за обсягом грошової маси, наприклад, аналізується обсяг грошових операцій або попит на готівку.

4. *Метод технологічних коефіцієнтів* передбачає приблизне визначення динаміки промислового виробництва на основі спостережень за виробництвом і споживанням електроенергії, перевезень вантажів транспортом і інших непрямих показників, що піддаються достатньо простому обліку, для порівняння отриманих даних з офіційними.

4. Розподіл і перерозподіл ВВП.

Одна частина створеного в країні ВВП використовується для нагромадження капіталу, а інша (наявний доход) розподіляється між її жителями у вигляді різноманітних видів доходів.

Процес розподілу ВВП проходить дві *стадії*: первинний і вторинний розподіл. Останній ще називають перерозподілом.

На *першій стадії* створений у сфері матеріального виробництва ВВП розподіляється на такі частини, як амортизаційні відрахування та факторні доходи. Амортизаційні відрахування йдуть на відновлення використаного основного капіталу. Факторні доходи отримують суб'єкти, що брали участь у створенні ВВП: працівники сфери матеріального виробництва – у формі заробітної плати, підприємства – у формі прибутку, власники грошового капіталу – у формі позичкового проценту, процентного доходу, власники природних ресурсів – у формі ренти, власники інтелектуального капіталу – у формі гонорару, роялті, паушальних платежів тощо.

Вторинний розподіл відбувається у формі перерозподілу первинних доходів на користь працівників бюджетного сектору економіки, що надає безоплатні послуги, та соціально незахищених верств населення. В результаті утворюються вторинні доходи (соціальні трансферти, заробітна плата працівників бюджетного сектору економіки, зокрема сфери державного управління, національної оборони, правоохоронних органів, науки, освіти, охорони здоров'я тощо). Механізм перерозподілу включає такі *офіційні канали*, як держбюджет,

ціни, пільги, соціальне страхування, благодійність. Крім того, перерозподіл доходів може відбуватися через *кримінальні канали* шляхом скоєння кримінальних злочинів (рекети, вимагання, хабарництво, крадіжки, шахрайство тощо).

Теми цільових виступів:

1. Методи вимірювання тіньової економіки.
2. Канали розподілу ВВП.
3. Методи підрахунку ВВП.

Теми рефератів:

1. Відносини розподілу та їх місце у відтворювальному процесі.
2. Макроекономічний аналіз сучасного стану економіки України.
3. Інноваційна модель розвитку національної економіки.

Література

- 1 (с. 232-238), 7 (с. 111-118), 10, 25.

Тема № 9: Макроекономічна рівновага та економічне зростання.

Семінарське заняття: Макроекономічна рівновага та економічне зростання.

Навчальна мета заняття: з'ясувати сутність макроекономічної рівноваги, фактори та взаємодію сукупного попиту та сукупної пропозиції, проаналізувати фактори та типи економічного зростання, розглянути поняття різня та якості життя та їх показники.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Макроекономічна рівновага.
2. Економічне зростання.
3. Рівень та якість життя.

1. Макроекономічна рівновага.

Найважливішою характеристикою стану національної економіки є **макроекономічна рівновага** - збалансованість і пропорційність економічних процесів у масштабах всього національного господарства. *Об'єктивну основу* макроекономічної рівноваги становить збалансованість суспільних потреб і виробничих можливостей.

Основними *рисами* макроекономічної рівноваги є стабільність національної економіки і оптимальне використання обмежених ресурсів.

Структуру макроекономічної рівноваги складають: збалансованість між сферами і галузями національного господарства; відповідність товарних і грошових мас; пропорційність між виробництвом і споживанням; пропорційність доходів і витрат; пропорційність наявних і залучених у виробничий процес факторів виробництва; рівність сукупного попиту і сукупної пропозиції на всіх чотирьох типах ринку (товарів, праці, капіталу, грошей).

Концентрованою формою прояву макроекономічної рівноваги є збалансованість сукупного попиту і сукупної пропозиції.

Сукупний попит - це сума всіх видатків на кінцеві товари і послуги, вироблені в економіці. Він характеризує реальний обсяг виробництва національного продукту, який спроможні купити всі споживачі: населення, підприємства, держава, а також іноземні споживачі. Відповідно складається з таких *компонентів*: споживчий попит; інвестиційний попит; державні закупівлі; чистий експорт (різниця між експортом та імпортом).

На сукупний попит впливають такі *фактори*: зміна рівня цін; рівень доходів населення, очікування споживачів, податки на доходи фізичних осіб, заборгованість споживачів; процентні ставки, очікувані прибутки, технологічні зміни; зміни у державних видатках; національний дохід у країнах-торгівельних партнерах, валютні курси, конкурентоспроможність вітчизняних товарів тощо.

Сукупна пропозиція - це загальна вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених в національній економіці. Вона характеризує весь реальний обсяг національного виробництва, який може бути запропонований на ринку при даному рівні цін, тому рівень сукупної пропозиції відображає показник ВВП.

На сукупну пропозицію впливають такі *фактори*: зміна рівня цін; зміна обсягів факторів виробництва, що використовуються; ефективність використання факторів виробництва; ціни на виробничі ресурси; податки та субсидії; рівень монополізації економіки; трансакційні витрати.

Макроекономічна рівновага характеризує такий стан народного господарства, при якому весь вироблений національний продукт повністю куплений споживачами, тобто *сукупна пропозиція дорівнює сукупному попиту*.

Перетинання кривих сукупного попиту і сукупної пропозиції визначає рівноважний обсяг виробництва та рівень цін в економіці. Враховуючи складну конфігурацію кривої сукупної пропозиції будемо розглядати макроекономічну рівновагу окремо на трьох відрізках кривої AS.

Серед двох складових макроекономічної рівноваги більш динамічним є сукупний попит. Він швидше реагує на ті зміни, що відбуваються в економіці. Зростання сукупного попиту, змінюючи точку рівноваги, відображується на обсязі національного виробництва і відповідно на зайнятості населення, а також на рівні цін.

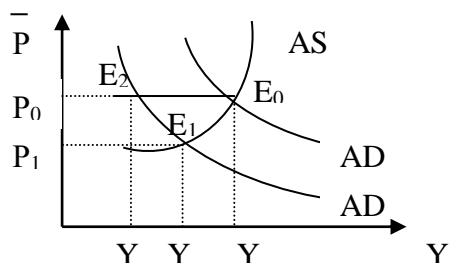
1) Сукупний попит та сукупна пропозиція перетинаються на **кейнсіанському відрізку** (відповідає стану економіки в умовах недозавантаженості ресурсів).

При зростанні сукупного попиту значно збільшиться обсяг виробництва, а ціни залишаються на попередньому рівні. Зростання обсягу виробництва потребує залучення додаткової робочої сили, що є в економіці. Залучення додаткових факторів виробництва на кейнсіанському відрізку не викликає зростання цін.

2) Зростання сукупного попиту на **висхідному відрізку** викликає інші наслідки. Обсяг виробництва і зайнятість населення зростають, але у меншій мірі, ніж на кейнсіанському відрізку. Спостерігається загальне зростання цін.

3) На **класичному відрізку** в умовах залучення всіх факторів виробництва при зростанні сукупного попиту не відбувається зростання обсягів виробництва і чисельності зайнятих. Тут виробництво досягає свого потенційного рівня Y_n . Проте це супроводжується різким підвищенням цін.

Ми розглянули зміни, що виникають в економіці при підвищенні сукупного попиту, але сукупний попит може не тільки підвищуватися, але і зменшуватися. В такому випадку спрацює **ефект храповика**.

При первісному сукупному попиті AD_0 точки рівноваги E_0 відповідає обсяг виробництва Y_n та рівень цін p_0 . При зменшенні сукупного попиту до рівня AD_1 рівновага мала б переміститися в т. E_1 , якій відповідає обсяг виробництва Y_1 та рівень цін p_1 . Але в реальній економіці цього не відбувається, тому що рівень цін, як правило не знижується. Ціна встановлюється в т. E_2 . Рівень цін залишається на попередньому рівні, а обсяг виробництва знижується до рівня Y_2 , тобто більше, ніж якщо б рівновага встановлювалася традиційним шляхом. Лінія сукупної пропозиції підіймається вгору і встановлюється на рівні $p_0E_2E_0$.

Така “поведінка” цін і сукупної пропозиції пояснюється ціновою інертністю витрат на виробництво продукції. Підприємець укладає угоди на постачання сировини, оренду приміщень та обладнання за певними цінами, які він не може на свій розсуд змінити у бік зменшення. Тому навіть при більш низькому сукупному попиті він має продавати свою продукцію по тих цінах, які встановилися до зниження сукупного попиту. І для того, щоб не нести збитки, значно знижує обсяг виробництва.

Різкі зміни сукупного попиту та сукупної пропозиції – “**збурення**” – призводять до відхилення обсягу випуску та зайнятості від потенційного (максимально можливого) рівня.

Збурення сукупної пропозиції можуть бути пов’язані з різким стрибком цін на ресурси (нафтова криза 1973 р. у світовій економіці, енергокриза 1993 р. в Україні), природними лихами та іншими процесами, що призводять до скорочення сукупної пропозиції. Графічно збурення сукупної пропозиції можна зобразити як різке переміщення вгору кривої AS. Наслідком збурення пропозиції є зростання цін, що супроводжується падінням обсягу національного виробництва.

В країнах з ринковою економікою нерідко виникають і **збурення у сукупному попиті**. Зменшення податків, зростання державних видатків, відповідна політика центрального банку можуть збільшити сукупний попит. Тоді крива AD переміщується вправо вгору. Коли економіка виходить за межі потенційного обсягу виробництва, то ВВП і зайнятість зростають повільно, а ціни - дуже швидко. Економіку, що вийшла за межі потенційного рівня виробництва, називають “**перегрітою**”. У такій економіці високі рівні виробництва та зайнятості поєднуються з високими темпами інфляції, яка починає згубно позначатися на ефективності економіки та рівні життя. Це змушує уряд уживати заходів для стримування інфляції, які одночасно із зменшенням інфляції скорочують зайнятість та викликають гальмування економічного зростання.

2. Економічне зростання.

Економічне зростання – збільшення кількості товарів і послуг, які виробляє національна економіка.

Економічне зростання вимірюють двома *показниками*: темпами зростання реального ВВП; темпами зростання реального ВВП на душу населення.

Перший використовується для оцінки темпів розширення економічного потенціалу країни, другий – при аналізі динаміки добробуту населення або порівнянні життєвого рівня в різних країнах.

Економічне зростання є важливою економічною метою кожної країни. Основними *кінцевими цілями економічного зростання* є підвищення матеріального добробуту населення і підтримка національної безпеки.

Збільшення обсягів виробництва може бути досягнуто або за рахунок залучення додаткових ресурсів, або за рахунок підвищення ефективності використання вже наявних ресурсів. Відповідно розрізняють два *типи економічного зростання*: **екстенсивне** – нарощування виробництва товарів і послуг за рахунок збільшення кількості використовуваних економічних ресурсів за попереднього рівня технологій. Продуктивність праці залишається незмінною; **інтенсивне** – збільшення виробництва товарів і послуг на основі підвищення ефективності використання ресурсів. Продуктивність праці підвищується.

Фактори економічного зростання:

- *фактори пропозиції*: кількість та якість природних ресурсів; кількість та якість трудових ресурсів; обсяг капіталу країни; технологія, менеджмент, підприємництво;

- *фактори попиту* (важливо забезпечити такий рівень сукупних видатків, за якого буде реалізовано увесь створений ВВП): зростання споживчих видатків; зростання інвестиційних та державних видатків; розширення експорту;

- *фактори ефективності* (ресурси мають використовуватися найекономніше (виробнича ефективність) і вироблятися з них мають найбільш цінні для суспільства товари і послуги (розподільна ефективність): розподіл економічних ресурсів по галузям, підприємствам і регіонам; розподіл доходів між суб'єктами господарювання;

- *соціокультурні та інституційні фактори*: сприятлива соціальна, культурна, політична атмосфера; позитивне ставлення населення до праці; політична організація суспільства; криміналізація економіки тощо.

3. Рівень та якість життя.

Рівень життя – ступінь забезпеченості населення необхідними для життя матеріальними та духовними благами, ступінь задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб.

Отже, рівень життя характеризується кількістю життєвих благ, які споживач може набути на власний використовуваний дохід. Цей обсяг визначається, насамперед, розміром доходу, а також рівнем цін, тому важливо розрізняти номінальні та реальні доходи суб'єктів господарювання.

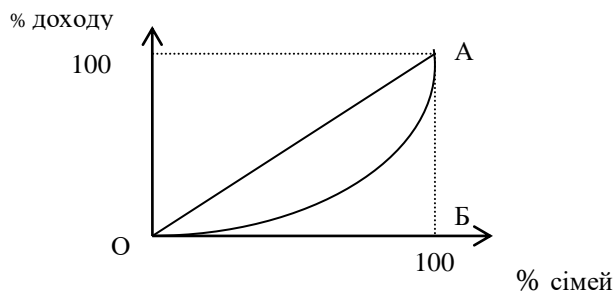
Номінальні доходи – доходи у грошовій формі, одержані суб'єктами з різних джерел.

Реальні доходи – кількість матеріальних благ і послуг, які можна придбати на отримані номінальні доходи. Рівень реальних доходів залежить від рівня оплати праці, рівня цін на товари і послуги, розміру податків. Саме реальні, а не номінальні доходи визначають рівень життя.

Категорія “рівень життя” щільно пов'язана з іншою категорією – “**якість життя**”. Остання характеризується станом усіх сфер життєдіяльності людини, які визначають можливості реалізації її здібностей. В цьому контексті блага і послуги, що споживаються людиною і визначають рівень її життя, є тільки основою для розвитку її фізичних і духовних здібностей. Рівень життя повинен отримувати логічне завершення в якості життя, бо в іншому випадку поміж ними може виникнути протиріччя, коли високий рівень життя не забезпечує відповідну якість. Наприклад, у світі є країни, в яких споживання ВВП на душу населення вище, ніж в США та інших європейських державах, але саме у ці останні спрямовані основні еміграційні потоки, бо там високому рівню життя відповідає висока його якість.

Важливою проблемою, з точки зору оцінки рівня життя, є вимірювання ступеня диференціації доходів населення. Для кількісної оцінки диференціації особистих доходів використовують цілу низку показників. Найчастіше будується **крива Лоренца**.

Згідно з методикою Лоренца, загальний обсяг доходів і загальна кількість осіб, що його отримують, поділяється на рівні частки і визначається їх співвідношення. По відхиленню кривої фактичного розподілу доходів від кривої ідеального розподілу визначається ступінь нерівномірності розподілу доходів.

Для характеристики розподілу доходів між групами населення існує коефіцієнт концентрації доходів населення або **коефіцієнт Джині**. Він обчислюється на підставі кривої Лоренца як відношення площі фігури, яку утворюють бісектриса та крива Лоренца, до площі трикутника, утвореного бісектрисою, горизонтальною віссю та правою ординатою. Величина коефіцієнта Джині коливається від 0 до 1. Чим вище коефіцієнт Джині, чим ближче він до одиниці, тим більша нерівномірність розподілу доходів. Відповідно до класифікації,

запропонованої для країн ОЕСР, коефіцієнт Джині характеризує:

- в інтервалі 0,33-0,35 високий ступінь нерівності;
  - в інтервалі 0,29-0,31 – середній;
  - в інтервалі 0,24-0,26 – низький;
  - в інтервалі 0,20-0,24 – дуже низький ступінь нерівності розподілу доходів.
- В Україні за останні роки коефіцієнт Джині коливався в інтервалі 0,30-0,37.

Диференціація доходів є дуже важливим джерелом політичної і соціальної напруги в суспільстві, тому держава проводить політику регулювання доходів. З цією метою запроваджуються **державні соціальні гарантії** - встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Державна політика регулювання доходів складається з наступних заходів:

- 1) встановлення прожиткового мінімуму (вартісна оцінка споживчого кошика, що включає мінімальні набори продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, необхідних для збереження здоров'я людини і забезпечення його життєдіяльності; встановлюється окремо для різних демографічних груп);
- 2) встановлення мінімальної зарплати;
- 3) індексація доходів у разі інфляції;
- 4) податкове регулювання доходів;
- 5) виплата трансфертних платежів через *систему соціального захисту*, тобто систему суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо):
  - соціальна допомога (допомога сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, на дітей-інвалідів);
  - пільги (ветеранам війни, ветеранам праці, постраждалим від Чорнобильської катастрофи, для окремих професій);
  - житлові субсидії (на оплату житлово-комунальних послуг та газу);
  - соціальні послуги (переважно для самотніх інвалідів);
  - соціальне страхування (за рахунок цільових внесків роботодавців, працівників, держави) - форма захисту від ризиків, пов'язаних з втратою працездатності і доходу.

Теми цільових виступів:

1. Фактори економічного зростання.
2. Показники диференціації доходів.
3. Взаємодія сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Теми рефератів:

1. Рівень життя в Україні. Проблеми бідності і нерівності доходів.
2. Теорії і моделі економічного зростання.
3. Розподіл доходів і соціальна справедливість.

Література

- 1 (с. 244-261), 2 (с. 118-121, 131-136), 18, 24, 26, 40, 41, 59, 60, 69, 70, 71, 72, 75, 78, 99, 105, 109, 113.

Тема № 10: Макроекономічна нестабільність.

Семінарське заняття: Макроекономічна нестабільність.

Навчальна мета заняття: з'ясувати сутність циклічності економіки, фази та типи економічних циклів, розглянути форми прояву, наслідки інфляції та безробіття, а також методи боротьби з ними.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Економічний цикл.
2. Інфляція: сутність, види, наслідки.
3. Безробіття: сутність, види, наслідки.

1. Економічний цикл.

Макроекономічна рівновага - це економічний ідеал, мета державної політики. Досягнути макроекономічну рівновагу можливо, але тільки тимчасово, оскільки вона має динамічний характер, і для сучасної економіки більш притаманний нерівноважний стан, основними проявами якого є циклічність, інфляція і безробіття.

Економічний цикл - це періодичні зростання та падіння ділової активності.

Загальну тривалість циклу вимірюють часом (рік, місяць і т.п.) між двома сусідніми вищими або двома сусідніми нижчими точками економічної активності.

Структура економічного циклу складається з чотирьох послідовних *фаз*: кризи, депресії, поживлення, піднесення. Розглянемо її на прикладі *класичного промислового циклу*.

Розвиток промислового циклу відбувається наступним чином. *Фаза піднесення* починається активним вводом у дію нових підприємств і модернізацією старих, ростом обсягів виробництва, зайнятості, інвестицій, особистих доходів, підвищенням попиту і закінчується *бумом* – періодом надвисокої зайнятості і перевантаження виробничих можливостей. Під час буму рівень цін, ставка заробітної плати і позичкового відсотку дуже високі. Економіка працює на грані своїх можливостей.

Неминучий наслідок буму – поворот у розвитку циклу, коли зростання виробництва змінюється спадом. Це свідчить про початок *фази кризи*. Зростання нереалізованих товарних запасів призводить до зниження обсягів виробництва. Скорочуються виробничі інвестиції і, відповідно, знижується попит на робочу силу. Це означає зростання безробіття, скорочення тривалості робочого тижня. Падає попит на сировину, а потім і пропозиція сировини. Спостерігається різке зменшення прибутків. Початковій стадії кризи відповідає максимальна ставка позичкового відсотку, яка поступово знижується в міру зниження попиту на кредитні ресурси. Зрештою, якщо спад глибокий і тривалий, відбувається зниження або уповільнення зростання товарних цін.

У *фазі депресії* падіння ВВП і збільшення безробіття суттєво уповільнюються, обсяг інвестицій наближається до нуля. Тому в цей період економіка характеризується застоєм у виробництві, млявістю торгівлі, наявністю великої маси вільного грошового капіталу. Через певний час економічна система минає нижчу точку циклу, яка називається *дном*, і починається *пожвавлення*. Тапер рух всіх економічних показників змінює напрям, дохід і зайнятість знов починають зростати. Коли підприємства доводять обсяг виробництва до найвищої точки, що була досягнута у попередньому циклі, то починається *піднесення*.

Отже кожна з фаз циклу має свої особливості.

Основні риси фази кризи: перевиробництво товарів порівняно з платоспроможним попитом; падіння рівня цін внаслідок перевищення пропозиції товарів над платоспроможним попитом; скорочення обсягів виробництва; масове банкрутство промислових, фінансових, торгових підприємств; зростання безробіття і скорочення номінальної заробітної зарплати; поступове зниження ставки позичкового відсотку.

Основні риси фази депресії: скорочення виробничих інвестицій; збільшення запасів; скорочення попиту на робочу силу; різке падіння норми чистого прибутку; падіння обсягу продажу; скорочення попиту на кредитні ресурси.

Основні риси пожвавлення: зростання попиту на засоби виробництва; зростання попиту на робочу силу; зростання заробітної плати і відповідно платоспроможного попиту.

Основні риси піднесення: скорочення запасів; значний приріст виробничих інвестицій; різке зростання попиту на робочу силу; значний приріст загального рівня цін; високий рівень ставки позичкового відсотка.

За *тривалістю* економічні цикли поділяють на:

1) *короткі (малі) цикли* – коливання ділової активності 3—4 роки – пов'язані з відновленням рівноваги на споживчому ринку. Матеріальною основою малих циклів є процеси, що відбуваються у сфері грошових відносин.

2) *середні (промислові, економічні, ділові) цикли* – коливання ділової активності 7—11 років – пов'язані зі зміною попиту на засоби виробництва. Матеріальною основою періодичності середніх циклів є необхідність оновлення основного капіталу.

3) *великі цикли (довгі хвилі)* – періодичністю 40-60 років. Матеріальною основою великого циклу є зміна базових технологій і поколінь машин (стрибок технічного прогресу), оновлення об'єктів інфраструктури.

За теорією довгих хвиль Кондратьєва науково-технічний прогрес розвивається хвилеподібно з циклами 50-60 років. Упродовж останніх століть в історії технологічно-інноваційної еволюції було 5 хвиль, в результаті яких утворилося 5 технологічних укладів. Останній, започаткований у середині 80-х років, спирається на досягнення у сфері мікроелектроніки, інформатики, біотехнологій, генної інженерії, нових видів енергії, освоєнні космічного простору, супутникової технології.

2. Інфляція: сутність, види, наслідки.

Інфляція – процес знецінення грошей у результаті перевантаження сфери обігу грошовою масою, незабезпеченою матеріальними цінностями. Отже, інфляція є проявом макроекономічної нестабільності, порушення пропорції між товарною і грошовою масою.

У світовій практиці прийнято вимірювати рівень інфляції за допомогою *індексу споживчих цін*, який показує зміни середнього рівня цін «ринкового кошика» споживчих товарів і послуг (в Україні цей «кошик» містить 335 найважливіших товарів).

З 2008 р. в Україні основним показником рівня інфляції прийнято вважати показник *базова інфляція*, який виключає короткострокові нерівномірні зміни цін під впливом окремих факторів, які носять адміністративний, подієвий, а також сезонний характер, тобто переважно мова йде про цінову динаміку, яка не враховує зміни цін на продовольство та енергоносії. Отже, базова інфляція не співпадає з індексом споживчих цін, і це потрібно враховувати при аналізі статистичних даних.

В залежності від темпів інфляції, розрізняють наступні *види інфляції*: *помірну* – зростання цін не більше 10% на рік. Виділяють окремих підвид помірної інфляції – *повзучу*, яка складає до 5% на рік (вважається, що вона справляє стимулюючий вплив на зростання сукупної пропозиції); *галопуючу* – зростання цін від 10% до сотень відсотків на рік; *гіперінфляцію* – зростання цін на тисячі відсотків на рік.

З точки зору форм прояву розрізняють два *типи інфляції*: відкриту і подавлену (приховану).

Відкрита інфляція характеризується довгостроковим підвищенням цін. Вона може бути спровокована як факторами попиту, так і пропозиції, тому виділяють:

інфляцію попиту, що викликана підвищенням цін у відповідь на зростаючий попит. *Причинами інфляції попиту* може стати: надмірна емісія (випуск в обіг) грошей; зростання попиту в умовах повної зайнятості ресурсів, коли пропозицію неможливо збільшити відповідно до зростаючого попиту; інфляційні очікування (як реакція на очікувані бойові дії, стихійні лиха, неврожай, зміну політики уряду), що провокують ажіотажний попит і підвищення цін.

інфляцію витрат (пропозиції), що викликана підвищенням цін для покриття більш високих витрат виробництва. *Причинами інфляції витрат* може стати: зростання цін на сировину; збільшення податкового тиску; підвищення рівня оплати праці; зловживання монополюючим становищем.

Інфляції попиту і витрат, як правило, не існують у чистому вигляді. В реальному житті вони переплітаються.

Подавлена інфляція проявляється у зростанні товарного дефіциту або у штучному обмеженні споживання (купони, талони, картки). Вона виникає у випадку: тимчасового «заморожування» цін і доходів; встановлення граничних цін на товари; тотального адміністративного контролю за цінами.

Подавлена інфляція притаманна адміністративно-командній системі господарювання, в якій панують фіксовані ціни, хоча іноді має місце і в умовах ринкової економіки під час спроби приборкати інфляцію адміністративними методами. Але для ринкової економіки більш характерна відкрита інфляція.

Соціально-економічні наслідки інфляції: зниження життєвого рівня населення внаслідок зменшення реальних доходів громадян і знецінення заощаджень; перерозподіл національного доходу між різними соціальними верствами і групами населення, посилення соціального розшарування і соціальної напруги; підірив інвестиційного процесу внаслідок знецінення заощаджень і зниження стимулів до інвестування в умовах економічної невизначеності; дестабілізація економіки (в умовах гіперінфляції), що поширюється і на інші сфери суспільного життя та призводить до зростання злочинності через зниження стимулів до продуктивної праці (зростання крадіжок, шахрайств тощо); подавлена інфляція призводить до розгулу спекуляцій на «чорному ринку», довгих черг покупців.

Заходи антиінфляційної політики залежать від темпів інфляції: при інфляції у 20-30% проводиться *адаптивна політика* – поступове зниження темпів зростання грошової маси, пом'якшення її негативних наслідків шляхом індексації доходів населення; при інфляції понад 30% дієвою може бути тільки *активна політика* («шокова терапія») – різке скорочення темпів зростання грошової маси шляхом грошових реформ конфіскаційного типу (наприклад, реформа Павлова 1991 р. у СРСР), приватизація, зменшення державних витрат, збільшення податків, стримування зростання цін і доходів, антимонопольне регулювання.

При проведенні антимонопольної політики потрібно пам'ятати, що скорочення грошової маси обмежує можливості інвестування і може призвести до безробіття.

3. Безробіття: сутність, види, наслідки.

Найбільш соціально відчутним проявом макроекономічної нестабільності є безробіття. Воно являє собою *нерівновагу між наявними та залученими трудовими ресурсами*, постійне перебільшення сукупної пропозиції робочої сили над попитом на неї.

Безробіття – неможливість знайти роботу працездатним особам працездатного віку, які активно її шукають. *Рівень безробіття* розраховується як відношення кількості безробітних до економічно активного населення (тобто безробітних і зайнятих разом).

Основними *формами безробіття* є: *фрикційне безробіття* – тимчасове безробіття, яке пов'язане з добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи; *структурне безробіття* пов'язано із структурними змінами в економіці, які викликають зміни попиту на окремі професії і фахи. Структурне безробіття є більш тривалим, бо виникає потреба професійної перепідготовки працівників; *циклічне безробіття* зумовлено циклічним розвитком суспільного виробництва, тому воно сягає максимуму в часи депресії та кризи, зводиться до мінімуму під час економічного зростання.

Фрикційне і структурне безробіття складають так званий «*природний рівень безробіття*», що відповідає повній зайнятості, коли попит і пропозиція робочої сили врівноважені, а виробництво забезпечує потенційний обсяг ВВП. Природне безробіття є резервом робочої сили, здатної переміщуватися між галузями і регіонами в залежності від потреб виробництва. В кожній країні природний рівень безробіття є різним, він підраховується як середня величина фактичного безробіття за тривалий час (40-50 років). Коли фактичний рівень безробіття перевищує його природний рівень виникає циклічне безробіття, що становить економічну і соціальну небезпеку.

В країнах з перехідною економікою також спостерігається специфічна форма безробіття – *приховане безробіття*, коли працівник офіційно має робоче місце, але перебуває у вимушеній відпустці без збереження зарплати.

Соціально-економічні наслідки безробіття: відставання фактичного ВВП від потенційного (вироблено менше, ніж можливо за умови повного використання ресурсів); зменшення доходів населення; збільшення виплат допомоги по безробіттю; зменшення податкових надходжень; дискваліфікація працівників; погіршення фізичного і психічного стану безробітних (розпад родин, зростання алкоголізму і наркоманії, зростання психічних розладів, збільшення кількості самогубств); соціальна і політична нестабільність (соціальна напруга і конфлікти здатні викликати соціальні вибухи); зростання рівня злочинності (через відсутність можливості працювати у легальному секторі економіки).

За дослідження американських вчених, підвищення рівня безробіття на 1%, яке зберігається протягом 6 років, викликає зростання загальної смертності на 2 %, числа самогубств – на 4,1%, числа вбивств – на 5,7%, числа ув'язнених – на 4%, числа психічно хворих – на 4%.

Враховуючи тяжкі соціальні і економічні наслідки безробіття регулювання цієї сфери має особливе значення. Основне завдання регулювання зайнятості є утримання безробіття на природному рівні, що і означає досягнення повної зайнятості.

Державна політика регулювання зайнятості складається з трьох основних напрямків:

1. правове забезпечення трудових відносин (регулювання найму і використання робочої сили);
2. працевлаштування незайнятого населення (фінансування системи громадських робіт (будівництво доріг, прибирання парків тощо), стимулювання створення нових робочих місць у приватному секторі, розвиток самозайнятості населення (малий бізнес), розвиток системи професійної перепідготовки працівників, розробка цільових програм працевлаштування молоді, жінок, інвалідів, працівників галузей, що реструктуризуються);
3. соціальний захист потерпілих від безробіття (виплата допомоги по безробіттю).

Питаннями працевлаштування, професійної перепідготовки, наданням допомоги безробітним займається державна служба зайнятості, яка має розгалужену мережу обласних і районних центрів зайнятості.

Теми цільових виступів:

1. Причини циклічних коливань економіки.
2. Державна політика зайнятості.
3. Державна політика боротьби з інфляцією.

Теми рефератів:

1. Інфляція в Україні: особливості та шляхи приборкання.
2. Антициклічне регулювання економіки.
3. Характеристика технологічних укладів, що утворюють «довгі хвилі» Кондратьєва.

Література

- 1 (с. 268-286), 7 (с. 121-127, 136-140), 15, 22, 73, 74, 77, 91, 94, 96, 101.

Тема № 11: Грошово-кредитна система.

Семінарське заняття: Грошово-кредитна система.

Навчальна мета заняття: з'ясувати структуру грошової маси, фактори, що впливають на попит та пропозицію грошей, розглянути сутність та інструменти монетарної політики, ознайомитися зі структурою кредитної системи країни, дізнатися про функції банків.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Грошовий ринок.
2. Монетарна політика.
3. Кредитно-банківська система.

Грошова маса – сукупність усіх грошових засобів, які перебувають у національному господарстві в готівковій та безготівковій формах і виконують функції засобів обігу, платежу, нагромадження.

Для кількісного та якісного виміру грошової маси, використовується показник рівня ліквідності активів. *Ліквідність активів – можливість їх перетворення у грошову форму без суттєвої втрати номінальної вартості в короткий строк.* Чим більшими будуть витрати обміну фінансового активу на гроші (трансакційні витрати), тим нижчим є рівень ліквідності даного активу.

Залежно від ступеня ліквідності фінансові активи групуються у грошові агрегати. *Грошовий агрегат – це сукупність грошових коштів у визначеній конкретній формі, поєднаних особливими якісними ознаками (ступенем ліквідності, швидкістю обігу, функціональною роллю в економіці) в окремий елемент грошової маси.* Склад і структура грошової маси визначається рівнем розвитку і характером грошового ринку кожної країни.

НБУ визначає 4 агрегати грошової маси:

$M0$ або C – готівкові гроші поза банками

$M1 = M0 +$ переказні депозити в національній валюті (поточні рахунки, з яких зняти гроші можна одразу, без будь-яких обмежень чи покарань за зняття).

Складові агрегату $M1$ в основному використовуються як засоби обігу, що відповідає вузькому значенню грошей.

$M2 = M1 +$ переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити.

$M2$ представляє гроші в широкому розумінні (“гроші в активах” або “майже гроші”).

$M3 = M2 +$ цінні папери, крім акцій.

Попит на гроші – це потреба у певному запасі грошей. Він визначається як кількість платіжних засобів, які населення і фірми бажать тримати у ліквідній формі, тобто у формі готівки та поточних депозитів (каси).

Існує два підходи до пояснення попиту на гроші:

- 1) монетаристський (в основі класичний);
- 2) кейнсіанський.

Класики визначають попит на гроші на основі рівняння обміну кількісної теорії грошей:

$$M \times V = P \times Q$$

При цьому вважається, що швидкість обігу (V) – величина постійна, оскільки вона пов'язана з усталеною структурою угод в економіці. Тому попит на гроші визначається динамікою ВВП.

$$M^d = \frac{P \times Q}{V}$$

В рамках кількісної теорії було сформульовано два *мотиви попиту на гроші*:

1) *попит на гроші з боку угод (операційний, транзакційний)* виникає через зручність їх використання як засобу обігу та платежу. Кількісно він залежить від обсягу товарної маси на ринку, рівня цін, швидкості обігу грошей, національного доходу (головний фактор).

2) *попит на гроші з мотиву перестороги* – запас грошей на незаплановані платежі. Залежить від обсягу непередбачених витрат, який прямо є пропорційним національному доходу.

Оскільки ці два мотиви попиту на гроші не залежать від рівня процентної ставки, то графічно операційний попит та попит з мотиву перестороги виглядає як вертикальна лінія, відстань якої від осі ординат визначається величиною доходу.

Дж.М.Кейнс виділив ще один мотив зберігання грошей:

3) *попит на гроші з боку активів (спекулятивний)* обумовлюється використанням грошей для купівлі менш ліквідних, ніж гроші, але доходних фінансових активів з метою збереження або примноження багатства шляхом перепродажу цих фінансових активів.

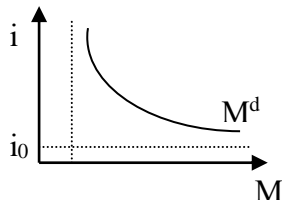
Оскільки курс цінних паперів залежить від процентної ставки таким чином

$$\text{курс цінних паперів} = \frac{\text{дохідність цінних паперів}}{\text{процентна ставка за депозитами}}$$

при низькій процентній ставці курс цінних паперів буде високим, і ринкові агенти будуть утримуватися від їх купівлі.

Таким чином, спекулятивний попит оберненопропорційно залежить від рівня процентної ставки, а його графік виглядає як крива з від'ємним нахилом.

Таким чином, узагальнюючи обидва підходи – класичний і кейнсіанський – можна виділити *два фактори попиту на гроші* – рівень доходу і процентну ставку. Графік загального попиту на гроші отримують шляхом горизонтального складання графіків операційного і спекулятивного попиту.

На графіку видно, що крива попиту на гроші не торкається осі ординат, оскільки операційний попит та попит з мотиву перестороги не пов'язані з величиною проценту, а визначаються рівнем доходу. Крім того, крива не може опуститися нижче i_0 – мінімальної процентної ставки.

Крива попиту на гроші може *зсуватися* у двох випадках:

- при зміні доходу: при зростанні доходу крива зсувається вправо, при падінні – вліво;
- при удосконаленні банківських операцій (коли впроваджуються нові види рахунків, збільшуються терміни зберігання грошей – крива зсувається вправо і навпаки).

Пропозицію грошей (M^s) в економіці здійснює держава. Пропозиція грошей складається з готівки (C) та депозитів (D).

$$M^s = C + D$$

Готівку (банкноти та монети) створює центральний банк (ЦБ) країни. Коли він розраховується банкнотами з населенням, фірмами та державою при покупці у них золота, іноземної валюти чи цінних паперів або надає державі та комерційним банкам (КБ) кредити, готівка потрапляє в економіку та розподіляється за двома напрямками:

- 1) одна частина осідає у касі домогосподарств та фірм;
- 2) інша – потрапляє у КБ у вигляді **депозитів** (сума грошей, яку клієнт вносить для зберігання у банк).

Отже, готівку створює ЦБ, а депозити – КБ.

Гроші, які надходять до КБ, можуть використовуватися ними для надання кредитів, і тоді кількість грошей в економіці зростає. При поверненні кредитів обсяг грошової маси на руках господарюючих суб'єктів зменшується. Таким чином, КБ можуть як збільшувати, так і скорочувати грошову масу.

На відміну від ЦБ, який теоретично має безмежні можливості збільшення грошей, КБ мають межі кредитування. Відкриваючи у себе рахунки, КБ мають рахуватися з тим, що вкладники можуть у будь-який час вимагати повернення своїх внесків. Тому для підтримання ліквідності КБ потрібні резерви готівкових грошей.

Такі резерви створюються у вигляді обов'язкових безвідсоткових внесків КБ у ЦБ і називаються *обов'язкові (мінімальні) банківські резерви (R)*. Їх розмір визначається у вигляді відсотка від депозитів КБ, який називається *нормою резервування (r)*.

$$r = \frac{R}{D}$$

Величину норми резервування встановлює ЦБ. Таким чином, ЦБ створює не тільки готівку, але і обов'язкові резерви. Готівка та обов'язкові резерви утворюють так звані базові гроші, або *грошову базу (H)*.

$$H = C + R$$

Грошова база знаходиться під контролем ЦБ.

Кошти, що залишилися у розпорядженні КБ після формування обов'язкових резервів, отримали назву *надлишкових резервів (E)*.

Надлишкові резерви, які стають кредитами, є новими грошима, створеними банківською системою. Процес їх зростання отримав назву *ефекту грошового (кредитного) мультиплікатора*.

Межа створення кредитних грошей визначається нормою резервування, тому у загальному вигляді *простий грошовий (кредитний) мультиплікатор* може бути записаний так:

$$m = \frac{1}{r} \quad \text{або} \quad m = \frac{D}{R}$$

Простий грошовий мультиплікатор означає можливість створення *максимальної кількості* нових грошей. Справа в тому, що гроші частково утікають з поточного обігу, хтось може зберігати їх вдома або вивозити за кордон. Тому *максимальне збільшення кількості грошей* в економіці можна розрахувати за формулою:

$$M = E \times m$$

Простий грошовий мультиплікатор є дійсним за умови, що гроші існують лише у вигляді депозитів, тобто без урахування готівки. Однак загальна грошова маса містить не тільки депозити, але і готівку. Крім того, обов'язкові резерви разом з готівкою утворюють грошову базу. Тому *грошовий мультиплікатор з урахуванням готівки (повний грошовий мультиплікатор)* можна представити так:

$$m = \frac{D + C}{R + C} = \frac{M}{H}$$

Звідси видно, що *повний грошовий мультиплікатор* показує у скільки разів змінюється обсяг грошової маси при зміні грошової бази.

Розділивши чисельник та знаменник правої частини рівняння на D, отримаємо:

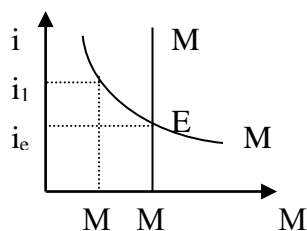
$$m = \frac{1 + c}{r + c}, \quad \text{де } c = \frac{C}{D} - \text{коефіцієнт депонування, } r = \frac{R}{D} - \text{норма резервування.}$$

Підсумовуючи, можна виділити наступні *фактори пропозиції грошей*. Пропозиція грошей зростає, якщо

- 1) зростає грошова база;
- 2) знижується норма обов'язкових резервів;
- 3) зменшуються надлишкові резерви КБ;
- 4) знижується коефіцієнт депонування.

Величини грошової бази та норми обов'язкових резервів визначаються політикою ЦБ. Параметри надлишкових резервів та коефіцієнта депонування є спадними функціями ставки процента, оскільки із зростанням ставки процента у комерційних банків посилюється зацікавленість у зниженні надлишкових резервів, а у домогосподарств – готівкових грошей.

Спочатку розглянемо *короткострокову рівновагу* грошового ринку. У короткостроковому періоді пропозиція грошей фіксована і представлена вертикальною прямою. Попит на гроші розглядається як спадна функція процентної ставки для заданого рівня цін. В точці рівноваги попит на гроші дорівнює їх пропозиції.

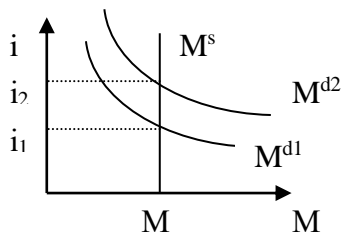

Гнучка процентна ставка утримує рівновагу на грошовому ринку. Так, якщо i_1 буде вище рівноважної, то пропозиція грошей переважить попит на них. Домогосподарства і фірми, у яких нагромадилася грошова готівка, будуть намагатися позбавитися неї, перетворивши її у інші види фінансових активів: акції, облігації, строкові депозити, оскільки ці фінансові активи дешевшають. Банки і інші фінансові установи при перевищенні

пропозиції грошей над попитом почнуть знижувати процентні ставки. Внаслідок цього поступово рівновага відновиться. При низькій процентній ставці процеси підуть у зворотному напрямку.

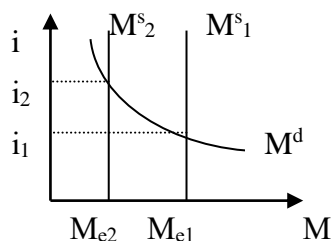
Коливання рівноважних значень процентної ставки і грошової маси можуть бути пов'язані із зміною рівня доходу і пропозиції грошей. Графічно це зображується зсувом кривої попиту і пропозиції грошей.

Так, збільшення рівня доходу підвищує попит на гроші і процентну ставку.

Звідси випливає умова досягнення короткострокової рівноваги на грошовому ринку: за даної пропозиції грошей із зростанням доходів має зростати процентна ставка.

Зміна пропозиції грошей, за якою стоїть ЦБ, також може змінити процентну ставку. Скорочуючи пропозицію грошей ЦБ здатен підвищити процентну ставку, що сповільнить інвестиційний процес, скоротить зайнятість і обсяг національного виробництва. У випадку збільшення пропозиції грошей відбудуться протилежні ефекти.

Розглянуті явища характерні тільки для короткострокового періоду: зміна процентних ставок внаслідок зміни обсягів пропозиції грошей відбувається протягом двох-трьох місяців. Дослідження показали, що у довгостроковому періоді процентні ставки втрачають будь-який зв'язок з попитом на гроші і їх пропозицією. Тому умова довгострокової рівноваги грошового ринку, яка отримало назву *монетарного правила* М. Фрідмена, не містить процентних ставок: пропозиція грошей повинна щорічно збільшуватися темпом, що відповідає потенційному темпові зростання реального ВВП (3-5%, на думку монетаристів). Короткострокова грошова політика, спрямована на регулювання процентних ставок, припустима лише в рамках довгострокової грошової стратегії, заснованої на монетарному правилі М. Фрідмена.

11.2. Монетарна політика.

Кредитно-грошова (монетарна) політика – це сукупність форм та інструментів державного впливу на пропозицію грошей з метою регулювання економічного циклу, попередження і подолання спаду виробництва, досягнення на національному ринку рівноваги за умов повної зайнятості і відсутності інфляції. Монетарна політика визначається урядом країни, але в життя проводиться ЦБ.

Монетарна політика здійснюється за допомогою наступних *інструментів*:

1) прямого регулювання:

- обмеження обсягів кредитів, що надаються певним галузям;
- пряме регулювання процентної ставки;
- обмеження величини кредитів для окремих банків.

Інструменти прямого регулювання використовуються лише у короткостроковому періоді, дають змогу не допускати надмірного створення банками грошей. У тривалій перспективі ці інструменти справляють несприятливий вплив на розвиток економіки.

2) непрямого регулювання:

- операції на відкритому ринку;
- зміна облікової ставки;
- зміна норми резервування.

Ці інструменти не дають ЦБ безпосереднього контролю на пропозицією грошей. Але непрямі інструменти можуть вплинути на надлишкові резерви та грошовий мультиплікатор.

Операції на відкритому ринку – купівля ЦБ державних цінних паперів у населення, фірм чи банків або продаж їм цих цінних паперів.

Коли ЦБ купує державні цінні папери на відкритому ринку, резерви КБ збільшуються (у т.ч. і за рахунок зростання депозитів і фірм). Отже банки зможуть надавати більше кредитів і пропозиція грошей зростає.

Продаж ЦБ державних цінних паперів комерційним банкам зменшує їх резерви, а відтак і пропозицію грошей.

Операції на відкритому ринку поділяються на:

1) *динамічні* – спрямовані на зміну обсягів резервів і грошової бази;

2) *захисні* – використовуються для нейтралізації впливу інших чинників, що можуть змінити пропозицію грошей у національній економіці.

До динамічних операцій відноситься “*аутрайт*” – остаточна купівля чи продаж державних цінних паперів з негайною їх оплатою.

До захисних операцій відносяться угоди про зворотний викуп - “*РЕПО*”: ЦБ купує державні цінні папери за умови, що продавець викупить їх через короткий строк (менше ніж тиждень). Якщо ЦБ хоче здійснити тимчасовий продаж цінних паперів, він укладає угоду “*зворотного РЕПО*”: ЦБ продає державні цінні папери, а покупець погоджується продати їх назад у близькому майбутньому. Операції РЕПО чинять лише тимчасовий вплив на обсяг банківських резервів.

Облікова (дисконтна) ставка (ставка рефінансування) – процентна ставка, за якою ЦБ надає позики КБ. Дисконтні позики надаються на короткий період часу для забезпечення обов’язкових резервів КБ на необхідному рівні та підтримки ліквідності КБ. Отримання КБ позик у ЦБ збільшує їх резерви та здатність для позичання, а отже і пропозицію грошей. Зниження облікової ставки заохочує КБ для отримання дисконтних позик і навпаки.

Однак вигідність позичання у ЦБ визначається не тільки рівнем облікової ставки, але і вартістю отримання позик з альтернативних джерел, зокрема рівнем процентних ставок на міжбанківському кредитному ринку.

Підвищення *норми резервування* скорочує надлишкові резерви КБ і зменшує кредитні ресурси КБ, а отже і пропозицію грошей. І навпаки.

Зміна норми резервування є дуже сильним знаряддям монетарної політики, тому використовується відносно рідко. З усіх інструментів монетарної політики найбільш гнучким і витонченим є операції на відкритому ринку.

Здійснюючи монетарну політику, ЦБ завжди має обирати одно з двох завдань: стабілізація процентної ставки або контроль за пропозицією грошей. Суворе дотримання певного рівня процентної ставки спричиняє коливання пропозиції грошей. Стабілізація пропозиції грошей означає коливання процентної ставки.

Тому можливі три *варіанти монетарної політики*:

1) *гнучка політика*: підтримка певного рівня процентних ставок за рахунок коливання пропозиції грошей під впливом зміни попиту на гроші;

2) *жорстка політика*: підтримка стабільної величини пропозиції грошей за рахунок коливання процентної ставки під впливом зміни попиту на гроші;

3) *проміжний варіант*: із зміною попиту на гроші змінюється і їхня пропозиція. Проте зміна пропозиції грошей недостатня, щоб утримати процентну ставку на незмінному рівні, тому із збільшенням попиту на гроші зростає пропозиція грошей і процентні ставка.

Вибір варіанту монетарної політики залежить від причин змін попиту на гроші. Якщо вони пов’язані з інфляційним зростанням цін, ЦБ застосовує жорстку монетарну політику. Якщо причиною зміни попиту на гроші є зміна швидкості обігу грошей, кращою буде політика підтримки ставки проценту, пов’язаної з інвестиційною активністю.

Залежно від характеру впливу на обсяг виробництва, інфляції і безробіття монетарна політика може бути:

1) *стримувальна політика* (“*дорогих грошей*”), що спрямована на обмеження зростання цін. Вона пов’язана з зменшенням пропозиції грошей. Однак треба пам’ятати, що скорочення пропозиції грошей стримує не тільки зростання цін, але і інвестиційну активність.

2) *стимулювальна політика* (“*дешевих грошей*”), що спрямована на підвищення рівня зайнятості і прискорення економічного зростання. Вона пов’язана із збільшенням пропозиції грошей.

Треба зазначити, що стимулювання зростання пропозиції грошей з метою зниження процентної ставки і активізації інвестиційної активності не є безмежним, бо економіка може потрапити у *ліквідну пастку*. Це така ситуація в економіці, коли зростаюча пропозиція грошей вже не здатна викликати подальше зниження процентних ставок (нижче рівня i_0). Виникає інфляція. Пастка замикається “замком” інфляційних очікувань, які спонукають людей позбавлятися грошей через падіння їх купівельної спроможності. Тому умовою стимулювальної політики є контроль за зростанням грошової маси, яке не має перевищувати критичні позначки, коли процентні ставки падають до мінімально можливого рівня.

3. Кредитно-банківська система.

Кредитні відносини у кожній країні залежать від розвиненості кредитної системи. Структура кредитної системи в різних країнах з ринковою економікою хоч і має свою специфіку, однак їй властиві й загальні риси.

Кредитна система являє собою сукупність кредитно-фінансових установ, що акумулюють та надають у кредит грошові кошти. До неї входять *банківська та парабанківська* складова.

Банківська система України є дворівневою і складається з Національного банку України та комерційних банків різних видів і форм власності.

Національний банк України (перший рівень банківської системи) за своїм правовим статусом є однією з найважливіших інституцій держави. Він не входить до жодної з гілок влади. Свою діяльність здійснює на засадах незалежності та економічної самостійності. Проте цей головний орган банківської системи з ряду питань є залежним від Верховної Ради України, перед якою і звітує про свою діяльність.

Національний банк України є центральним банком, який здійснює наступні *функції*: проведення єдиної державної грошово-кредитної політики з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці; підтримка стабільності курсу національної валюти, валютний контроль; емісія національних грошових знаків, організація їх обігу та вилучення з обігу; надання кредитів комерційним банкам; випуск і погашення державних цінних паперів, управління рахунками уряду; здійснення зарубіжних фінансових операцій, в тому числі і обслуговування зовнішнього державного боргу; збереження офіційних золотовалютних резервів; загальний нагляд за діяльністю кредитно-фінансових установ України й виконання фінансового законодавства.

На другому рівні банківської системи України діють *комерційні банки*. Комерційні банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку. Вони можуть бути засновані на державній, колективній (кооперативні банки), акціонерній формі власності.

Банківські операції поділяються на пасивні, активні й комісійні (посередницькі) операції.

Пасивні операції пов'язані з створенням банківських ресурсів за рахунок власних та залучених коштів. До них відносять: формування статутного капіталу банку та резервного фонду на покриття непередбачених збитків; емісія і розміщення цінних паперів банку; залучення депозитів (поточних, ощадних, строкових); залучення міжбанківських кредитів тощо.

Активні операції банки проводять з метою прибуткового розміщення залучених коштів. Вони включають: кредитні – видача позик; інвестиційні – операції з цінними паперами.

Комісійні операції – виконання окремих доручень клієнтів за певну винагороду (комісію). До комісійних операцій належать наступні: розрахунково-касове обслуговування клієнтів; переказ грошей; інкасації коштів та перевезення валютних цінностей; довірчі (трастові) послуги – управління майном та і фондовими цінностями, виконання інших послуг в інтересах і за дорученням клієнтів на правах довіреної особи; валютні операції; операції з дорогоцінними металами та природним дорогоцінним камінням; зберігання цінностей або надання в оренду індивідуального банківського сейфа; надання консультаційних послуг, пов'язаних з банківською діяльністю тощо.

Таким чином, сучасний комерційний банк являє собою багатофункціональний кредитно-фінансовий комплекс, який поєднує депозитно-позичкові, інвестиційно-консультаційні та інші банківські операції, діапазон яких досить широкий.

Другою складовою кредитної системи є *парабанківська система*, яка включає спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, що функціонують у вузьких секторах фінансового ринку, де вимагаються спеціальні знання та технічні засоби, зокрема: страхові компанії, пенсійні фонди, факторингові компанії, інвестиційні фонди, довірчі товариства (трастові компанії), кредитні товариства, кредитні спілки, ломбарди, фінансові компанії, лізингові компанії.

Теми цільових виступів:

1. Роль банків в розвитку суспільного виробництва.
2. Види небанківських кредитних установ.
3. Інструменти монетарної політики.

Теми рефератів:

1. Проблеми економічної безпеки банківської системи.
2. Проблеми розвитку банківської системи України.
4. Злочини в кредитно-банківській системі.

Література

1 (с.287-295, 301-314), 7 (с.149-156), 16, 35.

Тема № 12: Фінансова та податкова система.

Семінарське заняття: Фінансова та податкова система.

Навчальна мета заняття: з'ясувати сутність, значення та структуру фінансової системи, структуру та джерела формування державного бюджету, сутність та види податків, типи фіскальної політики.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Фінансова система економіки.
2. Бюджетна система України.
3. Податкова система України.
4. Фіскальна політика.

1. Фінансова система економіки.

Фінанси – це сукупність специфічних грошових відносин, пов'язаних із формуванням, розподілом, перерозподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів з метою вирішення економічних, соціальних і політичних завдань.

Суб'єктами фінансових відносин є держава, підприємства, організації, фізичні особи.

Основним *об'єктом* фінансових відносин є валовий внутрішній продукт.

Характерними рисами фінансів є наступні: фінансові відносини мають грошову форму; фінансові відносини несуть розподільчий (нееквівалентний) характер; фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням та використанням фінансових ресурсів, тобто грошових коштів, які утворюються в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Значення фінансів для функціонування економічної системи відображають їх функції – розподільча, контрольна та стимулююча.

Фінансова система – це сукупність фінансових відносин та інститутів, що регулюють ці відносини.

Централізовані фінанси концентруються у бюджетах та державних позабюджетних фондах і формують державні фінанси.

Бюджетом називають план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Докладніше система бюджетів України буде розглянута у наступному питанні.

Позабюджетні фонди – грошові кошти держави, які мають цільове призначення і не входять до державного бюджету. Вони створюються за рахунок субсидій з бюджету, позик, спеціальних податків та зборів. Позабюджетні фонди розширюють можливості втручання держави в економіку, обминаючи бюджет, та можуть використовуватися як резерви, до яких уряд звертається в разі фінансових труднощів. В Україні існують такі позабюджетні фонди як Пенсійний фонд, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань, що спричинили втрату працездатності та ін.

Децентралізовані фінанси перебувають у розпорядженні:

- підприємств нефінансового сектору (основні джерела фінансових ресурсів – виручка від реалізації товарів або послуг, амортизаційний фонд);
- підприємств фінансового сектору, тобто установ банківської та парабанківської системи (джерела фінансових ресурсів залежать від виду діяльності кожної установи, наприклад, для банків це можуть бути депозитні внески, для страхових компаній та пенсійних фондів – страхові внески, лізингових компаній – лізингові платежі, факторингових компаній – комісійна винагорода тощо);
- некомерційних організацій, тобто громадських організацій, партій, благодійних фондів, релігійних общин тощо (основне джерело фінансових ресурсів – добровільні внески фізичних та юридичних осіб);
- населення (джерела фінансових ресурсів – різні види особистих доходів).

Всі ланки фінансової системи взаємопов'язані.

12.2. Бюджетна система України.

Кожна країна має свою **бюджетну систему**, яка являє собою засновану на економічних відносинах та правових нормах сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, що побудована з урахуванням державного і адміністративно-територіального устроїв.

Бюджетна система України складається з:

- державного бюджету;
- місцевих бюджетів.

Центральною ланкою бюджетної системи є *державний бюджет* – централізований фонд грошових ресурсів, які уряд країни використовує для виконання своїх функцій.

З практичної точки зору, державний бюджет являє собою річний план державних видатків і джерел їх фінансового покриття. Проект бюджету щорічно розробляється урядом, обговорюється та затверджується парламентом, а по завершенні бюджетного періоду, який триває з 1 січня до 31 грудня того ж року, виконавча влада звітує про виконання бюджету перед парламентом. Правильність та ефективність використання бюджетних коштів контролює Рахункова палата парламенту.

Структура бюджету складається з доходної та видаткової частин.

Доходи бюджету формують: податкові надходження (податки, збори, рентна плата за природні ресурси, мито та інші обов'язкові платежі); неподаткові надходження (доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, надходження від штрафів та фінансових санкцій, кошти від продажу конфіскованого майна та ін.); доходи від операцій з капіталом (доходи від продажу державного майна); офіційні трансферти (кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі); внески до цільових бюджетних фондів (наприклад, Фонд ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, Державний інноваційний фонд, Фонд соціального захисту інвалідів, Державний фонд охорони навколишнього природного середовища тощо).

Видатки бюджету показують напрямки і цілі бюджетних виплат: соціальні трансферти; фінансування бюджетного сектору економіки (освіта, охорона здоров'я, наука, культура, спорт, правоохоронні органи тощо); національна оборона; утримання апарату управління; фінансування розвитку економіки; виплата процентів за державним боргом.

Доходів бюджету має вистачати на покриття його видатків. Однак можуть виникнути наступні бюджетні дисбаланси:

профіцит, коли доходи бюджету перевищують його видатки;

дефіцит, коли видатки бюджету перевищують його доходи.

Прийняття Державного бюджету України або місцевих бюджетів на відповідний бюджетний період з дефіцитом дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету. Економічно безпечною є величина бюджетного дефіциту, що не перевищує 3% ВВП відповідного року.

Джерелами фінансування дефіциту бюджетів є державні внутрішні та зовнішні запозичення, а також вільний залишок бюджетних коштів. Запозичення не використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами поточних видатків, за винятком випадків, коли це необхідно для збереження загальної економічної рівноваги. Емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України (ст. 6 Бюджетного Кодексу України).

Внаслідок фінансування дефіциту бюджету за рахунок запозичень формується *державний борг* – загальна сума непогашених дефіцитів бюджету, яка накопичена за час існування країни.

Держаний борг справляє суперечливий вплив на національну економіку. З одного боку, запозичення дозволяють уряду країни виконувати важливі соціально-економічні завдання і підтримувати життєздатність держави. З іншого боку, існування в країні державного боргу має *негативні економічні наслідки*:

- у короткостроковому періоді він може викликати ефект витіснення фінансових коштів з інвестиційної сфери у сферу фінансування державного боргу (оскільки в останній спеціально створюються більш вигідні умови з точки зору доходності);

- у довгостроковому періоді відбувається зменшення нагромадження капіталу і споживання через збільшення податків, що необхідно для обслуговування державного боргу.

Економічні наслідки державного боргу також залежать від його величини. *Безпечний рівень боргу* – це такий рівень, при якому держава може своєчасно і в повному обсязі виконувати свої боргові зобов'язання без проведення реструктуризації цих зобов'язань чи оголошення дефолту (тобто відмови боржника від виконання власних зобов'язань за борговими цінними паперами і кредитами), а також здійснювати державні запозичення за прийнятними відсотковими ставками. Згідно Бюджетного Кодексу України величина державного боргу не повинна перевищувати 60% фактичного річного обсягу ВВП.

12.3. Податкова система України.

Податкова система – це сукупність законодавчо закріплених у державі податків, зборів і платежів, а також принципів, форм і методів їх встановлення, зміни чи скасування.

В податковій системі України розрізняють податки і збори.

Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку.

Класифікувати податки можна за різними критеріями.

За *механізмом формування* податки поділяють на:

прямі, що стягуються безпосередньо у власників майна і одержувачів доходів;

непрямі, що стягуються при використанні доходу через надбавку до ціни товару або послуги, тобто включаються у їх ціну.

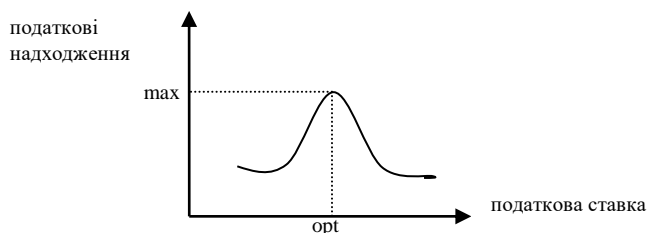
Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

В Україні встановлено загальнодержавні та місцеві податки та збори.

До *загальнодержавних* належать податки та збори, що є обов'язковими до сплати на усій території України.

До *місцевих* належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

Податкова система справляє суттєвий вплив на функціонування національної економіки, тому дуже важливо, щоб вона була ефективною. Ефективність податкової системи багато в чому залежить від розміру ставок оподаткування, що добре ілюструє *крива Лаффера*. Вона показує зв'язок між податковими ставками та обсягом податкових надходжень і виявляє таку податкову ставку, при якій податкові надходження є максимальними. Розмір оптимальної ставки відрізняється у різних країнах.

Окрім застосування оптимальних податкових ставок, ефективна податкова система має відповідати таким критеріям, як загальність, обов'язковість, стабільність, простота адміністрування та сплати податків тощо. Якщо вказані вимоги не враховуються при побудові податкової системи держави, це погіршує загальні умови економічної діяльності в країні і спонукає суб'єктів господарювання ухилятися від сплати податків,

переводити свої доходи і активи до інших країн з більш «вигідною» податковою системою. Найчастіше в таких випадках перевага віддається так званим офшорним зонам.

Офшорними зонами (юрисдикціями) називають ті країни чи окремі адміністративні території країн, де на державному рівні для визначених типів компаній, власниками яких є іноземці, встановлені значні пільги з оподаткування, спрощені чи відсутні вимоги до бухгалтерського обліку й аудиту, частково чи цілком зняті митні і торгові обмеження.

Умовами надання пільг для таких компаній є їх нерезидентність, тобто ними повинні володіти іноземці й прибутки мають отримуватися за межами юрисдикції, де вони зареєстровані. Справа в тому, що компанія може бути зареєстрована в офшорній зоні і все-таки не бути резидентною усередині країни реєстрації, якщо нею володіють і керують нерезиденти країни реєстрації, бізнес компанії здійснюється за межами країни реєстрації і жоден дохід не отримується усередині неї. Заборона діяльності офшорних компаній у країнах реєстрації обумовлена тим, що у протилежному випадку місцеві фірми змушені були б працювати у гірших умовах у порівнянні з офшорними, що мають податкові пільги. Таким чином, офшорні зони не є інтегрованою частиною національної економіки, і внутрішній ринок ізольований від офшорної економічної діяльності.

Основні переваги економічної діяльності в офшорних зонах полягають у наступному: низькі податки чи їх відсутність; досягнення анонімності й конфіденційності господарських операцій та прав власності; відсутність валютних обмежень; надійна, ефективна і недорога банківська система; можливість одержання дозволу на роботу й на проживання (у деяких зонах); можливість законного володіння нерухомістю за кордоном (у деяких зонах); наявність умов для обходу різних обмежень і ембарго (заборона на постачання) по окремих видах діяльності і товарах; низькі адміністративні витрати, необхідні для поточної діяльності; використання зручних прапорів (судноплавство); політична й економічна стабільність; розвинута ділова та соціальна інфраструктура: мережа комунікацій та сучасні засоби зв'язку, внутрішнє транспортне сполучення, відповідні умови проживання, медичне обслуговування, володіння місцевими жителями і обслуговуючим персоналом іноземними мовами, наявність кваліфікованих фахівців - нотаріусів, адвокатів, бухгалтерів тощо.

Однак потрібно пам'ятати, що офшорна зона – це не юридичне, а скоріше економіко-географічне поняття, умови економічної діяльності в різних офшорних зонах можуть суттєво відрізнятися.

Оскільки операції з офшорними зонами дуже часто використовуються для ухилення від сплати податків та відмивання брудних грошей, багато держав світу застосовують фінансові санкції з метою обмеження таких операцій.

12.4. Фіскальна політика.

Фіскальна політика – це сукупність заходів держави, спрямованих на зниження рівня безробіття чи інфляції та досягнення потенційного обсягу ВВП через зміну державних видатків та рівня оподаткування. Основними інструментами фіскальної політики виступають податки і державні видатки.

Розрізняють два види фіскальної політики в залежності від тих цілей, що вони переслідують:

1) *стимулююча* фіскальна політика (фіскальна експансія)

у *короткостроковому періоді* має за мету подолання циклічної кризи в економіці і передбачає зростання державних видатків, зниження податків або комбінує ці заходи;

у *довгостроковому періоді* політика зниження податків може привести до розширення пропозиції факторів виробництва і зростання економічного потенціалу;

2) *стримуюча* фіскальна політика (фіскальна рестрикція) має за мету обмеження циклічного підйому економіки і передбачає зниження державних витрат, збільшення податків або комбінує ці заходи;

у *короткостроковому періоді* це дозволяє знизити темпи інфляції ціною зростання безробіття і скорочення виробництва;

у *довгостроковому періоді* збільшення податкового тиску може викликати стійке скорочення сукупної пропозиції і розвиток стагфляції (падіння виробництва на тлі підвищення цін).

У короткостроковому періоді заходи фіскальної політики супроводжуються ефектами мультиплікаторів державних видатків і податків.

Податковий мультиплікатор показує, що зростання податків на певну величину зменшує обсяг виробництва на більшу величину, і навпаки при зменшенні ставок оподаткування на певну величину, рівноважний обсяг виробництва збільшується на більшу величину.

Мультиплікатор державних витрат показує, наскільки зміниться ВВП при зміні державних витрат.

Мультиплікаційний ефект зниження податків слабший, ніж від збільшення державних витрат, що є наслідком більш сильного впливу державних витрат на величину сукупного доходу і споживання порівняно зі зміною податків. Ці відмінності визначають переваги у виборі інструментів фіскальної політики з метою подолання циклічних криз.

Застосування інструментів фіскальної політики може відбуватися автоматично або свідомо. Відповідно розрізняють автоматичну і дискреційну фіскальну політику.

Автоматична фіскальна політика базується на дії вбудованих стабілізаторів економіки, які забезпечують природне пристосування економіки до фаз економічного циклу.

Вбудовані стабілізатори – це такі механізми в економіці, що збільшують бюджетний дефіцит під час спаду та викликають профіцит у роки інфляції та не потребують додаткових заходів з боку державних інституцій. До них належать:

1) *автоматична зміна податкових надходжень* при використанні прогресивних ставок оподаткування (коли ставка податку підвищується із зростання доходу).

Під час *піднесення* із зростанням доходів збільшується обсяг податкових платежів, що приводить до зниження купівельної платоспроможності та сукупного попиту, а отже стримує економічне піднесення. Збільшення податкових надходжень приводить до зменшення бюджетного дефіциту і можливо навіть до формування профіциту.

Під час *спаду* із зменшенням доходів знижується обсяг податкових платежів, що приводить до зростання купівельної платоспроможності та сукупного попиту, а отже стимулює поживлення економічних процесів. Зменшення податкових надходжень приводить до збільшення бюджетного дефіциту. Чим прогресивніша шкала податкової ставки, тим сильніше податкові надходження реагують на зміну ВВП, тим вище вбудована стабільність національної економіки.

2) *трансфертні платежі* (невідплатні і безповоротні платежі, які не є платою за придбані товари чи послуги, наданням кредиту або виплатою непогашеного боргу. Урядові трансфертні платежі — безповоротні виплати держави громадянам).

У *часи спаду*, коли безробіття сягає максимуму, а доходи знижуються, урядові трансфертні платежі автоматично збільшуються, що стимулює зростання сукупного попиту, але приводить до підвищення розміру бюджетного дефіциту.

У *період же буму* і повної зайнятості обсяги урядових трансфертних платежів зводяться до мінімуму, тим самим зменшується сукупний попит, що стримує зростання виробництва.

Автоматичні стабілізатори не можуть змінити циклічності у розвитку ринкової економіки, вони лише скорочують амплітуду економічних коливань. Дуже часто їх сили не вистачає для приборкання економічної кризи, тому уряд застосовує також заходи *дискреційної фінансової політики*, яка передбачає цілеспрямоване маніпулювання податками та державними видатками з метою зміни реального обсягу національного виробництва та зайнятості, контролю за інфляцією та прискоренням економічного зростання.

Основними інструментами дискреційної фінансової політики є:

- зміна програм суспільних робіт та інвестиційних програм держави;
- зміна програм соціальної допомоги;
- циклічна зміна рівня податкових ставок.

Дискреційна фінансова політика у часі пролонгована, бо зміни у структурі державних витрат або ставок оподаткування передбачають тривале обговорення цих заходів у парламенті. Дискреційна фінансова політика з метою стимулювання сукупного попиту у період кризи передбачає свідоме складання державного бюджету з дефіцитом.

Теми цільових виступів:

1. Крива Лаффера та її економічне значення.
2. Податкова система України.
3. Економічні наслідки державного боргу.

Теми рефератів:

1. Механізм протидії відмиванню брудних грошей за допомогою трансфертного ціноутворення.
2. Механізм скорочення зовнішньої заборгованості.
3. Бюджетний дефіцит та управління державним боргом.

Література

- 1 (с. 345-359), 7 (с. 159-173), 20, 23, 38, 39, 46, 52, 53, 62, 63, 64, 68, 80, 81, 83, 84, 92, 95, 98, 106, 112.

Тема № 13: Державне регулювання економіки.

Семінарське заняття: Державне регулювання економіки.

Навчальна мета заняття: з'ясувати сутність, форми та методи державного регулювання економіки, розкрити економічну сутність корупції.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Необхідність державного регулювання в ринковій економіці.
2. Форми та методи державного регулювання економіки.
3. Економічна теорія корупції.

1. Необхідність державного регулювання в ринковій економіці.

Ринкова економіка функціонує на основі конкуренції. Але ринковий механізм не вирішує всіх проблем економічного розвитку. Він потребує коригування, яке здатна здійснити держава.

Про необхідність державного регулювання економіки (ДРЕ) свідчить весь світовий досвід. Держава внаслідок своєї особливої ролі у суспільстві завжди тісно чи іншою мірою втручалася в економічні процеси. Навіть досконала конкуренція не могла обійтися без держави, яка брала на себе відповідальність за організацію грошового обігу, забезпечення правової основи ринкової економіки.

У міру розвитку товарного виробництва, його монополізації та ускладнення процесів відтворення почали чітко проявлятися обмеження у регулюючих можливостях ринкового механізму. В економіці виникають тривалі порушення рівноваги між сукупним попитом та сукупною пропозицією, інфляція, безробіття, суттєві відмінності в отримуваних доходах, екологічні проблеми. В цих умовах об'єктивно посилюється роль держави в регулюванні економіки.

Історично це посилення пов'язане з Першою світовою війною та необхідністю централізації ресурсів, переведення економіки на воєнні рейки. Далі втручання держави стало потрібне у зв'язку з економічною кризою 1929-1933 рр., яка показала, що ринковий механізм для забезпечення макроекономічної стабілізації має доповнюватися ДРЕ. Після цього воно набуло широкого розвитку щільно до середини 70-х рр., доки не відбулося неоконсервативне зрушення. На межі 1970-1980-х років посилюється акцент на конкуренцію як регулятор економіки. Колишні форми та методи ДРЕ перестали повною мірою сприяти розкриттю всіх можливостей ринкової системи. У зв'язку з цим були переглянуті позиції та сфери діяльності держави в економіці. У 1990-х роках посилюються державні заходи з контролю за грошовим обігом та кредитом, зріс вплив держави у розширенні наукових програм та стимулюванні новітніх технологій, підвищенні темпів економічного зростання та забезпечення на цій основі високого рівня та якості життя населення.

Різноманітність завдань, які постають перед державою в ринковій економіці, можна виразити через наступні економічні функції: 1) створення та регулювання правової основи функціонування ринкової економіки; 2) антимонопольне регулювання; 3) здійснення політики макроекономічної стабілізації; 4) коригування розподілення доходів та ресурсів; 5) виробництво товарів та послуг колективного користування - суспільних товарів. 6) регулювання зовнішніх ефектів (забруднення природного середовища).

2. Форми та методи державного регулювання економіки.

Основними формами втручання держави в економічні процеси є: пряме та непряме регулювання.

Пряме регулювання відбувається через поширення державної власності на матеріальні ресурси і законодавство. Держава виступає як безпосередній учасник економічного процесу, створюючи свій власний сектор в економіці шляхом будівництва нових підприємств за рахунок держбюджету, а також через купку акцій приватних фірм.

Пряме втручання держави - це також прийняття законодавчих актів, покликаних упорядкувати та розвивати відношення між всіма суб'єктами ринкової економіки (антимонопольне регулювання, захист прав виробників та споживачів, права власності, законодавчі акти, які регулюють екологічний та санітарний контроль, соціальні питання та інше).

Непряме регулювання здійснюється за допомогою різних методів економічної політики. В залежності від мети втручання ДРЕ може бути спрямоване на стимулювання капіталовкладень та відновлення рівноваги між заощадженнями та інвестиціями; забезпечення повної зайнятості; стимулювання експорту та імпорту товарів, капіталів, робочої сили; вплив на загальний рівень цін з метою його стабілізації; підтримку сталого економічного зростання; перерозподіл доходів та деякі інші цілі.

Для впровадження цих заходів держава використовує, насамперед, методи бюджетно-податкового та грошово-кредитного регулювання.

Бюджетно-податкове регулювання реалізується через визначення оптимальних співвідношень між доходами та витратами держави. Шляхом змінення ставок оподаткування, їх диференціації, а також маніпулюючи державними витратами, можна регулювати перерозподіл доходів та ресурсів, стабілізацію циклічних коливань. Так, під час спаду та депресії держава знижує податки, заохочуючи фірми до розширення виробництва. Низькі податки, у цьому випадку, грають роль "акселераторів" економічного зростання. І навпаки, щоб запобігти "перегріву економіки", підвищують податки, які цього разу виступають у ролі "вмонтованих стабілізаторів" економічного зростання.

Грошово-кредитне регулювання - це заходи центрального банку щодо змінення грошової маси в обігу, обсягу кредиту, рівня процентної ставки та інших показників, за допомогою яких держава набуває спроможності впливати на економічну кон'юнктуру. В рамках грошово-кредитного регулювання держава впливає на рівень інфляції, оптимізує кредитну політику комерційних банків, підтримує стабільність грошового обігу.

Оскільки бюджетно-податкове та кредитно-грошове регулювання має антициклічну спрямованість, воно носить короткостроковий характер.

Довгострокове ДРЕ реалізується за наступними напрямками: контроль за станом загальної рівноваги економічної системи (рішення структурних проблем, підготовка робочої сили); розвиток виробничої інфраструктури; підтримка галузей з низькою рентабельністю, але дуже важливих для економіки (вугільна, металургійна та ін.); участь у фінансуванні підприємств, пов'язаних з НТП, а також фундаментальних наукових досліджень; вплив на технологічну модернізацію; регулювання зовнішньоекономічних зв'язків.

У здійсненні більшої частини функцій та методів ДРЕ певна роль відведена і різним службам МВС України. Так, в умовах ринку важливу роль відіграє обов'язкове дотримання усіма господарюючими суб'єктами чинного законодавства, яке встановлює правила "економічної гри" та не дає можливості здійснювати економічні правопорушення та злочини. Запобігання цим проявам, а також постійний контроль за кримінальними ефектами та їх припинення в економічній сфері здійснює Державна служба по боротьбі з економічною злочинністю (ДСБЕЗ). Крім того, у рамках державного регулювання економічних процесів дуже важливо постійно здійснювати заходи щодо безпеки функціонування різних форм власності та підприємницької

діяльності. Ці завдання вирішують різні підрозділи кримінальної міліції. Держава в умовах ринкової економіки постійно контролює екологічний та санітарний стан виготовленої продукції, захищає права споживачів на отримання безпечних, якісних товарів. Саме ці завдання насамперед виконують підрозділи екологічної поліції.

Що стосується реалізації деяких методів непрямого регулювання економіки, то і тут різні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю активно протидіють нецільовому використанню державних кредитів та їх несвоєчасному поверненню комерційними банками. Через різні служби Національного Центрального Бюро Інтерполу ведеться боротьба з нееквівалентними для України експортно-імпортними операціями, протизаконним обігом капіталу та робочої сили.

3. Економічна теорія корупції.

Корупція – це багатоаспектне соціальне, економічне, правове, моральне явище. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» визначає **корупцію** як використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою отримання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка (пропозиція) чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей.

Широке визначення корупції дає Міждисциплінарна група по корупції Ради Європи: **корупція** являє собою хабарництво і будь-яку іншу поведінку осіб, яким доручено виконання визначених обов'язків у державному чи приватному секторі, і яка веде до порушення обов'язків, покладених на них за статусом державної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента чи іншого роду відносин, і має за мету одержання будь-яких незаконних вигод для себе або інших.

Економічна природа корупції досліджується в рамках нової інституціональної теорії. **Корупція** розглядається як угода між організаціями чи фізичними особами, що зменшує трансакційні витрати клієнта (хабародавця) і, порушуючи формальні чи неформальні обмеження, збагачує агента (одержувача хабара), але не має надійних інституціональних механізмів забезпечення свого виконання.

Суттєвими *особливостями* корупційних угод виступають: відсутність ефективних механізмів дотримання, а також визначеної передбачуваної ціни.

У сучасній економічній науці прийнято відзначати множинність *причин корупції*, виділяючи соціально-культурні, інституційні і економічні чинники.

Соціально-культурними причинами корупції є деморалізація суспільства, недостатня інформованість і організованість громадян, суспільна пасивність відносно свавілля «владу імущих».

Інституційними причинами корупції вважаються високий рівень закритості в роботі державних відомств, громіздка система звітності, відсутність прозорості в системі законотворчості, слабка кадрова політика держави, що допускає можливість просування по службі незалежно від реальних результатів роботи службовців.

Економічні причини корупції – це, перш за все, низькі заробітні плати державних службовців, а також їх високі повноваження впливати на діяльність фірм і громадян. Корупція розцвітає усюди, де у чиновників є широкі повноваження розпоряджатися якимись дефіцитними благами. Особливо це помітно в країнах, що розвиваються, і в постсоціалістичних країнах, але виявляється і в розвинених країнах.

Обсяг корупції залежить від ефективності функціонування органів державного управління та інших суспільних інститутів. Цю тезу яскраво ілюструє *рівняння Р. Клімгаарда*:

Корупція = монополія + свавілля — відповідальність

Невиправдане розширення повноважень держави, надання чиновникам розмитих регуляторних повноважень, відсутність відповідальності за свої рішення діють як фактори нарощування масштабів корупції. Зважаючи на цей факт, в підтримку антикорупційних заходів український Уряд здійснює регуляторну реформу. Її завданням, зокрема, є оптимізація бюрократичного апарату держави, чітке визначення функцій і повноважень посадових осіб різного рівня державного управління.

Оскільки форми зловживань службовим становищем багатоманітні, за різними критеріями виділяють різні *види корупції*.

Соціально-економічні наслідки корупції слід розглядати в короткостроковому і довгостроковому періодах. Інституціоналізм звертає увагу на те, що в короткостроковому періоді корупція може дозволити обійти неефективні суспільні інституції і підвищити ефективність функціонування економіки, прискорити темпи економічного зростання. Проте у довгостроковому періоді роль корупції виключно негативна. Вона значно знижує ефективність функціонування економіки і самих суспільних інститутів. При цьому поширення корупції створює для бюрократів мотиваційні механізми стимулювання ще більшого спотворення суспільних інститутів і системи розподілу.

Корупція як соціально-економічне явище негативно впливає на всі сторони суспільного життя: управління, економіку, політику, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини. Щодо *економічних наслідків*, то це, зокрема:

- розширення тіньової економіки;
- зменшення податкових надходжень;
- посилення диференціації доходів;
- зростання трансакційних витрат підприємств;
- скорочення надходжень іноземних і обмеження зростання внутрішніх інвестицій;

- стимулювання відтоку капіталу з країни.

Теми цільових виступів:

1. Трансформація економічних функцій держави в Україні.
2. Співвідношення ринкового механізму і державного регулювання в сучасній економіці змішаного типу.
3. Причини корупції в Україні.

Теми рефератів:

1. Захоплення держави як особливий вид корупції.
2. Зміна ролі держави в процесі розвитку ринкової економіки.
3. Особливості державного регулювання економіки України.

Література

1 (с.383-393), 7 (с.177-189), 17, 90, 97.

Тема № 14: Світове господарство та міжнародні економічні відносини.

Семінарське заняття: Світове господарство та його суб'єкти.

Навчальна мета заняття: з'ясувати сутність та структуру світового господарства, тенденції розвитку основних форм міжнародних економічних відносин.

Кількість годин: 2.

Навчальні питання:

1. Світове господарство, його сутність та основні засади функціонування.
2. Основні суб'єкти світового господарства.
3. Світова торгівля товарами та послугами.
4. Міжнародний рух капіталу.

1. Світове господарство, його сутність та основні засади функціонування.

Світове господарство – це сукупність національних господарств країн світу, об'єднаних участю у міжнародному поділі праці та системою міжнародних економічних відносин.

Економічними засадами функціонування світового господарства є:

- 1) *міжнародний поділ праці* – спеціалізація національних економік на виробництві певних видів товарів і послуг відповідно до природно-кліматичних, історичних та економічних умов;
- 2) *інтернаціоналізація економіки* – формування, розвиток та поглиблення економічних зв'язків між країнами завдяки відкритості національних економік. *Формами інтернаціоналізації* економіки є:

– *економічна інтеграція* – процес добровільної взаємодії, зближення і переплетіння національних економік суверенних країн, внаслідок чого утворюються міждержавні об'єднання, що функціонують згідно зі спеціальними угодами і утворюють однорідний, внутрішньо єдиний господарський комплекс, який охоплює декілька країн;

– *транснаціоналізація економіки* – взаємопереплетіння економік різних країн у результаті функціонування транснаціонального капіталу;

- 3) *міжнародна конкуренція* – суперництво суб'єктів світового господарства на світовому ринку за найкращі умови реалізації своїх товарів та залучення ресурсів.

Сучасне світове господарство склалося наприкінці XIX ін.. Воно невинно еволюціонувало протягом XX ін., і сьогодні характеризується наступними *рисами*:

- 1) поглиблений розвиток міжнародного поділу праці – міжнародної спеціалізації і кооперування виробництва;

- 2) високий ступінь інтенсивності міжнародного руху (мобільності) факторів виробництва: капіталу, робочої сили, технологій, інформації;

- 3) глобальність сфери міжнародного товарного обміну, капіталопотоків, трудової міграції, інформації;

- 4) інтернаціоналізація виробництва і капіталу: зростання міжнародних форм виробництва на підприємствах, розташованих в різних країнах, в першу чергу в рамках найбільших міжнародних корпорацій;

- 5) виникнення і розвиток національних економік відкритого типу, загальна лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків;

- 6) формування самостійної міжнародної фінансової сфери, безпосередньо не пов'язаної з обслуговуванням руху товарів і факторів виробництва, переважання фінансових ринків над ринком матеріальних товарів і ресурсів;

- 7) інформатизація, поширення інформаційних технологій розвитку міжнародної економіки. За оцінками фахівців, на початок XXI ст. світовий ринок інформаційних послуг сягнув 1 трлн. дол. на рік;

- 8) посилення прагнення до наднаціонального, міждержавного регулювання поточних економічних і валютно-фінансових процесів у міжнародному масштабі.

2. Основні суб'єкти світового господарства.

Основними суб'єктами світового господарства є:

- 1) національні держави:
  - а) країни з високим рівнем ВВП на душу населення (12616 дол. і вище): *промислово розвинуті країни; країни-експортери нафти; деякі офшорні зони*;
  - б) країни з середнім рівнем ВВП на душу населення (від 1036 дол. до 12616 дол.): *нові індустріальні країни; країни з перехідною економікою*;
  - в) країни з низьким рівнем ВВП на душу населення (менше 1036 дол.): *відсталі країни Африки, Азії, Латинської Америки; найменш розвинуті країни з ВВП на душу населення менше 390 дол.*;
- 2) міжнародні компанії:
  - а) *транснаціональні корпорації* – національні компанії, що мають виробничі філіали в інших країнах (національні за капіталом та міжнародні за масштабами діяльності, наприклад, IBM, General Electric, LG, Microsoft, Philips та ін.);
  - б) *багатонаціональні корпорації* – міжнародні фірми, капітал яких формується за рахунок злиття коштів декількох національних компаній різних країн (міжнародні як за капіталом, так і за масштабами діяльності, наприклад, англо-голландський концерн Royal Dutch Shell, швейцарсько-шведська компанія ABB, англо-голландський концерн Unilever);
  - а) регіональні інтеграційні об'єднання: *зона вільної торгівлі; митний союз; спільний ринок; економічний союз*;
- 3) міжнародні організації.

3. Світова торгівля товарами та послугами.

Найстародавнішою формою МЕВ є *міжнародна торгівля* товарами та послугами – система міжнародних товарних відносин, сукупність зовнішньої торгівлі всіх країн світу.

Об'єктивна необхідність зовнішньоторговельних відносин обумовлена обмеженістю природних ресурсів будь-якої економіки, обмеженою місткістю внутрішнього ринку, наявністю особливих умов виробництва тих чи інших товарів, які дають країні порівняльні переваги і дозволяють отримувати вигоди від міжнародної спеціалізації.

Зовнішня торгівля складається з двох потоків *експорту* (вивезення) та *імпорту* (ввезення) товарів і послуг.

Для регулювання зовнішньої торгівлі національні держави використовують два *види політики*:

фритредерство (вільна торгівля) – політика, спрямована на зниження зовнішньоторговельних бар'єрів;

протекціонізм – політика, спрямована на захист національних виробників від іноземної конкуренції.

Інструментами протекціонізму є: імпорتنі мита; нетарифні бар'єри (квоти; ліцензування; технічні бар'єри; вимоги щодо вмісту місцевих компонентів та ін.)

Важливу роль у регулюванні міжнародної торгівлі, в усуненні перешкод для її розвитку та лібералізації відіграють міжнародні економічні організації. Найвпливовішою з них є Світова організація торгівлі (СОТ), функціями якої є встановлення правил міжнародної системи торгівлі і вирішення спірних питань між країнами-членами. У травні 2008 р. Україна стала 152-им офіційним членом СОТ.

Наявність митних кордонів, а також намагання держави контролювати трансграничний рух товарів і захищати свій внутрішній ринок за допомогою різноманітних зовнішньоторговельних бар'єрів, породжує нелегальне переміщення товарів, тобто контрабанду. За оцінками Всесвітнього економічного форуму, обсяги нелегальної торгівлі у 2009 р. становили близько 1,3 трлн дол., що становить від 7 % до 10 % світових торговельних потоків.

Згідно ст. 201 Кримінального кодексу України, *контрабанда* – це переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Найчастішими передумовами для виникнення контрабанди є різниця (іноді дуже значна) цін на окремі товари всередині держави, та поза її межами. Так, з причини єдиної тарифної і цінової політики у країнах ЄС, ціни на більшість товарів споживання в Україні у порівнянні з цінами у сусідніх державах-членах ЄС (Польща, Словаччина, Угорщина тощо) є набагато вищими, що породжує значні передумови для контрабанди.

Контрабанда завдає значної матеріальної шкоди державному бюджету країни, оскільки супроводжується ухиленням від сплати митних зборів. Крім того, якщо мова йде про незаконний вивіз історичних та культурних цінностей, країна зазнає непоправної втрати. Переміщення деяких предметів завдає не лише економічної шкоди, а й нерідко несе загрозу життю і здоров'ю громадян — це стосується контрабанди зброї, наркотичних речовин, вибухівки тощо.

4. Міжнародний рух капіталу.

Міжнародний рух капіталу – це переміщення капіталів з однієї країни в іншу з метою найбільш прибуткового їх вкладення (одержання додаткових прибутків, поліпшення економічних та політичних позицій на зовнішньому ринку).

Об'єктивна основа міграції капіталу – зростаюча інтернаціоналізація та глобалізація економіки. Найважливішими *причинами вивозу капіталу* є:

- розбіжність попиту на капітал і його пропозиції у різних ланках світового господарства;

- освоєння нових закордонних товарних ринків. При цьому капітал експортується для того, щоб прокласти дорогу експорту товарів, стимулювати попит на власну продукцію;
- наявність в країнах, куди експортується капітал, більш дешевої сировини і робочої сили;
- стабільна політична обстановка і в цілому сприятливий інвестиційний клімат в приймаючій країні, пільговий інвестиційний режим в спеціальних (вільних) економічних зонах.

Окрім названих причин, пов'язаних із захистом комерційних інтересів, нерідко метою вивозу капіталу за кордон є прагнення *втекти від закону*:

- 1) нагромадження коштів на «чорний день» на випадок переслідувань за порушення закону;
- 2) ухилення від сплати податків;
- 3) «відмивання» грошей.

Міжнародний рух капіталу здійснюється у двох напрямках – експорт капіталу та імпорт капіталу.

Основними *формами міжнародного руху капіталу* є:

- 1) *підприємницька* (інвестування капіталу в підприємства різноманітних галузей):

прямі інвестиції – вкладення капіталу, які дають право прямого контролю об'єкта інвестування (напр., придбання контрольного пакету акцій);

портфельні інвестиції – вкладення капіталу, які не дають право прямого контролю об'єкта інвестування (замалі за обсягом або пов'язані з придбанням непайових цінних паперів);

Інвестиції, що експортуються, називаються *зарубіжними*, а ті, що імпортуються, – *іноземними*.

- 2) *позичкова* – рух капіталу в вигляді міжнародних кредитів, міжнародних депозитів та економічної допомоги (безоплатної або у вигляді пільгових кредитів).

Відіграючи в цілому стимулюючу роль у розвитку світової економіки, міжнародний рух капіталу викликає різні наслідки для країн-експортерів та імпортерів капіталу. Наслідки міжнародного руху капіталу позначаються на реалізації соціально-економічних та політичних цілей конкретної країни. Природно, що вони є різними для розвинених і слабозвинених країн, а також для країн з перехідною економікою. Крім того, важливе значення також має і *канал, за яким відбувається рух капіталу*:

легальні канали вивозу капіталу – вивіз відбувається в рамках і на основі закону: вивіз за дозволом центрального банку на капітальні операції з валютними коштами, використання кредитних карток тощо;

кримінальні канали вивозу капіталу – вивіз, що відбувається з прямим порушенням закону контрабандним шляхом. Такий вивіз капіталу характеризується як фізичне переміщення майна і готівки, бо безготівкові платежі тут використані бути не можуть. Навіть потрапивши за кордон, капітал, вивезений кримінальними каналами, не може бути використаний у звичайній економічній діяльності без легалізації, він продовжує обслуговувати кримінальну економіку;

нелегальні канали вивозу капіталу – вивіз відбувається не на основі закону, але і без його грубого порушення. Учасниками такого вивозу часто є фіктивні або офшорні фірми.

Основними *нелегальними каналами* вивозу капіталу є:

- імпорт товару на умовах попередньої оплати, коли постачання товару не здійснюється;
- експорт товару на умовах попереднього постачання, коли оплата не відбувається;
- маніпуляції цінами контракту: експортні ціни занижуються, а імпортні – завищуються за допомогою механізму трансферного ціноутворення або послуг торгових офшорних компаній (реінвойсингових станцій);
- під виглядом одного товару через кордон вивозиться інший, більш якісний і дорогий;
- у контракт включаються завищені штрафні санкції за порушення термінів або інших умов постачань;
- використовуються контракти на надання послуг, наприклад, маркетингових чи консалтингових;
- неповернення валютної виручки під приводом форсмажорних обставин;
- неповернення кредитів кредиторам-резидентам або виплата завищених відсотків по кредитах кредиторам-нерезидентам;
- неповернення товарно-матеріальних цінностей, переданих на зберігання (консигнацію) тощо.

Схеми нелегального вивозу капіталу різноманітні і не підлягають повній класифікації, більшість схем лежить в області торгових угод. При удосконаленні законодавства розробляються нові канали вивозу, що не підпадають під рамки закону. Існує цілий ринок каналів вивозу капіталу, ще не виявлених органами, які регулюють транскордонний рух капіталу.

Наслідки міжнародного руху капіталу для країн-експортерів та країн-імпортерів

Наслідки міжнародного руху капіталу			
для країн-експортерів		для країн-імпортерів	
позитивні	– зарубіжні інвестиції сприяють розширенню товарного експорту;	позитивні	– іноземні інвестиції сприяють економічному зростанню;
	– збільшуються доходи від закордонної діяльності;		– іноземний капітал створює нові робочі місця, приносить нові технології, ефективний менеджмент сприяє прискоренню в країні НТП;
			– приплив капіталу сприяє поліпшенню платіжного балансу;

негативні	<ul style="list-style-type: none"> – вивезення капіталу за кордон без адекватного залучення іноземних інвестицій веде до уповільнення економічного розвитку; – вивезення капіталу негативно позначається на рівні зайнятості в країні-експортері; – переміщення капіталу за кордон несприятливо позначається на платіжному балансі країни. 	негативні	<ul style="list-style-type: none"> – іноземний капітал, «підміняючи» місцевий капітал, витісняє його з прибуткових галузей. Це може призвести до односторонності розвитку країни і загрожувати її економічній безпеці; – імпорт капіталу часто пов'язується з проштовхуванням на ринок країни-імпортера товарів, що вже закінчують свій життєвий цикл, а також знятих з виробництва в результаті виявлених недоброякісних властивостей; – імпорт позичкового капіталу веде до збільшення зовнішньої заборгованості країни; – в результаті фінансових криз і різкого відтоку з фондових ринків спекулятивного капіталу може серйозно порушитися стабільність валют і загальна фінансово-економічна ситуація в країні; – використання міжнародними корпораціями трансферних (внутрішньокорпоративних) цін веде до втрат країною-імпортером податкових надходжень і митних зборів.
-----------	---	-----------	--

Теми цільових виступів:

1. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
2. Еволюція світового господарства і розвиток міжнародної злочинності.
4. Процеси глобалізації світової економіки та їх наслідки для економіки України.

Теми рефератів:

1. Світове господарство: тенденції і перспективи розвитку.
2. Схеми нелегального вивозу капіталу.
3. Зовнішньоекономічна політика України.

Література

1 (с. 405-414), 7 (с. 192-201), 9, 12, 19, 21, 27, 29, 37, 42, 49, 55, 57, 65, 85, 86, 93.

Семінарське заняття: Міжнародні економічні відносини.

Навчальна мета заняття: з'ясувати тенденції розвитку основних форм міжнародних економічних відносин.

Кількість годин: 2

1. Міжнародна міграція робочої сили.
2. Міжнародний науково-технічний обмін.
3. Міжнародна валютна система.
4. Сучасні глобальні проблеми людства. Криміналізація міжнародних економічних відносин.

1. Міжнародна міграція робочої сили.

Міжнародна міграція робочої сили являє собою транскордонний рух працездатного населення у пошуках роботи та кращих умов праці.

За своєю соціально-економічною суттю міжнародна міграція робочої сили є специфічною формою переливання робочої сили з одних країн в інші, процес перерозподілу трудових ресурсів між різними ланками світового господарства відповідно до законів світового ринку.

Міжнародний рух робочої сили складається з двох потоків – *еміграція* (виїзд за кордон) та *імміграція* (приїзд з-за кордону).

Міжнародна міграція робочої сили по-різному впливає на економіку країн-донорів (які втрачають робочу силу) та країн-реципієнтів (які отримують робочу силу).

Наслідки міжнародної міграції робочої сили			
для країн-донорів		для країн-реципієнтів	
позитивні	<ul style="list-style-type: none"> – переказ доходів на батьківщину; – зменшення напруженості на національному ринку праці; 	позитивні	<ul style="list-style-type: none"> – економія на підготовці кадрів; – підвищення сукупного попиту; – пом'якшення демографічної проблеми; – вирішення проблеми нестачі кадрів неprestижних професій;

негативні	<ul style="list-style-type: none"> – втрата найбільш активної частини населення; – втрата інтелектуального потенціалу; – втрата коштів на освіту; – гальмування економічного і соціально-політичного розвитку; – загострення демографічної проблеми. 	негативні	<ul style="list-style-type: none"> – конфлікти на етнічному або релігійному підґрунті; – зростання соціальної напруги у зв'язку з недостатньою інтеграцією частини іммігрантів в економіку країни-реципієнта.
-----------	---	-----------	---

За різними оцінками за кордоном працюють від 2,5 до 5 млн громадян України. За даними НБУ, у 2016 році обсяги приватних грошових переказів становили 5,5 млрд дол або 5,8% ВВП, з яких 20% надійшли неформальними каналами, а за три квартали 2017 року — 5,2 млрд дол, що значно більше, ніж обсяги ПП. У розвиток бізнесу в Україні вкладається лише 3% цих коштів, решта йде на споживання.

Світова спільнота, яка ще недавно не відчувала безпосередніх розмірів, особливостей і наслідків міграційних процесів на міжнародному рівні, сьогодні впритул зіткнулася з необхідністю координації зусиль багатьох країн у вирішенні гострих ситуацій і колективного регулювання міграційних потоків. Провідною міжурядовою організацією у галузі міграції є Міжнародна організація з міграції (МОМ). Сьогодні до її складу входить 151 країна (в тому числі і Україна) та 12 країн мають статус спостерігачів. Діяльність МОМ спрямована на забезпечення міжнародного партнерства у вирішенні міграційних питань, допомогу у пошуку практичних рішень міграційних проблем, протидію торгівлі людьми, а також на надання гуманітарної підтримки мігрантам, які її потребують.

Однією з найбільш болючих проблем трансграничного руху робочої сили є проблема нелегальної міграції.

Нелегальною міграція стає в разі незаконного перетинання державного кордону поза пропускними пунктами чи з використанням фальшивих документів або візи (самостійно чи за допомогою третіх осіб), а також проживання на території країни без належного дозволу державних органів.

Нелегальна міграція має негативні *соціально-економічні наслідки*:

- створення гранично низького стандарту трудових відносин роботодавцями, що наймають нелегальних іммігрантів;
- погіршення стану криміногенної ситуації, оскільки нелегальні мігранти частіше стають жертвами злочинів і частіше потрапляють до лав кримінальних угруповань;
- зростання витрат бюджетних коштів на утримання центрів тимчасового перебування нелегалів, обслуговування, ідентифікацію, депортацію нелегальних мігрантів, а також споживання нелегалами суспільних благ (медичні послуги, освіта тощо);
- руйнування сімей, оскільки нелегальні мігранти змушені дуже довго перебувати далеко від своїх родин;
- поширення нетипових інфекційних захворювань.

Ще одним небезпечним явищем, пов'язаним з трансграничним рухом робочої сили, є торгівля людьми.

Торгівля людьми – це вербування, перевезення, передача, приховування або одержання людей шляхом загрози або застосування сили, або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або за рахунок надання або отримання платежів або прибутку для одержання згоди особи, яка має контроль над іншою особою, з метою експлуатації. Така експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію інших осіб шляхом проституції або інших форм сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або дії, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів.

За оцінками ООН, близько 2,5 млн осіб з 127 різних країн є об'єктом торгівлі людьми в усьому світі. Загальний річний дохід від торгівлі людьми становить від 5 до 9 мільярдів дол., тому цей вид злочинної діяльності є третім за прибутковістю після торгівлі наркотиками та незаконної торгівлі зброєю.

2. Міжнародний науково-технічний обмін та його форми.

Міжнародний науково-технічний обмін передбачає обмін науково-технічними знаннями, виробничим досвідом і технологіями між країнами. Розвиток міжнародного технологічного обміну обумовлений істотними відмінностями у технічному рівні окремих держав.

Міжнародний науково-технічний обмін може здійснюватися наступними *способами*:

- комерційна передача технологій: патентна угода; продаж «ноу-хау»; ліцензійні угоди; інжиніринг; франчайзинг; контракти «під ключ»; контракти на управління; спільне проведення наукових досліджень;
- некомерційна передача технологій: наукові конференції; науково-технічні виставки; стажування спеціалістів; поширення науково-технічної інформації через ЗМІ;
- нелегальна передача технологій: *промисловий шпionaж; інтелектуальне піратство.*

3. Міжнародна валютна система.

На основі розглянутих вище форм МЄВ складаються *міжнародні валютні відносини* – відносини між суб'єктами світового господарства щодо здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та валютних операцій.

Валюта – це національна грошова одиниця країни, а також грошові знаки іноземних держав, які використовуються в міжнародних розрахунках.

Валюти різних країн розрізняються за ступенем їх участі у міжнародних операціях, оскільки мають різний ступінь *конвертованості* – гарантованої державою можливості обміну національної валюти на іноземну. Ця можливість визначається рівнем виробничого потенціалу, стабільністю та конкурентоспроможністю певної держави. Розрізняють наступні *види валюти*: *вільноконвертована валюта*; *частково конвертована валюта*; *неконвертована валюта*.

При здійсненні міжнародних операцій відбувається обмін валют різних країн у певному співвідношенні на основі валютного курсу.

Валютний курс – ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн. *Види валютних курсів*: *плаваючий курс*; *фіксований курс*.

Основою для визначення валютного курсу є **паритет купівельної спроможності** – співвідношення між грошовими одиницями різних країн за їх купівельною спроможністю щодо певного набору товарів і послуг.

На динаміку валютного курсу впливають наступні *фактори*:

- стан платіжного балансу країни;
- рівень інфляції;
- співвідношення попиту і пропозиції на валюту;
- міграція капіталу;
- політична і економічна стабільність.

Регулювання валютного курсу відбувається у двох *формах*:

1) *облікова (дисконтна) політика* здійснюється шляхом зміни облікової ставки центрального банку. Підвищення облікової ставки приводить до подорожчання кредитних ресурсів і притоку іноземного капіталу в країну, що сприяє підвищенню курсу національної валюти (і навпаки);

2) *девізна політика* здійснюється шляхом *валютних інтервенцій* – купівлі-продажу центральним банком іноземної валюти. Для підвищення курсу національної валюти іноземна валюта продається на валютному ринку. Для зниження курсу національної валюти іноземна валюта купується на валютному ринку.

валютних обмежень щодо вивозу валюти, зарубіжних інвестицій.

Всі зовнішньоекономічні операції країни знаходять відображення у її платіжному балансі.

Платіжний баланс – це статистичний звіт, в якому в систематизованому вигляді наведені сумарні дані про зовнішньоекономічні операції резидентів даної країни з резидентами інших країн за певний період. Він відображає не тільки кількісний обсяг, але і якісну структуру та характер зовнішньоекономічних операцій.

Платіжний баланс складається з наступних взаємопов'язаних *частин*: Рахунок поточних операцій; Рахунок операцій з капіталом; Фінансовий рахунок.

З бухгалтерської точки зору платіжний баланс завжди знаходиться в рівновазі. Але за його основними розділами може мати місце або активне сальдо (профіцит), якщо надходження перевищують виплати, або пасивне (дефіцит) – якщо виплати перевищують надходження валюти. В такому випадку платіжний баланс урівноважують за допомогою резервних активів, які витрачаються центральним банком країни у разі дефіциту, і збільшуються у разі профіциту.

Міжнародна валютна система виникла в XIX ст. на основі грошових систем окремих країн. Етапи становлення валютної системи: 1) система золотого стандарту (XIX ст.- 20-30 рр. XX ст. (її юридичне міждержавне оформлення затверджено на Генуезькій конференції у 1922 р.); 2) система золотовалютного (золотодоларового) стандарту (основні положення закріплені у 1944 р. - на Міжнародній конференції у Бреттон-Вудсі); 3) система плаваючих курсів, або Ямайська валютна система (1976р.).

4. Сучасні глобальні проблеми людства. Криміналізація міжнародних економічних відносин.

Глобальні проблеми - це ряд загальносвітових явищ, що торкаються життєвих інтересів всього людства, своїми негативними наслідками становлять небезпеку розвитку всієї цивілізації.

До них відносяться проблема народонаселення і продовольства, екологічна проблема, проблема демілітаризації суспільства.

Кожні 11-13 років населення Земної кулі зростає на 1 млрд. чол., зростає кількість перенаселених районів. В той же час виробництво сільгосппродукції відстає від росту населення. В результаті десятки і сотні мільйонів людей голодують.

Матеріальне виробництво в наш час у змозі справляти незворотний вплив на навколишнє середовище. Сучасні галузі промислового виробництва виснажують природні ресурси, порушують екологічну рівновагу.

Вирішення проблем відношення «людина - природа» зв'язано з комплексом проблем, вирішуваних гуманітарними та технічними науками. Засоби для розробки та реалізації міжнародних програм може дати цілеспрямована конверсія військового виробництва як результат проведення послідовної активної політики.

Сучасне світове господарство є дуже привабливою сферою для кримінальних елементів. Це пов'язано з тим, що: по-перше, використання закордонних фірм та банків дозволяє злочинним угрупованням отримувати високі прибутки та відмивати «брудні» гроші; по-друге, міжнародні злочинці дуже ефективно використовують міжнародний кримінальний поділ праці (колумбійські картелі - індустрія наркобізнесу, китайські «Тріади» - організовані форми протизаконної міграції; мафіозні угруповання слов'ян - викрадення та контрабанда автомобілів).

Треба зауважити, що злочинці використовують практично всі сфери світового господарства, прагнучи до значного контролю над ними. Так, за допомогою капіталів світової торгівлі угруповання здійснюють

протизаконний експорт сировини, енергоносіїв, кольорових металів. Можливості сучасного експорту капіталу використовуються з метою викрадення за допомогою кредитно-фінансової системи валютних коштів, протизаконного отримання та недоцільного використання пільгових міжнародних кредитів. Сучасна злочинність дуже активно заявляє себе як сила, здатна здійснювати заходи щодо викрадення новітніх досягнень НДОКР та наступного продажу фірмам-конкурентам з метою отримання значних прибутків. Відносно новою формою злочинних дій у сфері міжнародних економічних відносин є штучне підведення міжнародних фірм до банкрутства та «комп'ютерні» злочини з використанням електронних платежів світової міжбанківської системи.

Всі ці та інші злочинні дії здійснюються найчастіше інтернаціональними за складом злочинними угрупованнями, тому їм повинна мати сучасний характер. З цією метою здійснюється планування узгоджених програм боротьби з найбільш небезпечними злочинами, які мають міжнародний характер. Важливим також є обмін досвідом поліцейських служб різних країн з організації та проведення профілактичних заходів, до яких відносяться обмін інформацією про засоби здійснення, утаювання та виявлення злочинів у сфері міжнародних економічних відносин; обмін делегаціями практичних та наукових працівників; проведення міжнародних семінарів, конгресів, симпозіумів і т.ін.

Теми цільових виступів:

1. Втеча умів з України: причини та наслідки.
2. Розвиток аутсорсингу в Україні.
3. Шляхи вирішення енергетичної проблеми людства.

Теми рефератів:

1. Транснаціональні економічні злочини.
2. Еволюція світової валютної системи.
3. Міжнародна міграція робочої сили та її наслідки.

Література

- 1 (с. 418-426), 7 (с. 201-211), 9, 12, 19, 21, 27, 29, 37, 42, 49, 55, 57, 65, 85, 86, 93.

4. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна

1. Економічна теорія : навч. посіб. / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, Т.М. Камінська та ін.; за заг. ред. Л.С. Шевченко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - Харків : Право, 2016. - 267 с. URL: https://www.umsa.edu.ua/storage/kf_med/docs/JDsRWHOUnGYL1OGO0XUoMe8YDvHbOhZbfwHK7ugy.pdf
2. Економічна теорія : навч. посіб. / Н.П. Мацелюх, Л.М. Касьяненко, І.А. Максименко та ін.; Ун-т держ. фінанс. служби України. - Ірпінь : УДФСУ, 2019. - 477 с.
3. Кокарев І.В. Основи економічної теорії : навч. посіб. / І.В. Кокарев; МВС України, Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. - Дніпро : ДДУВС, 2020. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/1_1833_26816253.pdf
4. Кулішов В.В. Макроекономіка : основи теорії і практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / В.В. Кулішов. - 2-ге вид., випр. - Львів : Магнолія 2006, 2018. - 252 с.
5. Кулішов В.В. Мікроекономіка : основи теорії і практикум : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / В.В. Кулішов. - Львів : Магнолія 2006, 2018. - 331 с.
6. Основи економічної теорії : навч. посіб. / І.О. Ревак, Ю.І. Кіржецький, М.С. Кіржецька, С.І. Мельник; МВС України, Львів. держ. ун-т внутр. справ. - Львів : ЛЬВДУВС, 2019. - 190 с.
7. Основи економічної теорії та судової бухгалтерії : навч. посіб. / Т.Ф. Ларіна, Н.В. Павленко, С.О. Ткаченко, В.А. Фурса; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. - Харків : ХНУВС, 2019. - 327 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6871>
8. Чепінога, В.Г. Економічна теорія : підручник / В.Г. Чепінога. - 2-ге вид., стереотип. - Київ : Юрінком Інтер, 2019. - 653 с. URL: <http://lira-k.com.ua/preview/12136.pdf>

9. Допоміжна

10. Агаярова А. А. Про деякі аспекти політики регулювання міжнародної міграції / А. Агаярова // Економіка України. — 2020. — N 3. — С. 77-83.
11. Амоша О. І. Промислові реформи як шлях до оновлення української економіки. / О. Амоша, // Економіка України. — 2019. — N 3. — С. 85-87.
12. Амоша О. І. Справедлива мінова вартість об'єктів / О. Амоша, // Економіка України. — 2018. — N 8. — С. 94-97
13. Ануфрієва К. В. Інституційні та фінансові складові нарощування експорту України. / К. Ануфрієва // Економіка України. — 2018. — N 8. — С. 30-49.
14. Блакита Г. В., Мельник В. В., Пурденко О. А. Економічна безпека приватних підприємств. / Г.Блакита, В.Мельник, О. Пурденко // Економіка України. — 2018. — N 9- С. 60-73.
15. Бобух І.М., Герасімова О.А. Розвиток інфраструктури як структурна реформа в Україні: інвестиційні аспекти, міжнародний досвід та аудит / І. Бобух, О. Герасімова // Економіка України. — 2020. — N 8. — С. 24-39.
16. Брус С., Бублик Є. Політика кількісного пом'якшення у США та ЄС: особливості, ризики, перспективи / С. Брус, Є. Бублик // Економіка України. — 2016. — N 2. — С. 76-85.
17. Буковинський С. Грошово-кредитна політика у сучасних умовах / С.Буковинський // Економіка України. — 2014. — N 6. — С. 23-36.
18. Булана О. Теоретико-методологічні підходи до оцінки впливу державної підтримки підприємств на національну економіку / О. Булана // Економіка України. — 2014. — N 11. — С. 76-84.
19. Васильєв О.М. Роль механізмів прийняття рішень у встановленні ринкової рівноваги / О. Васильєв // Економіка України. — 2020. — N 5. — С. 85-94.
20. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л. Стратегічні орієнтири політики імпортозаміщення в Україні: регіональні особливості та аспекти економічної безпеки / Т. Васильців, Р. Лупак // Економіка України. — 2019. — N 7-8. - С. 16-32.
21. Вдовиченко А., Орос Г. Податкове навантаження і темпи економічного зростання в Україні: у пошуках раціонально співвідношення / А.Вдовиченко, Г.Орос // Економіка України. — 2014. — N 8. — С. 61-78.
22. Вишневецький В. Глобальна неоіндустріалізація та її уроки для України / В. Вишневецький // Економіка України. — 2016. — N 8. — С. 26-45.
23. Восьний К. Інфляція і девальвація: макроекономічні взаємозв'язки та залежності / К. Восьний // Економіка України. — 2010. — N 11. — С. 35-46.
24. Волохова І. Місцеве оподаткування: реалізація загальних принципів / І. Волохова // Економіка України. — 2014. — N 12. — С. 74-86.
25. Гвелесіані А., Литвин І. Вплив соціально-економічного розвитку на рівень диференціації доходів населення України / А. Гвелесіані, І. Литвин // Економіка України. — 2010. — N 1. — С. 82-89.
26. Геєць В. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання / В. Геєць // Економіка України. — 2015. — N 1. — С. 4-25.
27. Геєць В. Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно-орієнтованої моделі економічного зростання / В. Геєць // Економіка України. — 2015. — N 6. — С. 4-17.
28. Геєць В., Гриценко А.А «Новий прагматизм» як інструмент інклюзивної глобалізації/ В. Геєць, А.Гриценко // Економіка України. — 2019. — N 1. — С. 3-15.
29. Головченко, О.М. Тіньова економіка регіону: підходи, оцінки, сценарії : монографія : в 2 ч. / О.М. Головченко, В.І. Захарченко.— Одеса : ТОВ "Лерадрук", 2012.

30. Гордіца К.А., Сливка Т.О. Структурні перетворення в Україні в контексті розвитку міжнародних економічних відносин: історичний вимір/ К. Гордіца, Т. Сливка / Економіка України. — 2020. — N 2. С. 80-96.
31. Гош О. Соціально-економічний лад реформованої України: основні необхідні інновації / О. Гош // Економіка України. — 2011. — N 3. — С. 78-88.
32. Гриценко А. Гроші: виникнення, сутність, функції та агрегати / А. Гриценко // Економіка України. — 1999. — N 2. — С. 18-24.
33. Гриценко А. Сучасна криза у контексті логіки соціально-економічного розвитку / А. Гриценко // Економіка України. — 2015. — N 6. — С. 18-37.
34. Гриценко А.А. Від стабільності грошової одиниці до стійкості соціально-економічної системи / А. Гриценко // Економіка України. — 2020. — N 7. — С. 3-4.
35. Губені Ю., Коверко Ю., Олішук П. Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституціональних змін / Ю. Губені, Ю. Коверко, П. Олішук // Економіка України. — 2017. — N 3. — С. 59-68.
36. Данилишин Б.М., Богдан І.В., Богдан Т.П. Модернізація монетарної політики України в контексті стабілізації економіки та посткризового зростання /Б. Данилишин, І. Богдан, Т. Богдан // Економіка України. — 2020. — N 6. — С. 3-19.
37. Дефорж С.Ю., Дмитриев И. А., Ким М.Н. Формирование социального рыночного хозяйства: институциональный аспект: Монография. – Х.: Изд-во ХНАДУ, 2007. – 160 с.
38. Дідківська Л.В. Причини і наслідки інтелектуальної міграції в Україні / Л.Дідківська // Економіка України. — 2020. — N 3. — С. 65-76.
39. Єфименко Т. І. Система управління державними фінансами України: проблеми економічної безпеки. / Т. Єфименко // Економіка України. — 2018. — N 11-12. - С. 28-46.
40. Єфименко Т. Концептуальні засади подальшого розвитку системи управління державними фінансами / Т. Єфименко // Економіка України. — 2017. — N 3. — С. 3-20.
41. Єщенко П. Україні – зміну моделі соціального захисту населення / П. Єщенко // Економіка України. — 2017. — N 1. — С. 3-18.
42. Заніздра М. Екологічне регулювання неоіндустріального розвитку національних економік / М. Заніздра // Економіка України. — 2017. — N 1. — С. 80-92.
43. Зверяков М. Глобалізація та деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання / М.Зверяков // Економіка України. — 2017. — N 12. — С. 3-12.
44. Зверяков М. І., Грималюк А. В. Економічна теорія, державна політика і публічне управління. / М.Зверяков, А. Грималюк// Економіка України. — 2019. — N 11-12. — С. 3-33.
45. Зверяков М. Про зміну моделі економічного розвитку / М. Зверяков // Економіка України. — 2015. — N 6. — С. 41-49.
46. Звонар В.П. Джерела та принципи розвитку соціального капіталу / В. Звонар // Економіка України. — 2021. — N 1. — С. 24-39.
47. Касперович Ю.В. Функціональна спроможність податкової системи України / Ю. Касперович// Економіка України. — 2020. — N 12. — С. 36-55.
48. Кічурчак М. Тінюва економіка як чинник деформації відтворення суспільних благ в Україні / Кічурчак М. // Економіка України. — 2014. — N 6. — С. 85-94.
49. Ковальов В, Атаєва О. Наукові підходи до визначення рівня оплати праці в Україні / В. Ковальов, О. Атаєва // Економіка України. — 2017. — N 4. — С. 67-80.
50. Колосова В. Вплив міжнародних фінансових організацій на економічний розвиток країни: питання теорії / В. Колосова // Економіка України. — 2016. — N 12. — С. 61-81.
51. Король С. Я. Соціально відповідальне підприємство: поняття, ідентифікація, рівні. / С. Король // Економіка України. — 2018. — N 6. - С. 69-83.
52. Кредисов А. Організаційний вектор розвитку сучасного бізнесу / А. Кредисов // Економіка України. — 2013. — N 10. — С. 21-31.
53. Кудряшов В. П. Імперативи та ризики накопичення державних запозичень / В. Кудряшов // Економіка України. — 2018. — N 6 - С. 26-43.
54. Кудряшов В. П. Концептуальні засади розроблення пакета фіскальних правил для України / В. Кудряшов // Економіка України. — 2019. — N 7-8. — С. 33-54.
55. Кузнецова І. О. Продовольча безпека України: вектор розвитку / І. Кузнецова // Економіка України. — 2019. — N 11-12 - С. 60-76.
56. Куцик П., Ковтун О., Башнянин Г. Джерела та стратегії розвитку та забезпечення конкурентного лідерства сучасних корпорацій у глобальній економіці / П. Куцик, О. Ковтун, Г. Башнянин // Економіка України. — 2015. — N 7. — С. 72-86.
57. Лазебник Л. Л. Оновлення основних засобів в Україні: проблеми їх амортизації та використання. / Л. Лазебник // Економіка України. — 2018. — N 8.- С. 62-74.
58. Липов В.В. Конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації /В. Липов // Економіка України. — 2018. — N 3. - С. 3-18
59. Литовченко І. Л. Трансформація ринку в сучасних умовах переходу до цифрової економіки / І. Литовченко // Економіка України. — 2020. — N 1. — С. 36-47.

60. Лібанова Е. Криза політики доходів в Україні / Е. Лібанова // Економіка України. — 2016. — N 8. — С. 62-80.
61. Лібанова Е. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність / Е. Лібанова // Економіка України. — 2014. — N 3. — С. 4-19.
62. Лукашова Л. В. Імперативи розвитку малого підприємництва в Україні. / Л. Лукашова // Економіка України. — 2018. — N 9. — С. 112-122.
63. Луніна І. О., Білоусова О. С. Реформування податку на прибуток підприємств у контексті забезпечення стійкості державних фінансів / І. Луніна, О. Білоусова // Економіка України. — 2018. — N 7. - С. 46-58.
64. Луніна І.О., Білоусова О.С., Фролова Н.Б. Конкурентоспроможність податкової системи в контексті розширення фіскального простору України / І. Луніна, О. Білоусова, Н. Фролова // Економіка України. — 2020. — N 10. — С. 34-53.
65. Мельник В., Кошук Т. Податкові реформи в умовах гострого дефіциту фіскальних ресурсів: досвід країн ЄС та українські реалії / В. Мельник, Т. Кошук // Економіка України. — 2014. — N 6. — С. 37-56.
66. Мельник Т. М. Зовнішня торгівля послугами у контексті постіндустріального розвитку України. / Т. Мельник // Економіка України. — 2018. — N 9. - С. 26-36.
67. Мокряк В., Мокряк Е. Взаємозв'язки відносин власності та господарської влади в умовах організаційного підприємництва / В. Мокряк, Е. Мокряк // Економіка України. — 2011. — N 2. — С. 38-48.
68. Мокряк В., Мокряк Е. Концепція саморегульованого ринку: її захист і критика в контексті сучасних соціально-економічних реалій / В. Мокряк, Е. Мокряк // Економіка України. — 2011. — N 6. — С. 17-26.
69. Набока Т. Оптимізація структури видаткової частини бюджету / Т. Набока // Економіка України. — 2014. — N 1. — С. 51-62.
70. Онищенко В. Реалії та можливості економічної стабілізації та розвитку України / В.Онищенко В. // Економіка України. — 2015. — N 7. — С. 4-17.
71. Петренко І. Трансформація заощаджень населення в інвестиції: досвід та проблеми України / І. Петренко // Економіка України. — 2014. — N 3. — С. 50-61.
72. Пилипенко О. Державне управління інноваційною діяльністю в Україні: проблеми та перспективи / О. Пилипенко // Економіка України. — 2016. — N 9. — С. 31-50.
73. Плотніков О.В. Мінімізація зовнішніх чинників впливу на економічну стійкість України / О. Плотніков // Економіка України. — 2020. — N 7. — С. 64-73.
74. Подлесна В. Особливості сучасної соціально-економічної кризи в країні та основні орієнтири її подолання / В. Подлесна // Економіка України. — 2015. — N 6. — С. 74-81.
75. Подлесна В. Циклічність у розгортанні та подоланні економічних криз / В. Подлесна // Економіка України. — 2014. — N 9. — С. 4-18.
76. Полозенко Д. Основні напрями соціальної політики на сучасному етапі розвитку економіки України / Д. Полозенко // Економіка України. — 2011. — N 7. — С. 83-89.
77. Притуляк Н. Ідентифікація людського капіталу в сучасній економічній науці / Н. Притуляк // Економіка України. — 2014. — N 7. — С. 27-38.
78. Пустовіт Р.Ф., Куклін О.В. Вплив інституціональних факторів і ризиків політичної нестабільності на економіку держави / Р. Пустовіт, О. Куклін// Економіка України. — 2020. — N 2. — С. 24-44.
79. Пустовіт О. В. Нематеріальні ресурси економічного зростання / О. Пустовіт // Економіка України. — 2019. — N 9-10. — С. 44-67
80. Пустовіт О. Ринок споживчих товарів України: тенденції розвитку і вплив на структуру економіки / О. Пустовіт // Економіка України. — 2011. — N 1. — С. 59-69.
81. Радіонов Ю. Використання бюджетних коштів в Україні: тенденції, проблеми і шляхи їх вирішення / Ю. Радіонов // Економіка України. — 2016. — N 2. — С. 16-37.
82. Радіонов Ю. Оцінка ефективності державних видатків / Ю. Радіонов // Економіка України. — 2013. — N 12. — С. 76-87.
83. Радіонов Ю.Д. Інституціональна теорія в розвитку економічної науки / Ю. Радіонов // Економіка України. — 2021. — N 4. — С. 30-50.
84. Радіонов Ю.Д. Фінансовий контроль і становлення аудиту відповідності забезпечення ефективного управління бюджетними коштами / / Ю. Радіонов // Економіка України. — 2020. — N 11. — С. 21-40.
85. Редзюк Є.В. Інструменти фондового ринку як фактор оптимізації системи управління державним боргом / Є. Редзюк// Економіка України. — 2020. — N 7. — С. 121-130.
86. Резнікова Н.В. Міжнародні економічні відносини в епоху глобалізації: історико-теоретичні аспекти сучасних світогосподарських зв'язків / Н. Резнікова // // Економіка України. — 2020. — N 12. — С. 77-80.
87. Риндзак О. Т. Інгибування міграційних втрат людського потенціалу України. / О. Риндзак // Економіка України. — 2019. — N 9-10. - С. 79-91.
88. Рябініна Л. Генезис та докорінні відмінності парадигми сучасних традиційного та ісламського банків як посередників грошового ринку / Л. Рябініна // Економіка України. — 2015. — N 2. — С. 36-47.
89. Рябініна Л. Сутнісні особливості сучасних грошей та їх функції / Л. Рябініна // Економіка України. — 2011. — N 6. — С. 40-49.
90. Сіденко В. Важкі дилеми оновлення глобальної інституційної архітектури / В. Сіденко // Економіка України. — 2017. — N 4. — С. 3-22.

91. Скрипник А. Освіта, індекс сприйняття корупції та мотиваційні моделі корупційної поведінки / А. Скрипник // Економіка України. — 2010. — N 2. — С. 59-71.
92. Скрипниченко М. Макроекономічна збалансованість і критичні дисбаланси в економіці України / М. Скрипниченко // Економіка України. — 2015. — N 2. — С. 4-23.
93. Соколов М. Фантом у теорії оподаткування (про криву Артура Лаффера) / М. Соколов // Економіка України. — 2010. — N 7. — С. 50-58.
94. Стаканов Р. Д. Синтетична система регіональної міграційної політики: теоретичні засади становлення. / Р. Стаканов // Економіка України. — 2018. — N 6. - С. 44-68.
95. Тарасевич В. Антикризисний потенціал економічного патріотизму / В. Тарасевич // Економіка України. — 2015. — N 6. — С. 50-52.
96. Ткаченко Н. Б. Трансформація публічних закупівель в Україні. / Н. Ткаченко // Економіка України. — 2015. — N 6. - С. 123-138.
97. Торжевський М. Проблеми безробіття молоді та напрями їх вирішення / М. Торжевський // Економіка України. — 2014. — N 1. — С. 87-96.
98. Уманців Ю. М., Міняйло О. І. Економічна політика держави за умов глобальних трансформацій. / Ю. Уманців, О. Міняйло // Економіка України. — 2018. — N 9. - С. 37-49.
99. Фролова Н. Податкове навантаження на працю, капітал і кінцеве споживання в умовах дії Податкового кодексу України / Н. Фролова // Економіка України. — 2014. — N 8. — С. 47-60.
100. Харазішвілі Ю. М., Грішнова О. А. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози. / Ю. Харазішвілі // Економіка України. — 2018. — N 11-12. — С. 157-171.
101. Харазішвілі Ю. Світло і тінь економіки України: резерви зростання та модернізації / Ю. Харазішвілі // Економіка України. — 2017. — N 4. — С. 22-46.
102. Харазішвілі Ю., Дмитренко Н. Методичний підхід до оцінки тіньової зайнятості в Україні / Ю. Харазішвілі, Н. Дмитренко // Економіка України. — 2010. — N 12. — С. 16-27.
103. Хаустов В.К. Інтелектуальна власність – потенціал інноваційного розвитку України / В. Хаустов // Економіка України. — 2021. — N 1. — С. 69-83.
104. Цимбал Л. І. Інтелектуальний потенціал розвитку економіки в глобальному середовищі: український контекст. / Л. Цимбал // Економіка України. — 2019. — N 1. — С. 34-46.
105. Чухно А. Модернізація економіки та економічна теорія / А. Чухно // Економіка України - 2012. - № 10.- С. 24-33.
106. Шевчук В. О., Черкас Н. І. Вплив структури зовнішньої торгівлі України на економічне зростання в контексті залучення до глобальних ланцюгів вартості / В. Шевчук, Н. Черкас // Економіка України. — 2019. — N 2. - С. 22-36.
107. Шемаєва Л.Г., Жаліло Я.А., Гладких Д.М., Касперович Ю.В., Лондар Л.П., Дешко А.Л. Внутрішні чинники зміцнення стійкості фінансової системи України / Л. Шемаєва, Я. Жаліло, Д. Гладких, Ю. Касперович, Л. Лондар Л.П., А. Дешко // Економіка України. — 2020. — N 7. — С. 35-54
108. Шишков С.Є. Ринок акцій як економічний та інституційний феномен: Україна крізь призму світових реалій / С. Шишков // Економіка України. — 2021. — N 3. — С. 61-86.
109. Шкарлет С. Інформаційна економіка як основа соціально-економічної реінтеграції України / С. Шкарлет // Економіка України. — 2014. — N 11. — С. 52-60.
110. Щербак А. В. Конкуренція як фактор економічного зростання: світовий досвід та українські реалії. / А. Щербак // Економіка України. — 2018. — N 8. - С. 3-15.
111. Щербакова Т. Модифікація конкурентної політики за умови трансформації економічних відносин / Т. Щербакова // Економіка України. — 2016. — N 4. — С. 45-66.
112. Янковий О. Г., Янковий В. О. Фондоозброєність у машинобудуванні України: реальність і оптимальність. / О. Янковий, В. Янковий // Економіка України. — 2018. — N 8. - С. 16-29.
113. Яременко О. Державний борг і потреба в інституційних реформах / О. Яременко // Економіка України. — 2015. — N 6. — С. 69-70.
114. Ярим-Агаєв О.М., Пилипенко О.В. Частка витрат на харчування як показник добробуту суспільства / О. Ярим-Агаєв О. Пилипенко // Економіка України. — 2020. — N 1. — С. 68-81.

Інформаційні ресурси

1. <http://index.minfin.com.ua/>
2. <http://univd.edu.ua/>
3. <http://www.bank.gov.ua/>
4. <http://www.case-ukraine.com.ua/>
5. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. <https://www.me.gov.ua>
7. <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

Підсумковий квест з дисципліни «Основи економічної теорії»

Правила проведення квесту. Навчальна група ділиться на три підгрупи. Кожна підгрупа працює автономно і не оголошує своїх результатів іншим підгрупам. Правильно виконане завдання оцінюється у 10

балів. Кожна підказка забирає 3 бали. За швидкість вирішення завдання додатково нараховується першій підгрупі – 2 бали, другій підгрупі – 1 бал. Перемагає підгрупа, що набрала найбільше балів.

Етап 1

Порівняйте рентабельність двох підприємств, використовуючи наступні дані:

	Підприємство 1	Підприємство 2
Вартість сировини	3000	1000
Амортизаційні відрахування	1000	100
Заробітна плата персоналу	2000	700
Вартість електроенергії	500	100
Виплата кредиту	500	100
Кількість проданих товарів	36	70
Ціна одиниці товару	200	30
Отримані дивіденди	300	200
Отримана орендна плата	200	100

Етап 2

Розрахуйте розмір виплаченого грошового забезпечення психолога райвідділу поліції, якщо йому нараховані: посадовий оклад – 2500 грн., оклад за спеціальним званням (лейтенант) – 1400 грн., надбавку за стаж (1-2 роки) – 5% від посадового окладу та окладу за спеціальним званням, надбавку за спеціальні умови проходження служби в поліції – 20% від посадового окладу, окладу за спеціальним званням та надбавки за стаж, а також утримано 1,5% військового збору від нарахованого грошового утримання.

Етап 3

Розгадайте кросворд:

Вертикаль. 1. Самостійний суб'єкт господарювання, який має права юридичної особи і здійснює діяльність, спрямовану на виробництво продукції, виконання робіт або надання послуг з метою задоволення суспільних потреб та одержання прибутку.

Горизонталь. 2. Стан бюджету, при якому видатки бюджету перевищують його доходи. 3. Виключне право на володіння чимось або на певний вид діяльності. 4. Платоспроможна потреба. 5. Фактор виробництва, що об'єднує виробничі ресурси природного походження. 6. Будь-яка цінність, яка приносить доход. 7. Обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету.

				1					
2									
3									
4									
		5							
6									
			7						

Етап 4

Прокоментуйте висловлювання відомих людей (команда-суперниця має право висловити власну думку).

Завдання для компанії «...»	Завдання для компанії «...»
1. Гроші не виправляють несправедливості природи, а посилюють їх. Л. Андрєєв	1. Гроші — це свобода, що викарбувана із золота. Е. М. Ремарк
2. Гроші — останній друг, який залишається вірним до кінця. С. Батлер	2. Гроші завдають найбільше неприємностей тоді, коли їх ділять. Е. Сєврус
3. Гроші — річ гарна і приємна, от тільки люди псують їх. Т. Герцль	3. Уся перевага володіння грошима полягає в можливості користуватися ними. Б. Франклін

4. Якщо ви вмієте рахувати гроші, то по-справжньому багатим ви ніколи не станете. Д. Гетті	4. Коли людина каже, що гроші можуть все, знайте: у неї їх нема і ніколи не було. Ф. Хайєк
5. Презирство до грошей трапляється часто, особливо серед тих, у кого їх немає. Ж. Куртелін	5. Щасливі живуть із грошима, нещасливі — без, а негідники — для них. Б. Шоу

Етап 5

Знайдіть відповідь на питання:

Запитання для І команди	Запитання для ІІ команди
1. Коли на території України вперше розпочали карбувати монети?	1. Назвіть ім'я відомого економіста, першого президента Міжнародного економічного товариства (1931-1933), автора праці «Купівельна сила грошей, її визначення і відношення до кредиту, відсотків і криз» (1911)
2. Назвіть ім'я відомого економіста, автора «Досліджень про природу та причини багатства народів».	2. Коли з'явилися перші золоті монети?
3. Коли і де у світі були винайдені перші паперові гроші?	3. Коли в Україні була проведена грошова реформа?
4. Назвіть п'ять елементів давньоруської грошової системи.	4. Коли закінчився період золотого-срібного біметалізму?
5. Поясніть походження слова «гріш».	5. Які грошові компоненти включає в себе грошовий агрегат М2?
6. Коли були введені «півтораки» та якою була їхня вартість?	6. Скільки номіналів обігових банкнот української національної валюти перебуває в обігу?
7. Яку частину монети називають аверсом?	7. Що являє собою захисний елемент «райдужний друк»?
8. Як називаються офіційні зниження та підвищення курсу грошової одиниці?	8. Коли вперше в обігу з'явилися чеки?
9. Що зображено на банкнотах номіналом: <ul style="list-style-type: none"> • 1 гривня; • 5 гривень; • 1 долар США 	9. Що зображено на банкнотах номіналом: <ul style="list-style-type: none"> • 2 гривні; • 20 гривень; • 5 доларів США